

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Ústav speciálněpedagogických studií

Diplomová práce

Eva Halfarová

Vytvoření výukového materiálu „Kniha hlásek“ pro studenty se
specializací logopedie

Olomouc 2018

vedoucí práce: PhDr. Renata Mlčáková, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci s názvem „Vytvoření výukového materiálu Kniha hlásek pro studenty se specializací logopedie“ vypracovala samostatně za použití uvedené literatury a zdrojů.

V Olomouci dne

.....

Poděkování

Velice ráda bych poděkovala PhDr. Renatě Mlčákové, Ph.D. za odborné vedení mé diplomové práce. Zejména děkuji za její čas, cenné rady a odborné konzultace, které mi ochotně poskytovala při zpracovávání mé diplomové práce.

V neposlední řadě bych chtěla poděkovat všem studentům, kteří se ochotně zúčastnili dotazníkové šetření.

Obsah

Úvod	6
1 Hlásky – uvedení do fonetiky	7
1.1 Obecný úvod o českých hláskách	7
1.2 Charakteristika českých samohlásek	8
1.2.1 Dělení českých samohlásek	9
1.3 Charakteristika českých souhlásek	11
1.3.1 Dělení českých souhlásek	12
1.4 Charakteristika dvojhásek	17
1.5 Spojování hlásek	17
1.6 Distinktivní rysy hlásek	19
2 Odchylky ve výslovnosti	20
2.1 Klasifikace a symptomatologie narušení artikulace	22
2.2 Etiologie odchylek ve výslovnosti	25
2.3 Vliv odchylek výslovnosti na osobnost	28
2.4 Prevence odchylek ve výslovnosti	29
3 Diagnostika artikulační poruchy	30
3.1 Metody vyšetření výslovnosti	32
3.2 Vyšetření výslovnosti	33
3.2.1 Vyšetření výslovnosti samohlásek	35
3.2.2 Vyšetření výslovnosti souhlásek	35
3.3 Laboratorní metody vyšetření výslovnosti	36
3.4 Diferenciální diagnostika	38
4 Terapie artikulační poruchy	39
4.1 Zásady průběhu terapie	41
4.2 Etapy úpravy artikulace	43
4.3 Metody vyvozování hlásek	45

4. 4 Spolupráce s rodinou	47
4. 5 Pomůcky užívané při terapii	47
5 Praktická část	51
5. 1 Formulace výzkumných cílů a hypotéz	51
5. 2. Metodologie výzkumu	52
5. 3 Analýza výsledků dotazníkového šetření	53
5. 5 Závěry dotazníkového šetření	65
Kniha hlásek	71
Diskuse	72
Závěr	74
Seznam literatury a zdrojů	75
Seznam zkratk	80
Seznam tabulek	81
Seznam grafů	82
Seznam příloh	83

Úvod

Poruchy výslovnosti hlásek řadíme mezi nejrozšířenější vady řeči. Artikulační poruchou, která je charakteristická nesprávnou artikulací hlásek trpí v dnešní době stále více osob. Poruchy výslovnosti se netýká pouze dětí, ale i dospělých. Vyvozování a fixace hlásek tedy tvoří velkou část náplně práce logopeda.

Cílem diplomové práce je vytvoření publikace obsahující metodiky, doporučení, postupy a rady více odborníků týkající se vyvozování hlásek a úpravy artikulace. Zároveň tato publikace poslouží studentům se specializací logopedie jako výukový materiál. Každé hlásce je věnována jedna kapitola. Studenti ve výukovém materiálu najdou informace o klasifikaci, fyziologii a charakteristice hlásky, metodice vyvozování hlásky, odchylkách v artikulaci hlásky a příklady cvičných slov a vět. Materiál ponese název „Kniha hlásek“ a bude zařazen v přílohové části diplomové práce.

Diplomová práce je členěna na dvě části: na část teoretickou a praktickou. Teoretická část je dále rozdělena do čtyř kapitol. První kapitola pojednává o českých hláskách z pohledu fonetiky. Konkrétně je zaměřena na charakteristiku českých samohlásek a souhlásek, hlásková spojená a distinktivní rysy hlásek. Následující kapitola vymezuje odchylky ve výslovnosti, jejich etiologii, klasifikaci, symptomatologii, prevenci a vliv odchylek ve výslovnosti na osobnost. Třetí kapitola je zaměřena na diagnostiku artikulační poruchy a vyšetření výslovnosti. Poslední kapitola pojednává o terapii artikulační poruchy, kde rozvádíme zásady průběhu terapie, etapy úpravy artikulace, metody vyvozování hlásek a pomůcky užívání při terapii artikulační poruchy.

V praktické části provedeme výzkumné šetření s kvantitativním designem. Hlavní výzkumnou metodou je dotazník. Cílem dotazníkového šetření je zmapovat, jak studenti se specializací logopedie hodnotí logopedické publikace směřující k úpravě artikulace. Analýza výsledků dotazníkového šetření nám poskytne náhled na danou problematiku z pohledu studentů 2. -5. ročníků vysokých škol, kteří mohou na konci svého studia vykonávat státní závěrečnou zkoušku z předmětu logopedie.

1 Hlásky – uvedení do fonetiky

První kapitola se zaměřuje na české hlásky z pohledu fonetiky a jejich kategorizaci. Jednotlivé podkapitoly pojednávají o charakteristice českých samohlásek a souhlásek, hláskových spojeních a distinktivních rysech hlásek.

1.1 Obecný úvod o českých hláskách

Definici hlásek vymezil Lejska (2003, s. 82): *Nejnižšími stavebními jednotkami řeči jsou fonémy (hlásky), např.: l, e, s. Jejich kombinací se tvoří morfémy (nejmenší jazykové jednotky, které již mají význam), např. les, lék, mák, hák. Kombinací morfém tvoří slova. Slova dávají věty, věty promluvu atd.*

Hlásky jsou nejmenší artikulačně-akustické jednotky, na které se dá řeč rozložit a které se účastní tvoření slov anebo slovních tvarů toho či onoho jazyka (Hála, 1960, s. 12).

Ashby a Maidment (2015) uvádí, že synonymum pro hlásku je segment. Segmenty jsou stavební kameny slabiky.

Elementárnímu zvukovému segmentu odpovídají hlásky. Hláska je koncept fonetický, navíc nezávislý na zvukovém systému jazyka. Hlásku, či sekvenci hlásek je možné vyslovit a následně detailně popsat její akustické vlastnosti (Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016, s. 85).

Díky mluvidlům můžeme tvořit nepřeborné množství hlásek. Při zkoumání jednotlivých jazyků dojdeme ke zjištění, že v každém jazyce není počet hlásek velký, ale je omezen na několik desítek. Při tvoření hlásek v průběhu historického vývoje řeči a jazyků nastal střet dvou odlišných tendencí. Na první straně to byla snaha po zvětšení počtu hlásek, protože více hlásek vede k větší a bohatší slovní zásobě a dokonalejšímu vyjadřování. Na protichůdné straně byla snaha o omezování počtu hlásek, aby nebyl sluch tolik zatěžován při diferenciaci hlásek. Hláska v sobě musí obsahovat distinktivní akustické znaky, aby ji posluchač mohl odlišit od ostatních hlásek daného jazyka (Hála, 1960).

Ve světě existuje 5 000-8 000 různých jazyků a každý z nich má svůj systém hlásek. Ale počet symbolů, které potřebujeme k zapsání všech hlásek, není příliš velký, jelikož se některé hlásky vyskytují zároveň ve více jazycích. Systém, který řadí ke každé hlásce symbol, se nazývá mezinárodní fonetická abeceda (Ashby, Maidment, 2015).

Hlásky rozlišujeme na samohlásky (vokály) a souhlásky (konsonanty). Dělení na samohlásky a souhlásky je jedno z nejstarších kritérií členění hlásek (Šiška, 2005).

Při artikulaci samohlásek je vokální trakt otevřený a nedochází k žádnému zúžení. Oproti tomu při produkci souhlásek se do cesty výdechovému proudu staví nějaká překážka (striktura). To neplatí pro všechny souhlásky. Například u hlásky *J* o překážce nelze hovořit. Z akustického hlediska samohlásky obsahují především složky tónové, oproti tomu souhlásky je možné charakterizovat jako různé typy šumů. Vyskytují se však i konsonanty, u kterých převažují tónové složky jako například *J*, *L* a *M*. Skupina souhlásek je z hlediska jednotného akustického popisu velmi různorodá, čili nekompromisní dělení hlásek na konsonanty a vokály dle tónovosti není možné udržet. Vokály a konsonanty se liší i nosní silou či rezonantností. Samohlásky jsou více sonornější než souhlásky. Z funkčního pohledu hodnotíme, jak se vokály a konsonanty chovají ve slabikách. Samohlásky se nachází v slabičném jádře. Souhlásky tvoří hrany slabiky, ale není tomu vždy. V češtině jsou některé konsonanty slabikotvorné, čili se nachází v pozici slabičného jádra. Například ve slově *krk* je to hláska *R* (Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016).

1.2 Charakteristika českých samohlásek

Vokály představují základ slabiky. Mají důležité postavení z hlediska artikulace.

V českém jazyce se vyskytuje 10 samohlásek (5 krátkých: *I, U, E, O, A*; a 5 dlouhých: *Í, Ú, É, Ó, Á*). Samohlásky jsou tónové hlásky. Jádro jejich vytváření je ve stupni otevřenosti. Dle stupně otevřenosti rozeznáváme samohlásky zavřené (*i*), polootevřené (*e*) a otevřené (*a*), což značí, že při jejich vyslovování se nevyskytuje žádná překážka v cestě výdechového proudu (Šiška, 2005).

Při artikulaci vokálů jsou hlasivky rozkmitány výdechovým proudem vzduchu vycházejícím z plic. Jedná se tedy o znělé segmenty. „Bzučivý“ zvuk hlasivek je ve vokálním traktu dále upravován pohybem jazyka a rtů a vznikají tak různé samohláskové zvuky (Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016).

Klenková (2006) uvádí, že *samohlásky se po stránce zvukové charakterizují poměrem rezonančních tónů dutiny ústní a dutiny hrdelní. Tyto rezonanční tóny formují zvuk hlásky, proto se nazývají formanty (hláskové charakteristiky).*

Jednotlivé samohlásky jsou do sebe navzájem dobře odlišeny. Ve všech slabikách slova se vyslovují plně a nepodléhají redukci. V běžné řeči vokály představují výrazný faktor, jež je důležitý pro srozumitelnost projevu. Všechny české samohlásky se tvoří bez rezonance nosní dutiny, jsou tedy ústní (Pálková, 1994). Všechny české samohlásky jsou tvořeny bez zvětšeného napětí artikulačního svalstva. Dále jsou české vokály neutrální, což znamená, že nejsou ani zavřené ani otevřené (Hála, 1960).

Při artikulaci vokálů se v češtině uplatňuje jazyk a rty. Měkké patro je při všech samohláskách zvednuto a uzavírá vstup do nosní dutiny. Základem pro vytvoření jednotlivých samohlásek je posouvání jazyka z jeho klidové polohy dopředu a vzhůru nebo dozadu a vzhůru. Díky tomuto posunu dochází ke změně objemu dutiny ústní a hrdelní. I přesto, že činnost rtů při artikulaci samohlásek není nápadná, je artikulační rozdíl dobře viditelný. Rty jsou zaokrouhleny u zadních vokálů. Při artikulaci předních samohlásek jsou zaostřeny – protaženy v koutcích do stran. Vokály se od sebe liší napětím svalů a velikostí čelistního úhlu. Největší napětí svalů je při artikulaci vysokých vokálů. Nejméně napjatá je samohlásky A (Krčmová, 2008).

1.2.1 Dělení českých samohlásek

České vokály můžeme kategorizovat z několika hledisek:

1.2.1.1 Dle horizontálního posunu jazyka

Při artikulaci samohlásek *I, E* je nejvyšší část hřbetu jazyka situována vepředu. Tyto samohlásky označujeme předními. Při výslovnosti samohlásek *U, O* se hřbet jazyka nachází vzadu. Tuto skupinu nazýváme vokály zadními. Samohlásky nacházející se mezi nimi jsou vokály střední (Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016).

Při zadních vokálech je ústní dutina objemnější a její tón je hluboký. Naopak při předních vokálech je dutina ústní malá a její tón je vysoký. Při středních vokálech je velikost ústní dutiny uprostřed mezi samohláskami předními a zadními. Její tón má střední výšku. Hloubka

zadních samohlásek je způsobená zmenšeným a zaokrouhleným retním otvorem. Dle výšky můžeme samohlásky seřadit takto: (nejhlubší) U – O – A – E – I (nejvyšší) (Hála, 1967).

1.2.1.2 Dle vertikálního posunu jazyka

Vokály tvořené s nejvyšším postavením hřbetu jazyka v dutině ústní se nazývají samohlásky vysoké. Samohlásky s největším snížením hřbetu jazyka označujeme jako samohlásky nízké. Mezi těmito krajními polohami se nachází středové pásmo (Pálková, 1994).

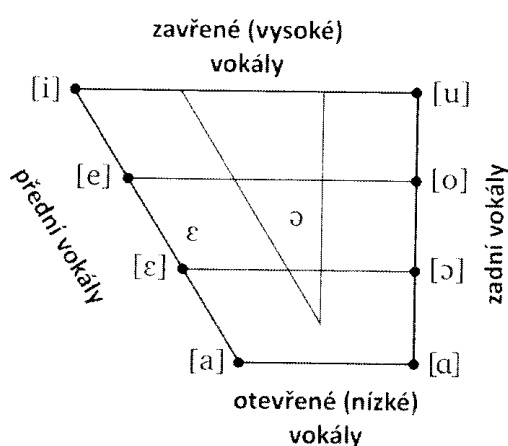
Fonetické schematicky znázorňují polohu samohlásek tak, jak odpovídá zejména pohybům jazyka v ústní dutině. Vznikly trojúhelníky, kde v průsečících přímků značících vertikální a horizontální posun jazyka mají být polohy realizace samohlásek (Kavka, 2004).

Nejčastěji je v literatuře uváděn tzv. samohláskový trojúhelníkem (Hellwagův trojúhelník):

	přední		střední	zadní	
vysoké	i				u
středové		e		o	
nízké			a		

Převzato z: Fonetické obrazy hlásek, Bohuslav Hála, 1960, s. 63

Skarnitzl, Šturm, Volín (2016) se zmiňují o vokalickém čtyřúhelníku:

Převzato z: Zvuková báze řečové komunikace: fonetický a fonologický popis řeči, Skarnitzl Radek, Šturm Pavel, Volín Jan, 2016 s. 48

1.2.1.3 Dle labializace

Dále se dle Romportla (1975) v češtině dělí vokály na zaokrouhlené (labializované): *O, Ó, U, Ú* a nezaokrouhlené (nelabializované): *A, Á, E, É, I, Í*.

1.2.1.4 Dle kvantity (trvání)

Samohlásky se v češtině odlišují trváním. Je-li krátká samohláska zaměněna za dlouhou, může dojít ke změně významu slova (víla - vila, dráha - drahá, aj). Krátké a dlouhé samohlásky se od sebe odlišují otevřeností a zavřeností. Krátké vokály jsou více otevřenější, než dlouhé. Výjimku tvoří pouze *A-Á*, kdy *Á* je více otevřené. Někdy se objevuje i třetí stupeň – tzv. polodélka, kdy dochází ke zkracování dlouhých vokálů. Polodélka se vyskytuje v běžné řeči; v obecné češtině a nářečí (Romportl, 1975). Poměr mezi dlouhou a krátkou samohláskou je 2:1. V nářečích je někdy poměr 2:3 (Krčmová, 2008). Skarnitzl, Šturm, Volín (2016) uvádí, že z novějších výzkumů vyplývá, že dlouhý vokál je zhruba o tři čtvrtiny delší než odpovídající krátký vokál.

1.3 Charakteristika českých souhlásek

Čeština má 25 souhlásek a k nim dále musím připočítat ještě 6 variant a „ráz“ (Klenková, 2006). Konsonanty jsou šumy. Souhlásky se tvoří překonáváním určité překážky neboli striktury v mluvidlech. Překážka může být plná, nebo neúplná (úžinová). Artikulačním orgánem, který je aktivní u většiny souhlásek je jazyk. Rty a hlasivky jsou zároveň orgány aktivní i pasivní (Šiška, 2005).

Krčmová (2008) uvádí typy striktur (přehrad):

- Okluze (závěr): při závěru dochází k úplnému přerušení výdechového proudu. Okluzí vznikají například hlásky *D, T* a *N*. Závěr je zrušen díky aktivní činnosti mluvidel. Není to pouze důsledek tlaku výdechového proudu.
- Konstrikce (úžina): překážka není úplná a výdechový proud může procházet po celou dobu artikulace zúženým místem. Úžinové hlásky jsou např. *S, Z, F*. Zvláštním typem úžiny jsou kmity (vibrace). Úžina se v průběhu artikulace jedné hlasy mění. Zvětšuje a zmenšuje se. Mezi vibrantní hlásky patří *R* a *Ř*. Mezi konstrikty jsou řazeny aproximanty, které jsou charakteristické tím, že mají málo výraznou úžinu. Úžina může být mnohdy pouze naznačena.

- Semiokluze (polozávěr): je vytvořen slabý závěr, který v průběhu artikulace hlásky přechází v úžinu. Semiokluzivy jsou méně obvyklé. Polozávěrové jsou české hlásky *C* a *Č*.

Romportl (1975); Pálková (1994); Krčmová (2008) člení artikulaci hlásky na tři fáze:

- 1) Počáteční fáze = intenze: Mluvidla se z klidového postavení, nebo z artikulačního postavení předchozí hlásky posunují do artikulačního postavení hlásky, která má být artikulována.
- 2) Vrcholová fáze = tenze: Mluvidla se nachází v typickém postavení pro danou hlásku, ve kterém zůstávají po dobu trvání hlásky.
- 3) Závěrová fáze = detenze: Mluvidla se dostávají zpět do klidového postavení, nebo míří k vrcholovému postavení následné hlásky.

Tyto tři fáze lze dobře pozorovat u úžinových souhlásek. U závěrových hlásek, kdy dochází k artikulaci ve chvíli zrušení překážky, mluvíme o exkurzi a rekurzi nebo o implozi a explozi (Krčmová, 2008).

1.3.1 Dělení českých souhlásek

České souhlásky je možné kategorizovat z několika hledisek:

1.3.1.1 Dle místa artikulace:

Podle místa, kde se souhlásky artikulují, rozlišujeme:

- 1) Souhlásky retné (labiální): jsou tvořeny na rtech. Dělí se na hlásky bilabiální (obouretné) – *P, B, M* a hlásky labiodentální (retozubné) – *F a V*.
- 2) Souhlásky dásňové (alveolární): vytváří se přehradou na patře přímo u kořenů řezáků. Členíme je na předdásňové (prealveolární) – *T, D, N, S, Z, C, L, R, Ř* a zadodásňové (postalveolární) – *Č, Š, Ž*.
- 3) Souhlásky středopatrové (palatální): tvoří se přiblížením hřbetu jazyka k tvrdému patru – *Ť, Ď, Ň, J*.
- 4) Souhlásky zadopatrové (velární): vytváří se na měkkém patře. Z českých souhlásek zde řadíme – *K, G, H*.
- 5) Souhlásky hrtanové (laryngální): vznikají v hlasivkách. Můžeme je označit i jako glottální. Příkladem je česká hlásky – *H* (Krčmová, 2008).

1.3.1.2 Dle artikulačního orgánu:

Podle orgánu, kterým jsou souhlásky vytvořeny, rozlišujeme:

- 1) Souhlásky retné (labiální): *P, B, M, F, V*
- 2) Souhlásky hlasivkové (glotální): *H*
- 3) Souhlásky jazyčné (lingvální): *T, D, N, L, R, Ř, Š, Ž, Č* (Kavka, 2004).

Hála a Sovák (1962) uvádí, že retné souhlásky mají velice dobrou optickou oporu, oproti hlasivkovým souhláskám, které nemají dobrou optickou oporu. Lingvální souhlásky jsou viditelné dle toho, zda se utváří v přední nebo v zadní části ústní dutiny. Zrakem přístupné jsou více alveoláry než veláry.

Kavka (2004) hlásky dále klasifikuje dle části jazyka, která se podílí na tvorbě závěru nebo úžiny.

- 1) Dorsální konsonanty: účastní se hřbet jazyka.
- 2) Apikální konsonanty: hlásky jsou tvořeny špičkou jazyka.
- 3) Radikální konsonanty: souhlásky tvořené pomocí kořene jazyka.
- 4) Koronální konsonanty: špička jazyka se přitiskne k patru.
- 5) Kakuminální konsonanty: špička jazyka se před dotykem patra ještě navíc ohýbá dozadu.

1.3.1.3 Dle sluchového dojmu:

Podle sluchového dojmu rozlišujeme souhlásky na: ražené, třené, kmitavé, měkké a sykavé.

- 1) Sluchový dojem při ražených (výbuchové, explozivní) vzniká prudkým uvolněním závěru, který uslyšíme jako vzdušný výbuch. Mohou být ústní (*P, B, T, D, Ť, Ď, K, G, C, Č*), nebo nosní (*M, N, Ň*).
- 2) Při třených souhláskách (spiranty, frikativy) přetrvává sluchový dojem po celou dobu jejich vyslovování a je podobný fyzickým zvukům. Např. *F* a *V* se podobají foukání, *S* a *Z* ostrému sykotu atd. Mezi frikativy radíme: *F, V, S, Z, Š, Ž, J, Ch, L, H*.
- 3) Kmitavé souhlásky (vibranty) jsou typické svým hrčivým zvukem, který se utváří střídáním uvolňováním a tlumením hlasu. Mezi vibranty patří: *R* a *Ř*.
- 4) Měkké souhlásky jsou *Ť, Ď, Ň, J*. Slyšený tón je při měkkých souhláskách vyšší než při ostatních. Z pravopisného hlediska se řadí mezi měkké souhlásky i *Š, Ž, Č, Ř, C*, ale z pohledu fonetiky je to nesprávné. Jedná se pouze o pomůcku při vyučování pravopisu.

- 5) Mezi sykavé souhlásky (sibilanty) řadíme *S, Z*, které jsou typické svým sykotem. *C* a *Č*, které také vzbuzují sykavý dojem, označujeme jako polosykové (Krauhulcová, 2013).

1.3.1.4 Dle znělosti:

Souhlásky tvoří dvojice, které se shodují z hlediska způsobu a místa artikulace. Odlišují se pouze znělostí – účastí hlasu.

- 1) Znělé souhlásky: *B, V, D, Ď, [ʒ], Z, [ʒ̣], Ž, G, H*.
- 2) Neznělé souhlásky: *P, F, T, Ě, C, S, Č, Š, K, CH*.

Ostatní souhlásky jsou nepárové (jedinečné). Jedná se o tyto hlásky: *M, N, Ň, J, L, R*. Nepárové hlásky jsou vždy znělé (Pokorná, Vránová, 2007).

V češtině platí, že při artikulaci znělých hlásek hlasivky kmitají a při produkci neznělých hlásek nikoli. Dochází tedy k souladu mezi fonologickou (definovanou v jazykovém systému) a fonetickou (reálnou) znělostí. Stejně je tomu i v polském a francouzském jazyce. Existují jazyky jako je například angličtina a němčina, kde hlásky definované ve fonologickém systému jazyka jako znělé jsou artikulovány jako částečně či úplně neznělé (Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016).

1.3.1.5 Dle nosovosti

Při vyslovování většiny souhlásek je měkké patro zdviženo. Je tedy uzavřen vstup výdechovému proudu do nosní dutiny. Jen při omezeném množství souhlásek je měkké patro spuštěno a výdechový proud může vstoupit do nosní dutiny.

- 1) Souhlásky nosové (nazály): při jejich artikulaci dochází k zapojení nosní dutiny. Řadíme zde: *M, N, Ň*.
- 2) Souhlásky ústní (orální): patří zde všechny ostatní souhlásky, které jsou tvořené bez využití nosního rezonátoru. Např.: *P, B, T, K, H, C, Z, R, L* atd. (Romportl, 1975).

1.3.1.6 Dle vztahu mezi hlasovou a šumovou složkou:

- 1) Hlásky klouzavé (glide): mají blízko k samohláskám. Nemají plně rozvinutou tónovou složku. Složka šumová jim také chybí. V češtině mezi hlásky klouzavé řadíme *J*.
- 2) Sonory: mají větší podíl tónové složky. Obsahují i šumovou složku. Na jejich akustický obraz má vliv i rezonance. V češtině se jedná o *L, R* a nazály.
- 3) Konsonanty šumové (vlastní konsonanty): mají složku šumovou. Tónovou složku obsahují konsonanty znělé. Čisté šumy jsou konsonanty neznělé (Křčmová, 2008).

1.3.1.7 Dle způsobu tvoření:

Podle způsobu, jakým je tvořena přehrada, se souhlásky v češtině dělí na: závěrové, polozávěrové a úžinové.

1) Souhlásky závěrové (explozivny, okluzivny, výbuchové, ražené):

Souhlásky vznikající při zrušení překážky (závěru), kterou mluvidla stavějí do cesty výdechovému proudu (Pokorná, Vránová, 2007, s. 13). Při jejich artikulaci se vytvoří úplný závěr - okluze. U závěrových neznělých hlásek je během závěru ticho, u závěrových znělých hlásek hlasivky kmitají, protože je průchod dutinou ústní uzavřen. Hlasivkový tón dále vychází skrz vokální trakt. Během závěru před překážkou vzrůstá tlak, až dojde k rozražení vytvořeného závěru a k explozi (Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016).

V tenzní fázi se tvoří pevný uzávěr. Při detenzi dochází k náhlému jednorázovému uvolnění této překážky a úniku nahromaděného vzduchu, tzv. exploze. V průběhu trvání závěru vzniká krátká pauza, charakteristický šum tvoří teprve exploze. Trvání exploze není možné prodloužit, takže jsou takto vzniklé hlásky okamžité (Pálková, 1994). Mezi závěrové hlásky řadíme: *P, B, T, D, Ť, Ď, K, G, M, N, Ň* (Pokorná, Vránová, 2007).

Zvláštním případem jsou nazály. Podobně jako u závěrových hlásek při jejich artikulaci vzniká úplný závěr v dutině ústní, ale měkké patro, které je spuštěno, umožňuje vzduchu unikat dutinou nosní. Výsledný zvuk označujeme jako nazální brum. Nazální brum jednotlivých nazálních hlásek je poměrně obtížné odlišit. Přikryjeme-li si ústa, posluchači bude činit obtíže určit, zda se jedná o hlásku *M* či *N*. Pro určení místa artikulace nazál jsou důležité přechody k sousedícím hláskám (Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016).

Mezi souhlásky nosové řadíme: *M* (obouretný závěr), *N* (dásňový závěr), *Ň* (závěr jako při *Ď*) a tzv. zadní *N* ve spojení s *K* nebo *G*. Oproti ostatním závěrovým hláskám mají nosovky slabší artikulační sílu a jejich exploze je méně slyšitelná (Sovák, 1984).

2) Souhlásky úžinové (konstrikční, třené, frikativy)

Souhlásky vznikající při pronikání výdechového proudu úžinou vytvořenou mluvidly (Pokorná, Vránová, 2007, s. 13). Při produkci frikativ je hlavním artikulačním úkolem vytvoření zúžení. Artikulační orgány jsou k sobě přiblíženy natolik, aby bylo proudění vzduchu z úžiny turbulentní a vznikala frikce, hovoříme o tzv. kritickém zúžení. Při produkci neznělých úžinových souhlásek můžeme percepční dojem popsat jako syčení. U znělých úžinových hlásek nám výsledný percepční dojem připomíná bzučivý zvuk (Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016).

V tenzní fázi výdechový proud proniká touto úžinou, vzniká třecí šum, jež je podstatou hlásky. Při detenzi se průchod uvolní a zvuk zaniká. Tenzní část hlásky lze prodloužit. Hlásky tvořené tímto způsobem jsou trvací, mohou mít různou délku (Pálková, 1994). Rozlišujeme následující úžinové hlásky: *F, V, S, Z, Š, Ž, J, CH, H, L* (hláska boková), *R, Ř* (hlásky kmitavé) (Pokorná, Vránová, 2007).

Sovák (1984) uvádí, že k úžinovým souhláskám řadíme zvuky, jejichž artikulační úžina se nenachází ve střední čáře mluvidel a jejichž artikulační šum vzniká kmitáním. Jsou to tyto hlásky:

- Souhlásky bokové (laterální): při souhlásce *L* je překážka výdechovému proudu vzduchu ve středu cesty, vzduch tedy musí unikat po stranách. Hrot jazyka se přitlačuje k tvrdému patru a jeho okraje nechávají po stranách volné průchody. Třecí šum je velmi slabý, takže je tu nápadná podoba se samohláskami.
- Souhlásky kmitavé (vibranty) *R* a *Ř* se tvoří tak, že okraje jazyka se přitisknou k patru, zatímco hrot jazyka přiblížený k dásňovému výběžku horní čelisti se rozkmitá výdechovým vzduchem. Tím se střídavě uvolňuje a zeslabuje hlas, což připomíná hrčivý zvuk. Kmitů není potřeba příliš mnoho. *R* stačí jeden, při důrazu maximálně tři. Hláska *Ř* má kmitů více. Skarnitzl, Šturm, Volín (2016) doplňují, že při artikulaci vibrant dochází k opakovanému vytvoření překážky. Aktivní artikulační orgán se přiblíží k pasivnímu orgánu. Aktivní orgán je poté rozkmitán výdechovým proudem. Při rozkmitání špičky jazyka o alveolární výběžek vzniká vibranta *R*.

3) Souhlásky polozávěrové (semiokluzivní, afrikáty)

Souhlásky vznikající při rychlém zrušení překážky (závěru), kterou mluvidla stavějí do cesty výdechovému proudu, a jejím přechodu v úžinu, kudy výdechový proud v konečné fázi proniká (Pokorná, Vránová, 2007, s. 13). Afrikáty jsou typické dvojfázovou artikulací. Polozávěrové souhlásky začínají úplným závěrem – okluzí, která se vyskytuje i u závěrových hlásek. U závěrových hlásek dochází k otevření vokálního traktu a přechodu na další hlásku, ale u polozávěrových souhlásek přechází exploze do zúžení, jež je charakteristické pro úžinové hlásky, aniž by byla ukončena artikulace konsonantu. Obě složky mají stejné či podobné místo artikulace (Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016).

Závěr se vytváří v tenzní fázi. Trvá poměrně krátkou dobu a neruší se při detenzi okamžitě, ale přechází povolením svalového sevření v úžinu, která se postupně úplně otevře. Tenznímu závěru odpovídá krátká pauza podobná jakou u exploziv, po ní následuje třecí šum jako

u úžinových hlásek. Zvuk, který vzniká tímto způsobem, nelze prodloužit. Je možné prodloužit pouze samotnou frikativní část (Pálková, 1994). Mezi polozávěrové hlásky řadíme C, Ā, [ʒ], [ʒ̣] (Pokorná, Vránová, 2007).

1.4 Charakteristika dvojhásek

Vedle samohlásek a souhlásek se v češtině vyskytuje další zvláštní skupina, kterou jsou dvojhásky. Dvojhásky neboli diftongy vznikají spojením dvou vokalických prvků v jedné slabice. Při výslovnosti diftongu pohyb čelisti, rtů a jazyka při artikulaci prvního vokálu kontinuálně přechází do postavení mluvidel odpovídající artikulaci druhého vokálu (Klenková, 2006).

Skarnitzl, Šturm, Volín (2016, s. 52) definují diftongy jako *samohlásky, jejichž kvalita (tzn. průběh formantů) se během jejich trvání kontinuálně mění*.

Při dvojháskce dochází k propojení vokalického prvku, což je jádro, vrchol dvojhásky, s prvkem, který se nazývá polovokál. Vrchol slabiky je většinou vokalický prvek, který se v daném jazyce může objevovat i jako izolovaná samohláska. Vokalický prvek bývá většinou otevřenější (nižší) než polovokál. Můžeme zmínit český diftong „ou“. Vokál *O* je vrchol diftongu. *U* tvoří polovokál (Romportl, 1975)

Dvojhásky je možné dělit na klesavé a stoupavé dle toho, jak je v něm uspořádáno jádro a polovokál. U klesavého diftongu se jádro nachází na počátku a za ním je polosamohláska. Oproti tomu u stoupavého diftongu je první polovokál následuje ho jádro. V češtině jsou jen diftongy klesavé. Diftongy stoupavé se vyskytují ve slovenštině (Pálková, 1994).

V češtině se vyskytují tři dvojhásky: „ou“ (vyskytující se v domácí slovní zásobě), ve slovech přejatých „au“ (automat), „eu“ (pneumatika) (Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016).

1.5 Spojování hlásek

Nejmenším spojením hlásek je slabika, což je základní jednotka řeči. Vyšší jednotkou řeči je slovo. V běžné mluvené řeči nevyužíváme izolovaná slova, ale mluvní celky, které se označují jako mluvní takt. Z taktů je poté možno skládat věty (Sovák, 1984).

Takt je spojení několika slabik, popřípadě slov, uskutečňujících se v těsném spojení, sdružujících se kolem jednoho přízvuku. V češtině je přízvuk obvykle na začátku mluvního taktu. Takty se liší svou délkou (např. v němčině jsou delší). V češtině se nejčastěji vyskytují takty o dvou, třech a čtyřech slabikách (Klenková, Bočková, Bytešníková, 2012).

Hlásky se v souvislé řeči navzájem ovlivňují. Dochází k vzájemné interakci jejich artikulačních úkonů, které se z cílové hlásky mohou přenést i na hlásku nebo hlásky sousední. Interakce artikulačních úkonů může mít několik forem. Kontextově závislé změny sousedních hlásek nazýváme termíny koartikulace a asimilace. Někdy dochází k oslabení či dokonce vynechání hlásky (elize). V jiných kontextech může dojít k vložení nové hlásky (epenteze) (Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016).

Koartikulace se týká překryvů mezi artikulačními orgány. Pokud by se artikulační úkony nepřekrývaly a každá hláska by byla realizována v její plné podobě, probíhala by řečová komunikace mnohonásobně pomaleji. Koartikulaci tedy nemůžeme považovat za degradaci hlásky. Jedná se naopak o znak efektivitvy řečové produkce. Mezi koartikulační procesy řadíme například nazalizaci, labializaci a interiorizaci (Clakr, Yallop a Fletcher, 2007 in Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016).

Asimilace zahrnuje modifikaci hlásek díky vlivu okolního kontextu. Hláska se v některých nebo ve všech rysech přizpůsobuje hlásce, která po ní následuje, a to do takové míry, že je změněna identita hlásky. V češtině se vyskytuje asimilace místa artikulace, která ovlivňuje hlavně nazální souhlásky. Méně častá je asimilace způsobu artikulace. Nejvýraznější je v češtině asimilace znělosti (Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016).

Někdy dochází k přehození neboli metatezi hlásek. Metateze se týká jednotlivých hlásek, ale i celých slabik (lžice – žlice, celer - cerel). Přehození je typické pro děti. U dospělých se vyskytuje v nežádoucích situacích jako tzv. brepty

Při disimilaci (rozlišení) se hlásky, které jsou si blízké dle způsobu nebo místa artikulace oddálí. Např. závěrové *K* a *T* se rozliší v úžinové *Ch* a závěrové *T* – traktor – trachtor.

Objevuje se také zjednodušování souhláskových skupin. Obvykle se týká dětí, kterým ještě činí obtíže artikulovat některé souhláskové skupiny. U dospělých jde o pohodlný mluvní styl (Janota, 1991).

1.6 Distinktivní rysy hlásek

Vyskytují se slova, která si jsou zvukově podobná a odlišují se jen jednou hláskou (např. cop-cep, koza – kosa, peče- péče, atd.). Hlásku, která mění význam slova, označujeme jako foném. Tento jeden odlišný rys dvou slov nazýváme distinktivní rys.

V běžné řeči se objevují následující distinktivní rysy:

- a) Znělost – neznělost: je ovlivněna účastí nebo absencí základního hrtanového tónu. Pokud při realizaci zní hlas, jedná se o hlásku znělou, pokud nezazní hlas, je to hláska neznělá. (př.: koza-kosa, bije-pije, aj.)
- b) Nosovost – nenosovost: je ovlivněna přítomností nosní rezonance. (např.: mrak- drak, nohy – rohy, atd.)
- c) Kontinuálnost – nekontinuálnost: kontinuální jsou hlásky úžinové a nekontinuální hlásky závěrové. (př.: husa – pusa, solí – bolí).
- d) Kompaktnost – difuznost: Akustická energie kompaktních hlásek se vyskytuje ve střední části spektra, naopak difuzní hlásky mají akustickou energii rozmístěnou v celém poli. (př.: cep – cop, kolo – molo, atd.) (Lejska, 2003).

2 Odchylky ve výslovnosti

Krahulcová (2013, s. 128) uvádí, že *vadná výslovnost neboli dyslalie je přetrvávající odchylka výslovnosti jedné nebo více hlásek, kterou můžeme označit za vadný mluvní stereotyp – z hlediska zvuku hlásky, mechanismu či místa a způsobu jejího tvoření hlásky nebo obojího.*

Lechta (1990, s. 112) definuje dyslalii jako *neschopnost používat jednotlivé hlásky anebo skupiny hlásek v komunikačním procesu podle příslušných jazykových norem.*

Dyslálii čili patlavostí nazýváme vadnou výslovnost jedné či více hlásek mateřského jazyka (na rozdíl od dysartrie, při níž jde o poruchu výslovnosti vůbec), přičemž ostatní hlásky jsou vyslovovány správně (Sovák, 1978, s. 122).

Dyslalie je nejčastější poruchou komunikačních schopností v dětské (až u 40% předškolních dětí) i dospělé populaci. Hlásky jsou tvořeny na nesprávném artikulačním místě nebo nesprávným způsobem (Dlouhá, 2017, s. 182).

Poruchy výslovnosti hlásek popřípadě slabik nazýváme patlavost (dyslalie). Pokud je artikulace narušena vážněji, je ztížena tvorba slov i větných částí, mluvíme již o dysartrii. Dialektové odchylky ve výslovnosti či odlišná výslovnost některých souhlásek v určitých regionech, nejsou známkou dyslalie. V různých zemích se stejná hláska může vyslovovat odlišným způsobem. Například hláska *R* se jinak vyslovuje v češtině, francouzštině a dalších jazycích (Kejklíčková, 2016).

Odborná anglo-americká literatura užívá termín Speech Sound Disorders (SSD). Jedná se o zastřešující termín pro artikulační poruchu a fonologickou poruchu. Někteří autoři zde řadí i vývojovou verbální dyspraxii (Buntová, Gúthová, 2016)

American Speech-Language-Hearing Association (dále ASHA) uvádí, že děti a dospělí trpící zvukovými poruchami řeči (speech sound disorders), mohou mít obtíže vyslovovat hlásky správně. Jejich řeč může být pro okolí nesrozumitelná. Zvukové poruchy řeči ovlivňují podobu a funkci hlásek v jazyce. Poruchy, jež mají vliv na podobu hlásek, jsou tradičně označovány jako poruchy artikulace. Zvukové poruchy řeči, které ovlivňují funkci hlásek, nazýváme jako fonologické poruchy. Většina dětí by měla být schopna si osvojit anglické

hlásky do 8 let. Pokud tomu tak není, může se jednat o narušení zvukové roviny řeči. Zvukové poruchy řeči se týká i dospělých. Obtíže s výslovností některých dospělých započaly již v dětském věku, u jiných se mohly problémy objevit například po cévní mozkové příhodě (ASHA, 2018).

Dyslalii řadíme mezi nejrozšířenější vady řeči. Je typická hlavně v dětském věku, ale může se vyskytovat i u dospělých (Vyštejn, 1991). Zafixované odchylky v artikulaci hlásek trvají po celý život, nejsou-li upraveny specializovanou logopedickou péčí. Tyto metodiky má provádět pouze zkušený klinický nebo školský logoped. Při neodborném užití je riziko neúspěchu a dochází k fixování názoru, že odstraňování výslovnostních vad je velice náročné. Úprava artikulace je možná i u osob dospělých, u kterých je možné využít a posunout stupeň jejich sluchového vnímání a motoriky. Nutná je ale dlouhodobá motivace (Neubauer, 2014). Salomonová (2007) dodává, že při úpravě artikulace u adolescentů a dospělých jsou využívány speciální metodické postupy. Korekce je časově náročnější, jelikož jde o změnu pevných artikulačních stereotypů.

Při narušení zvukové roviny řeči jde o neschopnost správně vyslovovat a/nebo používat hlásky mateřského jazyky v souladu s příslušnými jazykovými normami v řeči. Narušení působí interferenčně na komunikační záměr a může se projevat sníženou srozumitelností řeči – přičemž primární narušení zvukové roviny řeči není na základě jiného postižení, jako je například sluchové, tělesné, aj (Buntová, Gúthová, 2016).

Kejklíčková (2016) zmiňuje, že porucha výslovnosti vokálů není dyslalie v pravém slova smyslu, ale jde o senzoricou poruchu. Dítěti činí obtíže správně diferencovat zvuky jednotlivých hlásek. Nahrazuje-li dítě *A* za *E* nejedná se o pouhou patlavost, ale příčina je hlubší (např. nesprávné sluchové zpracování, nebo příznak vývojové dysfázie).

Nejčastěji se setkáváme s vadnou výslovností hlásek, jejichž artikulace vyžaduje složitější souhru mluvidel. V češtině je nejfrekventovanější špatná výslovnost hlásky *R* a *Ř* (rotacismus a rotacismus bohemicus). Obtížná je také výslovnost sykavek (sigmatismus). Mohou být narušeny pouze sykavky ostré nebo tupé nebo obě řady. Trpí-li dítě sigmatismem, je doporučováno provést vyšetření sluchu. Vadná výslovnost hlásky *L* (lambdacismus) často postihuje i dospělé. Méně často se setkáváme s poruchou výslovnosti *K*, *G* a *H* (kapacismus, gamacismus). Zde je vhodné vyšetřit funkci patro-hltanového uzávěru foniatrem, či ORL

lékařem. Do dyslalie řadíme i zaměňování měkkých hlásek Ť, Ď a Ň za jejich tvrdé protějšky T, D a N.

Z vývojového hlediska rozlišujeme tyto druhy výslovnosti:

- Správná výslovnost: výslovnost dle kodifikované normy daného jazyka.
- Nesprávná výslovnost: jedná se o fyziologickou vývojovou odchylku od normy. Dítě vzhledem ke svému věku artikulačně náročné hlásky vynechává nebo nahrazuje artikulačně snazší hláskou.
- Vadná výslovnost: nastává, pokud se nesprávná výslovnost vyskytuje i po sedmém roce života. Dále se může jednat o výslovnost, která se liší od kodifikované normy z akustického a estetického hlediska nezávisle na věku (Klenková, Bočková, Bytešnicková, 2012).

Nesprávná výslovnost (fyziologická dyslalie) trvá přibližně do pátého roku. Přetrvává-li nesprávná výslovnost mezi pátým až sedmým rokem života dítěte, mluvíme o prodloužené fyziologické dyslalii. Po sedmém roce života dítěte již dochází k fixaci vadné výslovnosti, hovoříme o dyslalii (Bytešnicková, 2007). Oproti nesprávné výslovnosti, u které může dojít ke spontánní úpravě, v případě zafixovaného vadného stereotypu výslovnosti spontánní korekci výslovnosti nelze očekávat (Krahulcová, 2013). Neubauer (2014) se zmiňuje o nepřesné výslovnosti, kdy dochází k odchylkám v realizaci již vytvořených správných vzoru hlásek, které jsou artikulovány nepřesně, nedbale, v rámci nářečních, skupinových a generačních zvyklostí, které negativně ovlivňují kvalitu mluvného projevu.

Neubauer (2011) považuje za problematické rozdělení na fyziologickou dyslalii a vadnou výslovnost. Není pochyb, že již v období fyziologické dyslalie se fixují mechanismy, které dále vedou k navození odchylek v artikulaci.

2.1 Klasifikace a symptomatologie narušení artikulace

Děti s primárním narušením zvukové roviny řeči můžeme na základě srozumitelnosti řeči rozdělit do dvou velkých skupin. První skupina dětí má srozumitelnost řeči přiměřenou věku, tyto děti spadá do podkategorie fonetických, artikulačních poruch. Druhá skupina dětí má sníženou srozumitelnost řeči a spadá do podkategorie fonologických poruch. Narušení ve fonetické rovině, tzv. artikulační porucha se projevuje substitucemi a distorzí. Artikulační

porucha se vztahuje na rovinu konkrétních artikulačně-motorických realizací, kdy výslovnost konkrétní hlásky neodpovídá očekávané výslovnostní normě mateřského jazyka, ale je jednoznačně poznatelné, kterou hlásku dítě vyslovuje. Hlásky je tvořena na jiném místě nebo jiným způsobem anebo ji osoba neumí vyslovit vůbec. Narušení ve fonologické rovině, tzv. fonologické poruchy se projevují přetrváváním vývojově mladších fonologických procesů a patologických fonologických procesů. Fonologická porucha se projevuje neschopností dítěte naučit se pravidla používání hlásek v řeči. Srozumitelnost řeči dítěte je narušena. Podstata deficitu je jazyková (Buntová, Gúthová, 2016).

Fonetické hledisko odpovídá starší klasifikaci, kterou vymezuje Vyštejn (1991):

- 1) Hlásková dyslalie: dochází k vadnému vyslovování jednotlivých hlásek. Hlásková dyslalie se může objevovat ve čtyřech formách.
 - a) Mogilalická forma patlavosti: dítě vynechává hlásku. Název je odvozen z řeckého *mogis* = sotva, stěží. Obvykle se nejedná o úplné vynechávání hlásky, ale o nahrazování hlásky neurčitým, nehláskovým vokálem. Někteří autoři řadí tyto případy spíše mezi formy paralálické. (př. pokud dítě vynechává hlásku *R* místo slova *rameno*, řekne *ameno*).
 - b) Paralálická forma patlavosti: dítě hlásku, kterou nezvládá vyslovit, nahrazuje jinou hláskou, která je pro něho artikulačně snadnější. Název je odvozen z řeckého *para* = vedle. (př. pokud dítě *K* nahrazuje *T*, místo slova *kočička* řekne „točička“).
 - c) Deformovaná (patologická) forma patlavosti: Hlásky se utváří, ale na jiném artikulačním místě a jiným způsobem. Dochází ke zvukové deformaci hlásky. Hlásky je v rozporu se zvukovou normou jazyky. Takto tvořenou hlásku označujeme připojením přípony – *ismus* (vyjadřuje přídatnou vlastnost) k řeckému názvu hlásky; např: *sigmatismus*, *rotacismus*, *deltacismus* aj. Je možné přidat latinský název místa, kde je hlásky tvořena. Např. mezizubní vadnou výslovnost hlásky *S* označujeme jako *sigmatismus interdentalní*.
 - d) Mnohočetná forma patlavosti: Dítě vadně vyslovuje větší množství hlásek, bez rozdílu formy jejich nesprávného vyslovování. Mnohočetnou dyslalií neboli dyslalií *multiplex*, která se kombinuje s redukováním a přesmykováním hlásek, což vede ke snížení srozumitelnosti řeči. Dříve byl užíván název *tetizmus*.
- 2) Kontextová (slabiková a slovní) dyslalie: dítě zvládá artikulaci jednotlivých hlásek, ale činí mu obtíže seskupení hlásek. Dítě hlásky vynechává, přesmykuje, zaměňuje. Řeč je nesrozumitelná. Nejčastěji bývají redukovány hláskové shluky. Komolení slov může

nabýt až takového stupně, kdy vznikají slovní novotvary, které nesouvisí se správným slovem (např. imo = pes). Pouze nejbližší okolí dítěte se orientuje v tom, co dané slovo znamená. Komolené slovo může být podobné svou zvukovou strukturou a počtem slabik správnému slovu (např. miksa = miska) (Vyštej, 1991). U kontextové dyslalie se mohou vyskytovat následující symptomy: elize (vypouštění hlásek), metateze (přesmykování hlásek), kontaminace (směšování hlásek), anaptixe (vkládání hlásek), asimilace a další změny hláskové struktury slov (Bytešníková, 2007).

Sovák (1984) doplňuje klasifikaci o specifické asimilace. Dítě zvládá vyslovovat dané hlásky izolovaně správně, ale ve slovech připodobňuje výslovnost jejich variantám, pokud se vyskytují ve stejném slově. Jedná se o:

- a) Asimilace sykavek obojí řady (např. sušenka dítě vyslovuje jako „susenka“, nebo „šušenka“).
- b) Asimilace tvrdých a měkkých slabik – dtn, d' t' ň (nyní dítě vyslovuje jako „nyný“, nebo „niní“).

Specifické asimilace mohou mít vliv i na psaní, kdy žáci píší tak, jak vyslovují. Což se může promítat jako porucha psaní – dysortografie.

Oyer, Crowe a Haas (1987 in Buntová, Gúthová, 2016) navrhují poruchy artikulace v dětském věku označovat zkratkou SODA dle jednotlivých symptomů. Z pohledu aktuálního dělení artikulační poruchy a fonologické poruchy můžeme říci, že SODA se může vyskytovat jako fonetické symptomy i jako fonologické symptomy. Symptomy se ve fonetické a fonologické rovině mohou u každého dítěte vyskytovat v různých kombinacích.

Artikulační porucha	Fonologická porucha
S =substitution: jde o nahrazování artikulačně náročné hlásky, kterou dítě ještě nemá ve svém fonetickém inventáři, hláskou artikulačně méně náročnou (ruka = „luka“).	S =substitution: jde o nahrazování skupin hlásek hláskami, které se ve vývoji osvojují dříve. Například nahrazování skupiny úžinových hlásek závěrovými.
O =omission: jde o vynechávání hlásky, kterou dítě zatím nemá ve svém fonetickém inventáři (ruka = „uka“).	O =omission: jedná se o vynechávání cílové hlásky, kterou už dítě má ve fonetickém inventáři, většinou na konci slov (nos = no).
D =distorsion=jde o chybnou výslovnost	A =addition: jde o přidávání hlásky

hlásky, kterou dítě má v inventáři hlásek, ale netvoří ji dle kodifikované normy (slovo ruka dítě vysloví s velárním „R“).	k cílovému slovu, většinou na konci slabiky či slova.
--	---

Převzato z: Logopédia, Kerekrétiová Aurélia, 2016, s. 67 (kapitola Narušenie zvukovej roviny reči – artikulačná porucha, fonologická porucha, Buntová Dana, Gúthová Marta)

Pokud dítě hlásku, kterou neumí vyslovit, vynechává i po 4. roce, jde o patologický jev, označovaný předponou mogi+řecký název hlásky+přípona ismus (např. mogirotacismus = vynechávání hlásky R). Nahrazuje-li dítě hlásku, kterou zatím nemá ve svém fonetickém inventáři jinou i po ukončení fonetického vývoje dané hlásky, chybu označujeme předponou para+řecký název hlásky+přípona ismus (např. pararotacismus). Pokud dítě hlásku ve svém fonetickém inventáři má, ale neodpovídá kodifikované normě, nezávisle na věku se jedná o patologický jev, označovaná termínem distorze. Distorze je tvořena nesprávným způsobem anebo na jiném artikulačním místě. Je označována podle konkrétní hlásky a místa její artikulace (interdentální sigmatismus) (Buntová, Gúthová, 2016)

ASHA (2018) uvádí následující symptomy SSD:

- Vynechávání hlásky (omissions/deletions)
- Nahrazování hlásky (substitutions)
- Přidávání hlásky (additions)
- Chybná výslovnost (distorsions)
- Chyby ve slabikách a slovech: slabika chybí nebo ji dítě opakuje
- Chyby v prozodii řeči (špatný rytmus, intonace, aj.)

2.2 Etiologie odchylek ve výslovnosti

Dlouhá (2017) řadí mezi nejčastější příčiny tvoření hlásky na nesprávném artikulačním místě: nezralosti v oblasti motorických dovedností dítěte, na úrovni fonemického slyšení a zrakové percepce. Mohou se vyskytovat také anatomické odchylky mluvidel a nedostačující slovní zásoba. Vady výslovnosti postihují i děti a dospělí s nadprůměrným IQ.

Buntová a Guthová (2016) uvádí, že jde hlavně o anomálie řečových orgánů. Anomálie mluvidel mají nepříznivý vliv na artikulační možnosti a schopnosti. Mezi nejrozšířenější anomálie řečových orgánů řadíme poruchy skusu a chrupu, které sehrávají významnou roli

v etiologii chybné výslovnosti. Příčinou omezených artikulačních možností může být i přirostlá podjazyková uzdička (ankyloglossum), která omezuje pohyblivost jazyka. Další z příčin může být pohybová neobratnost, kdy je dítě celkově neobratné, nebo se může neobratnost týkat pouze oblasti artikulace. Jednou z příčin je i nesprávný postoj okolí dítěte k jeho řečovému vývoji. Za nesprávný postoj považujeme přílišné upozorňování dítěte na jeho neúspěchy s výslovností.

Nosohltanová mandle také negativně ovlivňuje artikulaci. V důsledku dlouhodobého dýchání ústy dochází ke změně klidové polohy jazyka, který netlačí na tvrdé patro. V důsledku toho může docházet ke změnám tvaru ústní dutiny a postavení zubů, což ovlivňuje výslovnost (Hornáková, Kapálková, Mikulajová, 2005 in Buntová, Kerekretiová, 2016). Přínosné mohou být výsledky výzkumu, ve kterém se autoři snažili zhodnotit změny řeči u dětí, které dýchaly ústy. Výzkum probíhal v letech 2000-2011 v Brazílii a zapojilo se do něho 439 dětí ve věku 4-12 let. Změny řeči byly zaznamenány u 31,2% pacientů a nesouvisely s typem respirace. Zvýšená četnost artikulačních poruch a více než jedna řečová porucha byla diagnostikována u chlapců. U 53, 3% respondentů byla zaznamenána interdentalní pozice jazyka. U 26, 3% dětí byly diagnostikovány artikulační poruchy. 21, 9 % pacientů trpělo frontálním sigmatismem. Souběžný výskyt dvou a více změn v řeči byl zaznamenán u 24, 8% dětí. Autoři v závěru uvádí, že ústní dýchání může mít vliv nejen na vývoj řeči, ale i socializaci a školní úspěšnost. Včasná detekce ústního dýchání je důležitá pro prevenci a minimalizuje negativní dopady na celkový rozvoj dítěte (Hitos et al., 2013).

Krahulcová (2013) zmiňuje následující příčiny:

- Dědičnost: obzvláště nescifická dědičnost a specifické rodové nízké nadání pro řeč;
- Vrozené dispozice: postižení centrálního nervového systému, poporodní poškození, smyslová postižení zraku a sluchu, aj.;
- Vlivy prostředí: nedostatečná stimulace ke komunikaci, nesprávný mluvní vzor, nesprávná výchova, některé nevhodné návyky (dumláním prstů, dlouhé používání dudlíku), nesprávný či nedůsledný bilingvismus;
- Patologie mluvních orgánů: v oblasti respirace, fonace a artikulace (pohyblivost rtů a schopnost tvořit uzávěr, skus zubů, pohyblivost dolní čelist – prognie a prognatie), podjazyková uzdička, pohyblivost a celistvost čípku, flexibilita patrohltanového uzávěru, rezonance dutin, artikulační mimika, souhra v celkové mluvní technice).

Klenková, Bočková, Bytešnicková (2012) dělí příčiny vadné výslovnosti na vnitřní a vnější. Mezi vnitřní příčiny řadí: poruchy sluchového vnímání, nedostatečnou diskriminaci zvuků, anatomické vady řečových orgánů, neuromotorické poruchy, kognitivně-lingvistické nedostatky. K vnějším příčinám řadíme především psychosociální vlivy, které ovlivňují artikulační zručnost nejen v závislosti na věku, ale i na pohlaví. Starší děti a děvčata jsou v akvizici jazyka šikovnější. Socioekonomické faktory nejsou ve vývoji řeči rozhodující. Je důležitá především osobnost dítěte a jeho mentalita, která se projevuje v chování i vlastnostech, pokud nejsou odrazem osobnosti rodičů. Určování těchto závislostí je jen přibližné a orientační (Nádvořníková, 2003).

Klenková, Bočková a Bytešnicková (2012) zmiňují další faktory, které ovlivňují artikulační schopnosti:

- Dědičnost: odborníci se v názorech na dědičnost rozcházejí. Sovák (1978) vliv dědičnosti popírá. V jiných případech se u některých dyslaliků vyskytuje porucha výslovnosti u někoho v rodině, především u otce. Lechta (1990) se zmiňuje o nespecifické dědičnosti, což znamená, že se jedná o zdědění artikulační neobratnosti nebo vrozenou řečovou slabost, která dále vede k vadné výslovnosti.
- Vliv prostředí: k nesprávné výslovnosti dítěte může vést také nevhodný mluvní vzor. U dítěte, které je vychováno v nevhodném výchovném prostředí s nedostatkem citů, nebo rodiče výchovu zanedbávají, se také může vykytovat vadná výslovnost. Pokud rodiče dítě trestají, kárají a vysmívají se mu v době, kdy ještě není ustálena správná výslovnost, porucha artikulace se může fixovat.
- Narušení sluchové a zrakové percepce: děti s vadou zraku nemohou odezírat pohyby artikulačních orgánů, což může vést k nedostatečné výslovnosti. Děti se sluchovou vadou mohou mít obtíže rozlišit jednotlivé hlásky a dochází u nich k narušení modulačních faktorů. Někdy se vyskytuje porucha fonemického sluchu, kdy dítě nerozlišuje jednotlivé zvuky i když nemá vadu sluchu.
- Poškození dostředivých a odstředivých nervových drah: má vliv na narušenou řečovou produkci i percepci.
- Poškození centrální části: poruchy centrálního nervového systému mohou způsobovat vážná postižení s rozličnými symptomy, jedním z nich je i dyslalie.
- Poruchy řečového neuroefektoru: zde hrají důležitou roli kompenzační mechanismy. Někdy jen drobná odchylka vede k dyslalii, jindy je i při těžkém postižení výslovnost

vyhovující. Např. přirostlá jazyková uzdička jen ve výjimečných případech způsobuje dyslalii, ale pokud si dítě dlouho dumlá palce, může to být příčina špatného skusu, který dále vede k sigmatismu.

2.3 Vliv odchylek výslovnosti na osobnost

Vada výslovnosti snižuje úroveň mluvního projevu, ale může mít vliv na psychiku člověka a jeho sociální začlenění. Dyslalii nelze považovat pouze za drobný estetický nedostatek, ale je nutné věnovat pozornosti i její psychologické a sociální dimenzi. Rodiče dítěte by měli vnímat vadu svého dítěte v souvislosti s celkovým rozvojem jeho osobnosti.

Ve školním prostředí bude mít dítě většinou obtíže s psaním a čtením. Zvládnutí psaní a čtení se díky vadě výslovnosti poměrně komplikuje. Je možné, že se díky psaní, vada výslovnosti upraví. Častěji se ale vada výslovnosti čtením a psaním ještě více prohlubuje. Pokud se dítě učí v průběhu logopedické terapie vyvozovat hlásku substituční metodou, vede to ke komplikacím ve výuce. Ve školním prostředí je dítě nuceno užívat hlásku, která odpovídá písmenu, ale nácvičku výslovnosti substituční metodou využívá pomocné hlásky. (Např. při vyvozování hlásky *R* substituční metodou vede logoped dítě k tomu, aby *R* nahrazovalo hláskou *D*). Pro dítě je to velice psychicky náročná situace. Proto je velice vhodné, aby mělo dítě před nástupem do školy správnou výslovnost (Hubáčková, Nováková, 1984 in Vyštejn, 1991). Můžeme tedy říci, že v závislosti na stupni a rozsahu vadné výslovnosti musíme uvažovat o možném vlivu na školní výkon dítěte. Školní výkonnost žáka ovlivňuje i zpětná vazba spolužáků na srozumitelnost jeho řeči. Učitelé mají také tendenci ke sníženému hodnocení žáků s vadnou výslovností. Poměrně velké množství dětí s dyslalií píše tak, jak vyslovují. Při čtení mají obtíže s identifikací písmen, které neumí vyslovit, nebo je v běžné řeči vynechávají (Krahulcová, 2013).

Artikulační porucha může ovlivnit schopnost dítěte pohodlně komunikovat s ostatními dětmi a budovat vztahy. Artikulační porucha tedy může být komplikována depresí a sociální úzkostí (Child Mind Institute, 2018). Dítě může být terčem posměchu a šikany ve škole, což má negativní vliv na rozvoj osobnosti. Některé děti mohou svou vadu řeči považovat za celoživotní handicap, který jim znemožňuje najít si práci nebo partnera. Psychické důsledky nejsou závislé na rozsahu artikulační poruchy, ale na prožívání jedince a na postoji okolí. (Vyštejn, 1991).

Artikulační porucha omezuje i výběr profese. Existuje velké množství oborů, kde je správná výslovnost nutnou podmínkou. Jedná se především o profese učitel/ka a vychovatel/ka na všech typech a stupních školských zařízeních. Čím je dítě mladší, tím má větší tendenci k napodobování mluvních vzorů. Je nutné, aby všichni pedagogové pracující s dětmi předškolního věku měli správnou výslovnost. Pozornost by měla být věnována také výběru moderátorů a mluvčích účinkujících v médiích (Krahulcová, 2013).

2.4 Prevence odchylek ve výslovnosti

Prevence je tím účinnější a efektivnější, čím méně jsou zafixovány stereotypy vadné artikulace hlásek. Krahulcová (2013) doporučuje následující zásady prevence vadné výslovnosti:

- Posilujeme mluvní apetenci jako celek: máme pozitivní a citový přístup k dítěti, intenzivně mu projevujeme lásku, často mu poskytujeme komunikační příležitosti, využíváme hudby a zpěvu, poskytujeme mu správný mluvní vzor.
- Diferenciace a fixace zvuků lidské řeči: využíváme fonetické hry, sluchová cvičení, rytmicko-pohybové aktivity, hudebních nástrojů. Je důležité snižovat hlasitost hudby v domácnosti dítěte a omezovat zvýšenou hlučnost zvukového pozadí v prostředí.
- Posilování motorické obratnosti: pomoci her posilujeme motoriku jemnou, hrubou i mluvidel.
- Nepřetěžujeme dítě nadměrnými a nepřiměřenými požadavky.

3 Diagnostika artikulační poruchy

Bytešnicková (2012) vymezuje oblasti, ze kterých se skládá vyšetření dyslalie:

- navázání kontaktu s dítětem i s rodiči;
- sestavení anamnézy;
- rozhovor;
- orientační vyšetření sluchu;
- vyšetření fonemického sluchu;
- vyšetření artikulačních orgánů;
- vyšetření motoriky;
- systematické vyšetření dyslalie;
- stanovení dalšího postupu.

Neubauer (2011) uvádí, že by diagnostika měla objasnit, jaké mechanismy způsobují odchylky v artikulaci. Logoped by dále měl zjistit, v jakém stádiu je vývoj artikulace konkrétních hlásek u konkrétního dítěte a zda se v artikulaci dítěte vyskytují jevy, které blokují vývoj správné výslovnosti u hlásek, které dítě v současnosti ještě nevyslovovalo správně.

Při vyšetření věnujeme pozornost i výrazovým prostředkům, slovní zásobě, vyspělosti a struktuře řeči ve větách, výskytu agramatismů, výrazové chudobě a převaze podstatných jmen, nebo vlivům prostředí a nářečí. Vyšetřujeme i porozumění řeči, slovům a větám. Zajímají nás i prozodické faktory (přízvuk, rytmus, tempo, melodie aj.) (Nádvořníková, 2003).

Bytešnicková (2012) zmiňuje, že při vyšetření dítěte s poruchou artikulace nevyšetřujeme pouze jeho výslovnost, ale zajímáme se o řečově komunikační proces celkově. Pozornost věnujeme rodinnému (školnímu) prostředí a jeho funkčnosti či patologičnosti v oblasti hlasové hygieny. Zajímá nás mentální, sociální zralost dítěte, jeho vyjadřovací schopnosti, stav sluchu (i fonemického), motorika, stav mluvidel a postoj rodičů k výslovnostní vadě dítěte.

Velmi vypovídající je i dětská kresba, která nám poskytne informace o stupni vývoje, úchopu, fantazii, bohatosti kresby, ale i o osobnostních rysech dítěte (Kutálková, 2011).

Důležité je i vyšetření artikulačních orgánů. Logoped by se měl orientačně prohlédnout zuby, dutinu ústní, patro a nazofaryng. Je vhodné vyšetřit i funkci patrohltanového uzávěru (Nádvorníková, 2003). Pozornost věnujeme i způsobu dýchání, mimiky, pohybu rtů a jazyka (Salomonová, 2007).

Stěžejní je anamnestický rozhovor s rodiči, ve kterém zjišťujeme nástup žvatlání, celkový vývoj motorických schopností, hudební a napodobovací schopnosti dítěte. Logoped by se měl povšimnout i výslovnosti rodičů. (Bytešnicková, 2012). Kutálková (2011) dodává, že rodiče poskytují informace o situaci v rodině a o dosavadním vývoji dítěte – tedy o rodinné a osobní anamnéze. V rámci rodinné anamnézy nás zajímá kolik je v rodině dětí a kolik mají roků, kolikáté v pořadí je diagnostikované dítě, zda se u sourozenců, nebo u rodičů vyskytovala nebo vyskytuje řečová či sluchová vada. Osobní anamnéza nám poskytuje informace o těhotenství, porodu a dosavadním vývoji dítěte. Zajímá nás, i jaké dítě prodělalo onemocnění (záněty středouší, nosní mandle, nemoci horních cest dýchacích). Nutné je také zjistit, zda dítě pravidelně dochází do školního zařízení, jak si tam dítě zvykalo a jak se mu tam líbí. V průběhu rozhovoru by se rodiče neměli cítit jako u výslechu. Neví-li rodiče odpověď na některou otázku, nevádí to. Informace rodiče mohou doplňovat i v průběhu terapie.

Klenková (2006) uvádí, že návštěva logopedické ambulance dětem může připomínat návštěvu lékaře, což může u dětí vzbuzovat obavy z vyšetření. Vyšetření se uskutečňuje vždy v přítomnosti rodičů. Místnost, kde probíhá vyšetření, by měla být tichá, s obrázky na stěnách, s hračkami atd. Je vhodné zvážit i oblečení vyšetřujícího. Bílý plášť v dětech evokuje lékaře. Je-li logoped oblečen v civilním oblečení, odpadá strach dítěte.

Diagnózu stanovuje logoped ve spolupráci s foniatrem a psychologem. Foniatr určuje, zda není narušená komunikační schopnost symptomem jiné nemoci či postižení. Pomáhá tak zpřesnit diagnózu a navrhuje léčebný postup. Psycholog vyšetřuje psychický stav dítěte, snaží se zmírnit a odstranit těžkosti, které se mohou vykytovat u dítěte a jeho rodiny. Logoped a psycholog také spolupracují s učitelkou ve školním zařízení, kde dítě dochází (Klenková, Byčková, Bytešnicková, 2012).

Neubauer (2011) považuje za zásadní problém v současné diagnostice a terapii odchylek artikulace důraz na popis vady na úkor zjišťování příčin vzniku odchylky výslovnosti. A zaměření pouze na vyvozování hlásek na úkor rozvíjení spontánního vývoje artikulace dítěte.

Diagnostika artikulace u dítěte má odpovídat zejména na tyto otázky:

- Jaká je příčina vzniku odchylek – jaký artikulací mechanismus vede k rozvoji a fixaci vadné výslovnosti?
- V jakém stupni vývoje je tvorba a užívání aktuálně nesprávných artikulacích vzorů hlásek?
- Je možné odstranit blokádu ve vývoji nebo je nutné změnit již zafixovaný neintaktní mechanismus artikulace hlásky? (Neubauer, 2011).

3.1 Metody vyšetření výslovnosti

Základem vyšetření dítěte s vadou výslovnosti je rozhovor, při kterém již můžeme sledovat rozsah a charakter obtíží. Dítě si většinou neuvědomuje, že už započalo vyšetřování a že sledujeme jeho řeč (Kutálková, 2011). Rozhovor by měl odpovídat věku, zájmům a rozumové úrovni dítěte. Věk a rozumové schopnosti dítěte ovlivňují, jaké vyšetřovací prostředky logoped využije, jaké použije hračky, obrázky, básničky prostřednictvím kterých bude dále zjišťovat artikulaci jednotlivých hlásek (Vyštej, 1991). U dětí ve věku okolo tří let využíváme k diagnostice různé hračky, maňásky, stavebnice aj. U dětí školního věku lze využít čtené texty odpovídající jejich věku (Salomonová, 2007).

U dětí předškolního věku je doporučováno nejdříve uskutečnit screeningové vyšetření a na základě jeho výsledků volit další postup. Screeningové vyšetření je pouze orientační. Vede k selekci osob s narušenou výslovností v širší populaci osob. Často probíhá v mateřských školách. Je základ pro další diagnostická vyšetření. (Bytešníková, 2012). Nádvořníková (2003) doplňuje, že jelikož probíhají screeningová vyšetření v kolektivních zařízeních, vyšetřující má možnost porovnat děti stejného věku i pohlaví. U dětí předškolního věku má formu neformálního rozhovoru, který obsahuje otázky týkající se jména, bydliště, číselné řady, zážitků z domova či mateřské školy. U dospělých se využívají čtené texty, obsahující hlásky, jež bývají v artikulaci narušeny nejčastěji.

Na screeningové vyšetření obvykle navazuje klinické diagnostické vyšetření, které se skládá ze dvou částí – spontánní a provokované. Způsob vyšetření může být řečově neformální, komunikativní, nebo formální, testový (Nádvorníková, 2003).

Při neformální vyšetření řečové produkce sledujeme, které hlásky dítě vyslovuje chybně, celkovou úroveň řeči, intonaci, přízvuk, skladbu slabik a slov. Dále pomocí obrázků zjišťujeme produkci jednotlivých slov. Předkládané obrázky obsahují vyšetřovanou hlásku v iniciální, mediální a finální pozici. Samohlásky a souhlásky vyšetřujeme jednotlivě, ve slabikách i ve shluku souhlásek. Vyšetření lze doplnit o diagnostiku imitací, kdy se zkouší schopnost dítěte správně zopakovat formu chybného zvuku, který předtím vyslovilo. Naším cílem je zjistit, jak moc je zvuk zafixován, díky čemuž můžeme stanovit, co je třeba upravovat. Součástí neformálního vyšetření je také vyšetření kontextu – chybovost v jednotlivých slovech se zkouší ve slovním kontextu, kde je produkce zvuku ovlivněna proudem řeči (Nádvorníková, 2003).

Bytešnicková (2007) uvádí, že je možné využít i kvantitativní metody vyšetření dyslalie.

- Test diskriminace hlásky: pracujeme s páry blízkých slov, které logoped vyslovuje se zaměřením na chybu a zároveň dítě tato slova opakuje. Cílem testu je zjistit skóre nesprávných odpovědí.
- Test percepce řečové produkce: vyšetřující dítěti předkládá obrázky a označuje je správně nebo chybně vysloveným slovem. Dítě má určit, kdy logoped slovo označující obraz vyslovil správně a kdy nikoliv.
- Fonologický konverzační test: základem je konverzační text obsahující dané slovo a percepčně podobné slovo. Dítě uslyší pár vět obsahující dané slovo a jeho úkolem je ze skupiny obrázků vybrat ten, který odpovídá danému slovu.
- Fonologicko-kontrastní test: dítěti předkládáme párový obrázek a odpovídající pár slov. Dítě má označit jeden obrázek z páru, který byl jmenován.

3.2 Vyšetření výslovnosti

Výslovnost hlásek logoped může zjistit dle vět a slov vybraných tak, aby se v nich daná hláska vyskytovala v iniciální, mediální i finální pozici. Je důležité, aby se při vyšetření výslovnosti té které hlásky nevyužívala slova, která obsahují další náročnější hlásku.

Logoped by během vyšetření neměl používat příkazy (Opakuj! Řekni!) a dalšího nucení dítěte do mluvního projevu (Vyštejrn, 1991). Nádvorníková (2003) dodává, že není vhodné vyšetřování slov nápodobou, tzn. opakováním slov po logopedovi. Nezískali bychom reálný obraz výslovnosti během běžné komunikace.

Vyšetření artikulace je nutné vykonávat systematicky, aby nedošlo k přehlédnutí žádné výslovnostní vady a aby se mohl stanovit rozsah a stupeň vady. Při vyšetření je možné postupovat dle místa tvoření hlásek anebo dle způsobu tvoření hlásek. Obvykle zjišťujeme nejprve výslovnost artikulačně méně náročných hlásek a postupně přecházíme k náročnějším hláskám (Vyštejrn, 1991). Je nutné zjistit, zda jde o mogilalii, paralalii nebo dyslalii v užším slova smyslu (-ismus). Zjišťujeme, zda se jedná o labiální, dentální, lingvální, palatální nebo nazální dyslalii. Bývá doporučováno si pořídit audio- nebo videozáznam dítěte na základě povolení jeho zákonných zástupců. (Bytešníková, 2012)

Dále je nutné zjistit, zda dítě svou vadnou výslovnost vnímá, jestli ji pozná u sebe a u jiných osob. Je možné, že dítě nepozná vadu výslovnosti u sebe, ale u jiných osob ano, případně vadu nevnímá ani u sebe, ani u jiných osob (Vyštejrn, 1991).

Krahulcová (2013), Salomonová (2007) uvádí dle Jurnečkové a Vysoudilové (1970) vývoj artikulace z hlediska věku:

Věk	Vývoj artikulace
1-2, 5 roku	b, p, m, a, o, u, i, e j, d, t, n, l (artikulační postavení se vyvíjí po třetím roce)
2, 6 – 3, 5 roku	au, ou, v, f, h, ch, k, g
3,6 – 4, 5 roku	bě, pě, mě, vě, ď, ť, ň
4, 6 – 5, 5 roku	č, š, ž
5, 6 – 6, 5 roku	c, s, z, r
6, 6 – 7 let	ř a diferenciacie č, š, ž, c, s, z

Převzato z: Dyslalie - patlavost, Beáta Krahulcová, 2013, s. 140

Neubauer (2011) nedoporučuje využívat tabulky vývoje artikulace, kde je uveden věk dítěte, ve kterém by již danou hlásku mělo vyslovovat správně. Pracují s nimi také pediatri, kteří jsou často iniciátory počátku logopedické intervence. Pokud vychází z kritérií v tabulce, kde

je uvedena správná výslovnost hlásek C, S, Z, R, Ř do věku 5 let dítěte a výše, přichází velké množství dětí do logopedických ambulancí s již zafixovanou vadnou výslovností.

3. 2. 1 Vyšetření výslovnosti samohlásek

Chybná výslovnost vokálů se běžně moc nevyskytuje. Správná výslovnost samohlásek zpravidla dětem nečiní obtíže. Při vyšetření se zaměřujeme na polohu jazyka, místo artikulace a zaokrouhlení rtů. Dále věnujeme pozornost výslovnosti v přízvučné a nepřízvučné slabice, jejich spojení s konsonanty v monosylabických i vícesylabických slovech. Vadná výslovnost samohlásek se většinou vyskytuje při opožděném vývoji řeči, kdy děti zaměňují podobné vokály. Úprava vadné výslovnosti samohlásek je náročná. Nejčastěji se setkáváme s narušenou výslovností hlásky E, jež děti zaměňují za samohlásku A. Nebo dochází k redukci diftongu na jednu samohlásku (Nádvorníková, 2003).

3. 2. 2 Vyšetření výslovnosti souhlásek

Při vyšetřování může být pořadí hlásek libovolné, nebo systémové. Při systémovém se nejdříve zaměřujeme na explozivy, dále na třené hlásky a sykavky, poté na hlásky L a R a nakonec na změkčené Ď, Ť, Ň a souhláskové shluky vl, pl, stl (Seeman, 1955).

Hlásky se však mohou vyšetřovat i podle místa tvoření, a to hlásky bilabiální (P, B, M), labiodentální (F, V), alveolární (T, D, N, S, Z, C, Dz, Š, Ž, Č, Dž, R, L), alveolární (Ď, Ť, Ň, L), palatální hláska J, velární hlásky (K, G, Ch) a laryngální hláska H (Nádvorníková, 2003, s. 188).

V praxi si logopedové zjištěné vady výslovnosti zaznamenávají společně s dalšími bližšími informacemi o způsobu odchylného tvoření hlásek do záznamového archu.

Štěpán (2014) sestavil slovní materiál k vyšetření vadné výslovnosti:

A	<i>máma, bába, panna, pán, padá, mák, mává, Ála</i>
O	<i>mámo, bábo, bonbon, Oto, boty, oko</i>
U	<i>mámu, bábu, umí, buchtu, bubu, ucho</i>
Ou	<i>mouka, bouda, moucha, bouchá, jdou, vedou, ouvej</i>
E	<i>máme, dáme, vedeme, meleme, med, Eda</i>
I:	<i>mami, myje, mýdlo, míchá, jí, jíme, Ivan</i>
Ě	<i>Běta, pěna, pěkný, věnec, Květa, květy</i>
P	<i>Pepa, papá, pije, pán, paní, houpá, koupá</i>
B	<i>bába, bábo, bábu, Béd'a, bonbon, oba, buben, bubnuje</i>

M	<i>máma, máme, mámo, mamí, doma, umí, pumpa, mapa</i>
F	<i>Fanda, fouká, fičí, fučí, fenka, hafá</i>
V	<i>Véna, vana, voda, víme, Eva, mává, baví, pivo</i>
J	<i>Jana, jáma, jíme, jiné, jede, mají, hajá, taje</i>
T	<i>táta, teta, ty, Ota, mete, vítá, pata</i>
D	<i>Dana, dáme, doma, dodá, Tonda, tady, tudy, voda</i>
N	<i>Nána, Nanda, nemá, noha, Hana, Tonda, buben, venku</i>
Ť	<i>ticho, tiká, tělo, nitě, chytí, kotě</i>
Ď	<i>děda, dělá, dívá, děti, vidí, chodí, hadi, lodě</i>
Ň	<i>někdo, nikdo, není, honí, Toník, koně, káně</i>
L	<i>láma, lampa, lepí, Láďa, mele, málo, jablko, kluci</i>
K	<i>Kája, mouka, koník, oko, káva, kámen, kape, kouká</i>
G	<i>Gusta, guma, gól, galoše, Olga, vagón</i>
CH	<i>chata, chytá, chyba, chová, Michal, ucho, moucha</i>
H	<i>Hana, houká, houby, hajá, noha, tahá, váhy, ouha</i>
C	<i>cena, celý, cinká, cupe, více, ulice, konec, nic</i>
S	<i>sedí, sype, sova, Standa, mísa, maso, husa, pes, nos</i>
Z	<i>zima, zebe, zelí, zajíc, koza, kazí, váza, vozí</i>
Č	<i>Čína, čelo, čichá, čenich, oči, koláče, míč, čokoláda</i>
Š	<i>šije, šedý, šaty, šátek, Dáša, Miša, kaše, piš, myška</i>
Ž	<i>žába, žije, žene, žito, běží, leží, váže, žížala</i>
R	<i>ruka, rána, troubí, metr, Petr, hadr, cukr, dobrý</i>
Ř	<i>řeka, říká, řada, řeže, hoří, vaří, šetrí</i>

Převzato a přepracováno z: Logopedie: listy pro nácvik výslovnosti, Štěpán Josef, 2014, s. 3

3.3 Laboratorní metody vyšetření výslovnosti

Na úrovni jednotlivých hlásek nebo slabik a krátkých slov lze využít sonogram a spektograf. Jejich činnost je založena na automatickém vyhodnocení frekvencí frekvenční analýzou (Nádvorníková, 2003).

Vlastní artikulaci můžeme sledovat pomocí speciálních metod: palatografie a lingvografie. Jedná se o poměrně starší metody. Jsou označovány jako barvicí, protože se při nich obarvil jazyk nebo patro, aby bylo možné zjistit místo dotyku (Krčmová, 1997).

Dvořák (2007, s. 136) charakterizuje palatografii jako *barvicí metodu, která zachycuje graficky (statisticky) na tvrdém patře fázi kontaktu jazyka s tvrdým patrem při artikulaci hlásky. Při palatografii nepřímé se natírá jazyk kontrastní látkou a po artikulaci se otisk na paterní klenbě fotografuje. Výsledný obrázek je palatogram.*

Ashby a Maidment (2015) dodávají, že nejstarší umělé patro používané ke zkoumání artikulace, bylo sestaveno v roce 1880 v USA. Jednalo se o tenký plátek z černé gumy, na který se nanášela směs rozemleté křída a alkoholu. Při dotyku jazyka se křída v dané oblasti setřela. Po vyjmutí umělého patra z ústní dutiny výzkumník palatogram vyfotil.

Dvořák (2007, s. 110) definuje lingvografii jako *barvicí metodu, která zachycuje graficky (staticky) na jazyku fázi kontaktu jazyka s tvrdým patrem a alveolárami při artikulaci hlásky; výsledný obrázek je lingvogram.*

Je možné využít také rentgen, který zaznamenává celkový obraz činnosti mluvidel v průřezu. Výsledkem je rentgenogram (skigram), zachycující souhrn všech mluvních orgánů z profilu. Skiagramy pomohly konkretizovat představy o postavení jazyka při výslovnosti hlásek (Krčmová, 1997). Díky rentgenu můžeme pozorovat pohyb a dále nám umožňuje získat statické snímky postavení mluvidel. Zachycuje průběh výslovnosti ve fázích následujících po sobě (Pálková, 1994). Z rentgenogramů je mnohdy obtížně vyčíst všechny detaily. Další nevýhodou je zdravotní riziko, které představuje pro vyšetřovanou osobu. Mnohem zřetelnější než rentgenogramy, jsou snímky pořízené pomocí magnetické rezonance (Ashby, Maidment, 2015).

Ashby a Maidment (2015) zmiňují, že při výzkumu artikulace je používána také technika elektropalatografie. Vyšetřovaná osoba má v ústech speciálně vyrobené umělé patro, ve kterém jsou zabudované elektrody citlivé na dotyk jazyka. Proud, který prochází elektrodami je při řečové produkci monitorován počítačem. Výsledkem je palatogram. Elektropalatografii je možné použít pouze u hlásek, jež se artikulují některou z částí jazyka.

Dále se využívají různé indikátory (S-indikátor, N-indikátor atd.) a počítačové metody (Klenková, 2006).

3. 4 Diferenciální diagnostika

Pokud nabudeme při vyšetření řeči dojmu, že se nejedná pouze o prostou vadu výslovnosti, např. podezření na sluchovou vadu, je nutné zajištění dalšího vyšetření např. otolaryngologa, neurologa a dalších odborníků dle povahy vady. Odborný lékař poté společně s logopedem navrhne vhodný postup terapie, případně doporučí další odborné vyšetření (Vyštejn, 1991).

Dyslalie je nejčastěji zaměňována za vývojovou dysfázii. Dále bývá také zaměňována za vývojovou dysartrii, dyspraxii, poruchu sluchu a mentální postižení. Chybná diagnostika a tím i chybně prováděná intervence, vede k nenapravitelným škodám ve vývoji řeči (Dlouhá, 2017).

Sovák (1978) uvádí, že dyslalii je nutné odlišit od následujících vad:

- vady výslovnosti při poruchách sluchu
- vady výslovnosti při mentálním postižení
- vady výslovnosti, které se vyskytují jako symptom neurologického onemocnění (dysartrie)
- vady výslovnosti při onemocnění bazálních ganglií a extrapyramidového systému a při poruchách mozečku
- komolení a redukce slabik a slov při brebtavosti
- vady výslovnosti při lehké mozkové dysfunkci
- infantilismus řeči a výslovnosti při mozkových lézích
- nedbalá řeč jako deformace sociálních vztahů
- nedbalá řeč jako důsledek výchovného zanedbání
- dialektové a žargonové zvláštnosti
- odchylky v artikulaci dětí a osob z cizojazyčného prostředí.

4 Terapie artikulační poruchy

V tradiční artikulační terapii stojí v popředí samostatná hláska a její produkce. Cílem je osvojení správné motorické realizace hlásky. Těžiště terapie je v oromotorice, sluchovém vnímání a artikulaci/výslovnosti. Tradiční terapie tedy vychází ze senzomotorické metody a začíná tréninkem sluchu, kdy dítě poslouchá a posuzuje přesnost artikulace klíčových hlásek a pokouší se uvědomit si rozdíl mezi tím, co říká a co vnímají ostatní (Buntová, Gúthová, 2016).

Dle ASHA (2018) by terapie měla zahrnovat:

- Nácvik správné výslovnosti.
- Dítě by mělo být schopno určit, zda byla hláska vyslovena správně, či nikoli.
- Fixaci hlásky ve slově.
- Fixaci hlásky v delší větě.

Terapie artikulační poruchy je charakteristická pestrou škálou metod, jejichž aplikace vychází z věku a osobnosti dítěte, rodiny, osobnosti logopeda, formy a rozsahu vady řeči. Základem terapie je vytvoření interakce mezi logopedem, dítětem a jeho rodiči. Interakce je ovlivněna aktivací dítěte a rodičů v průběhu logopedické terapie. Účinné aktivace je možné dosáhnout vhodnou motivací dítěte i rodiče (Vyštejn, 1991).

Dlouhá (2017) vymezuje podmínky k zahájení terapie:

- Dostatečná slovní zásoba: hovorová řeč na dobré úrovni před zahájením korekce artikulace;
- Zralost fonemického rozlišování: dítě musí být schopné sluchem rozlišit zvukově podobné hlásky;
- Zralost zrakového vnímání: dítě musí být schopné zrakem rozlišit pohyby mluvidel;
- Zralost jemné motoriky: dítě musí být schopné napodobit pohyby mluvidel;
- Motivace: týká se zejména adolescentů a dospělých.

Klenková (2006) uvádí, že před započítím terapie by měl logoped s dítětem navázat kontakt, získat si jeho důvěru, vytvořit pocit pohody, bezpečí a klidu. Velice důležitá je motivace jako základní předpoklad úspěšné intervence. Terapie by měla probíhat formou hry a nesmí přejít

v nudný dril. Doporučuje se spojovat mechanická cvičení s řečí v reálných životních situacích.

Při korekci vad výslovnosti pro každé dítě volíme individuální postup, který zohledňuje jeho vývojová specifika. Metody a přístupy je vždy nutné podřídít věku klienta, typu vady a specifickým povahovým zvláštnostem. Velice důležitý je pozitivní přístup k dítěti, kdy dítě chválíme a tím ho povzbuzujeme (Salomonová, 2007). Pořadí hlásek, jejichž výslovnost je třeba upravit v průběhu terapie, se určuje individuálně dle aktuálního stupně spontánního vývoje artikulace konkrétního dítěte (Dlouhá, 2017).

Synek (1999) zdůrazňuje důležitost spontánního zájmu dítěte na zlepšení své řeči. Rodiče tento zájem podporují tím, že dítěti dávají najevo radost ze zdařilých řečových projevů svých potomků. Hlávky, ke kterým dítě najde cestu samo, bývají přirozenější a trvalejší. Vnější tlak může v dítěti vyvolat nechuť, negativismus a pasivitu. Dítě ztrácí jistotu ve své vlastní síly. Naopak klid a trpělivost vedou k žádoucím cílům.

Logopedická terapie může probíhat individuální, nebo skupinovou formou. Při skupinové terapii se uplatňuje sociální funkce řeči. Skupina obsahuje 4-6 dětí stejného věku. Jsou v ní řazeny děti dle terapeutického záměru, ne dle výchozí vady. V jiné skupině budou děti, které hlásku ještě netvoří, nebo ji nahrazují jinou hláskou. Ve druhé skupině budou děti, které hlásku tvoří vadně. Děti sedí u stolu společně s logopedem, který je v čele stolu tak, aby na něho všechny děti viděly. Jedno sezení trvá přibližně 30 minut. Logoped může střídavě pracovat pouze s jednotlivými dětmi, nebo zapojit všechny děti. V rámci skupinové terapie vzniká soutěživá atmosféra a děti touží po společenském úspěchu. Kolektiv vede k podpoře společenského významu řeči (Vyšejn, 1991). Individuální terapie tvoří základ většiny terapeutických programů pro osoby narušenou komunikační schopností. Obsahuje standardní a osvědčené přístupy logopedické péče. Vychází z potřeb klienta. Logoped poskytuje klientovi aktivní zpětnou vazbu (Neubauer, 2014)

U malých dětí řeč nikdy nenapravujeme ani netrénujeme, ale na dítě působíme citově a výchovně. Dítě se učí mluvit samo pokusem a omylem, experimentováním a napodobováním. Dospělí jejich úsilí nenápadně povzbuzují a podporují. Při postupném zdokonalování artikulace hlásek je významné opakování. Prospěšné jsou také písně, říkanky a básně.

Pro děti, které si zatím neosvojily většinu hlásek, mohou rodiče nejprve vybírat jednodušší veršovánky s limitovaným množstvím hlásek, které již dítě ovládá. Než se děti samy naučí říkat veršovánky, opakují jen jednotlivá slova nebo části slov, anebo poslední slovo ve verši. Některé děti při opakování veršů mění pořadí slov, nebo slabik. Pro děti může být problémové i spojování hlásek (zvraty v koartikulaci). Týká se to především dětí s narušenou pohybovou a řečově pohybovou asymetrií (lateralitou). Pokud se dítěti dostává klidné výchovné vedení, brzy v řeči dožene své vrstevník (Synek, 1999).

4. 1 Zásady průběhu terapie

Již Seeman (1955) vypracoval čtyři zásady, ze kterých můžeme vycházet i v současnosti.

- 1) Zásada krátkodobého cvičení: doporučuje cvičit 2-3 minuty 20-30krát denně.
- 2) Zásada užívání sluchové kontroly: dítě si obvykle samo neuvědomuje svou vadnou výslovnost. Při korekci se snažíme, aby dítě správně slyšelo nově vytvořenou hlásku a naučilo se rozpoznat výslovnost správnou a vadnou.
- 3) Zásada užívání pomocných hlásek: je vhodné vyvozovat vadné hlásky z pomocných hlásek, které dítě artikuluje správně. Postupujeme tak, aby dítě nevědělo, že cvičí výslovnost hlásky, kterou vyslovuje špatně. Začne-li na tuto hlásku myslet, ihned se začnou zapojovat staré nesprávné artikulační stereotypy. Jako příklad můžeme uvést vyvozování hlásky *R* z pomocné hlásky *D*. Vyvozování z pomocné hlásky je základ substituční metody.
- 4) Zásada minimální akce: Dříve se doporučovalo provádět artikulační cviky s přehnanou silou a velkými artikulačními pohyby, což vedlo ke vzniku souhybů artikulačního svalstva. Je vhodnější nacvičovat novou hlásku lehce, tiše, bez přehnané síly a pohybu. Například u sykavky při nácvičku vyslovujeme sotva slyšitelně. Tím lépe dosáhneme přesné výslovnosti a jejího přirozeného zapojení do řeči. Zásada minimální akce se může využít i při terapii koktavosti a poruch hlasu.

Jak popisuje Klenková (2006), Rádek rozpracoval a doplnil Seemanovy zásady:

- 1) Novou hlásku vyvozujeme individuálně s ohledem na osobnost dítěte (anatomické, fyziologické, psychologické zvláštnosti dítěte a jeho prostředí).
- 2) Postupujeme od snadnějšího k složitějšímu. U dětí vždy prostřednictvím hry.
- 3) Vadně vylovovanou hlásku neopravujeme, ale snažíme se vyvodit novou, správnou výslovnost hlásky. Dítě zbytečně neupozorňujeme na postavení mluvidel. Co nejvíce

využíváme nápodoby. Nově vyvozenou hlásku upevňujeme zapojením do slabik, slov, vět, textů a běžné řeči.

- 4) Vždy vyvozujeme jen jednu hlásku. Až po upevnění jedné hlásky ve slovech a větách, můžeme přejít k vyvozování další hlásky.
- 5) Zachováváme zásadu minimální akce.
- 6) Využíváme sluchovou kontrolu. Dokud dítě neuslyší rozdíl ve správné a vadné výslovnosti hlásky, nemůže novou hlásku správně tvořit.
- 7) Stále posilujeme sebedůvěru dítěte.
- 8) Zachováváme zásadu krátkodobého a častého cvičení.
- 9) Vyhýbáme se těžkým a neznámým slovům.
- 10) Sondy, špátle a další mechanické pomůcky využíváme jen v případech, kdy je to opravdu nutné.
- 11) Je důležité spolupracovat s rodinou, třídními učiteli a odbornými lékaři.

Bytešníková (2012) také doplňuje další zásady a doporučení:

- Postupujeme od hlásek artikulačně méně náročných ke složitějším;
- Dítě neustále motivujeme, povzbuzujeme a chválíme i za menší úspěchy;
- Pokud úprava trvá delší dobu, je nutné motivovat a povzbuzovat i rodiče dítěte;
- Je nutné rodiče dítěte seznámit s průběhem logopedické terapie;
- Rodiče by měli být přítomni v průběhu všech etap korekce nesprávné výslovnosti;
- Všechny postupy, které u dítěte vykonáváme a doporučujeme, aby je rodiče s dítětem doma realizovali, rodičům vysvětlíme a předvedeme. Současně je poprosíme, aby si tato cvičení sami vyzkoušeli v přítomnosti logopeda, který je může upozornit na chyby, což vede k eliminaci špatného postupu v domácím prostředí.
- Logoped by měl spolupracovat s předškolními pedagogy.

Salomonová (2007) doporučuje využívat i zásady podporující proces učení:

- zásada individuálního přístupu;
- zásada vývojovosti;
- zásada názornosti: zapojení zraku, sluchu, hmatu a vnímání změny pohybu.

4. 2 Etapy úpravy artikulace

Dítě postupně provázíme jednotlivými etapami – nejdříve přesným vyvozením hlásky, užitím ve slabice, slově, větě, poté procvičováním v říkadlech, textech a automatizací ve vyprávění a rozhovorech (Salomonová, 2007).

Bytešníková (2012) uvádí čtyři etapy odstraňování vadné výslovnosti:

- 1) Přípravná cvičení;
- 2) Vyvození hlásky;
- 3) Fixace nového mluvního stereotypu;
- 4) Automatizace správné výslovnosti.

Doba trvání jednotlivých etap je individuální. Žádnou etapu nemůžeme vynechat.

V první fázi se věnujeme přípravným cvičením, která vedou k rozvoji motoriky mluvních orgánů a fonemické diferenciaci. Rozvíjení motoriky mluvidel je cíleno na oblast, která je stěžejní při vyvozování dané hlásky. Při rozvoji fonemické diferenciaci usilujeme o to, aby dítě sluchově odlišilo nesprávný zvuk od správně vyvozeného zvuku. Přípravná cvičení by měla probíhat formou hry. Mohou probíhat individuální i skupinovou formou. Na přípravná cvičení navazuje etapa vyvození hlásky. Ke druhé etapě můžeme přejít pouze tehdy, pokud bez obtíží proběhla předchozí etapa. Vyvození hlásky je možné pouze individuálně. Při vyvození hlásky logoped může využít různé metody a postupy, např. nápodoba, substituce, mechanické vyvozování. Někdy je můžeme vzájemně kombinovat (Bytešníková, 2012). Součástí druhé etapy je přípravné období, kdy upravujeme motoriku mluvidel. Dále cvičíme rytmizační cvičení, hry rozvíjející zrakovou a sluchovou pozornost. Při motoricko-rytmizačních cvičeních lze využít básniček a říkadla (Salomonová, 2007). Třetí je etapa fixace nového mluvního stereotypu. Po vyvození hlásky je nutné nově vytvořenou hlásku zafixovat v řeči. V průběhu fixace nacvičujeme vyvozenou hlásku ve spojení s dalšími hláskami v různých pozicích. Tato cvičení je nutné provádět formou hry. Mechanické opakování slabik a slov je pro dítě nezajímavé a může ho odradit od dalšího cvičení. Poslední etapa je automatizace správné výslovnosti, kdy dítě zafixovanou hlásku běžně využívá v mluveném projevu (Bytešníková, 2012). Tuto závěrečnou etapu nemůžeme nikdy vynechat a podcenit. Je náročná hlavně pro starší děti, mladistvé a dospělé, kteří mají dlouholeté obtíže s výslovností (Klenková, 2006). Fáze zapojování hlásky do slov a vět je náročná na sebekontrolu. K rychlé automatizaci hlásky pomáhají básničky. Logopedické básničky by

měly splňovat několik hledisek. Je důležité, aby se v nich nevyskytovaly hlásky, které ještě dítě neumí. A dále by logopedické básničky neměly být nesmyslné (Kutálková, 2011). Doba automatizace hlásky je individuální. Především u dětí školního věku se často jedná o nedokončenou etapu úpravy artikulace. Vliv má také laxní přístup rodičů (Dlouhá, 2017).

Krahulcová (2013) rozlišuje pět etap odstraňování vadné výslovnosti. Mezi první (přípravná cvičení) a druhou (vyvozování hlásky) fází, vkládá etapu identifikace hlásky, kdy dítě hlásku poznává cestou sluchovou, hmatovou, optickou a asociační.

- 1) Přípravná cvičení
- 2) Identifikace hlásky
- 3) Vyvození hlásky
- 4) Fixace nového mluvního stereotypu
- 5) Automatizace správné výslovnosti

Neubauer (2014) uvádí následující etapy procesu úpravy artikulace:

- Vytvoření správného vzoru artikulace, který dítě může vnímat pomocí sluchových, hmatových a zrakových podnětů. Dále je možné využití substituční hlásky nebo mechanických pomůcek k vybavení intaktního artikulačního vzoru.
- Podpoření sluchového vnímání rozdílů mezi správným a nesprávným způsobem artikulace pomocí trénování fonemického sluchu. Dítě poznává rozdíly ve svém vlastním mluvním projevu.
- Zapojování artikulačního vzoru do cvičení seřazených dle obtížnosti. Od opakování jednotlivé artikulace, jednotlivé slabiky, slova s dobře rozpoznatelným artikulačním postavením až po věty.
- Cvičení, která umožňují zvládnutí nového artikulačního vzorce hlásky na úrovni soustředění se na motoriku mluvidel a sluchové vnímání.
- Při stabilním výkonu je pozornost věnována dvěma složkám. První je obsah mluveného sdělení a druhou je kontrola vlastní artikulace
- Ve spontánní řeči dochází obvykle k následnému opravování se. Osoba spontánně použije starý špatný artikulační vzor hlásky, protože se soustředí na obsah sdělení. Ale současně si uvědomí při sluchové percepci chybu, kterou vykonala, a proto dané slovo opakuje podruhé a zaměřuje se již na motoriku mluvidel.

- Takto dochází postupně k navození spontánního užívání nového artikulačního vzoru hlásky ve všech úrovních mluveného projevu.

Neubauer (2014) zmiňuje postup zapojení artikulačního vzoru do mluvního projevu. Je nutné postupně zvyšování obtížnosti, aby nedošlo ke zklamání dítěte, pocitu neúspěchu a snížení motivace. Nejdříve užíváme izolované otevřené slabiky – hláska společně se samohláskou. Na této úrovni pracujeme s dítětem před zrcadlem a využíváme podpůrné postupy hmatové i sluchové vazby. Druhou úrovní je užití slov s danou hláskou na začátku a konci a to vždy ve spojení s otevřenou slabikou. Hláska tedy navazuje na vokál, nebo je ve slabice se samohláskou. Další úrovní jsou slova se souhláskovými shluky, společně se slovy, kde je hláska užívána vícekrát. Zde již není nutné používat podpůrné postupy. Zapojení do vět lze kombinovat od začátku procvičování vzoru ve slovech, ale pouze s využitím typu slov, které má dítě individuálně procvičené. Postupně lze prodlužovat délku vět a dále textu. Od začátku vyvozování artikulačního vzoru hlásky je nutné dodržovat systém krátkých cvičení trvajících 10-15 minut několikrát za den.

Pokud by dítě opakovalo slova, ve kterých by nebyl dodržen správný artikulační vzor, postup by nebylo možné akcelarovat na úroveň spontánního užívání nového vzoru artikulace hlásky. Cílem je, aby dítě bylo schopné sluchem rozlišit odchylku ve vlastní artikulaci hlásky a okamžitě ji opravit. Čím větší prostor v denním režimu budou rodiče věnovat úpravě vady výslovnosti, tím rychleji dojdou k výsledku. Můžeme hovořit o době několika týdnů, během kterých za ideálních podmínek dojde ke změně artikulačního vzoru hlásky. Těchto podmínek mohou dosáhnout pouze vnitřně motivované osoby s velkou podporou svého okolí. Častější je délka terapie několik měsíců (Neubauer, 2014).

4. 3 Metody vyvozování hlásek

- Nepřímé metody: jedná se o vyvozování hlásek z onomatopoi. Základem jsou přírodní zvuky či zvuky záměrně vytvořené a evokující zvuk vyvozované hlásky.
- Přímé metody: cílené využití napodobovacích mechanismů na podkladě vizuální a auditivní percepce, kdy dochází k podpoření vnímání polohy a pohybu mluvního orgánu a posílení sluchové identifikace a vnímání zvuku nově vyvozené hlásky. Hmatové vnímání je možné využít při napodobování teplého a studeného

výdechového proudu u tupých a ostrých sykavek, při odlišení znělých a neznělých hlásek odhmatávání vibrací na hrtanu atd.

- Substituční metody vyvozování hlásky: využívá se pomocná hláska, která je zvukově vzdálená, ale artikulačně podobná. Substituční metodu využíváme v případech patologického mechanismu artikulace hlásky, kde již nelze očekávat možnou úpravu mechanismu nebo nové vyvození artikulačního vzorce. Například: při vyvození hlásky C využijeme pomocnou hlásku T.
- Mechanické metody vyvozování hlásky: jedná se o vyvození hlásky pomocí různých pomůcek a přístrojů, například špátlí, válečků a logopedických sond. Radíme zde i využití rotavibrátorů a derivačních pomůcek (Lee efekt, bílý šum, cizí předmět v ústech – fazolka, hrášek).
- Metoda vyvozování z globálních mluvních celků: tato metoda je účinná pouze v případech, kdy dítě hlásku umí pouze v jediném artikulačním spojení. Logoped s dítětem hlásku identifikuje, izoluje a fixuje v dalších artikulačních spojení (Krahulcová, 2013).

Salomonová (2007) uvádí následující systém podpůrných hlásek, ze kterého vychází substituční metody.

a→m→b→p
a, e, i, o, u, (á, é, í, ó, ú)→ao, ou
f→v
t→k→g
h, ch – pouze nápodobou
l, n, d, t – kontrola případně korekce artikulačního postavení ve třech letech je prevencí nesprávné a vadné výslovnosti sykavek a r a ř
i→e→j→bě, pě, mě, vě→ň, d', t'→č→š→ž
d, t→r→ř
t→c→s→z

Převzato z: Klinická logopedie, Salomonová Anna, in Škodová, Jedlička, 2007, s. 341

Podrobný popis metodiky vyvozování jednotlivých hlásek je uveden v příloze č. 2 Kniha hlásek.

4. 4 Spolupráce s rodinou

Vyštejn (1991) zdůrazňuje, že nutnou podmínkou úspěšné terapie je spolupráce s rodinou. Rodiče by měli být informováni o hlavních zásadách výuky a o nutnosti každodenního cvičení. Rodiče mají být poučeni o metodice výuky, proč se koná daný postup, aby se předešlo nedorozuměním a aby byla spolupráce s rodinou účinná. Informace, které logoped podává rodičům, musí být stručné a lehce pochopitelné. Logoped by si měl průběžně kontrolovat, zda rodiče jeho pokynům rozumí a zda je dodržují. Doporučuje se, aby rodiče logopedovi čas od času ukázali, jak s dítětem doma trénují. Je vhodné, aby s dítětem doma cvičil rodič, který s dítětem pravidelně dochází na logopedickou terapii. Předávání informací o nácviku další osobě, není vhodné a může být matoucí. Spolupráce s rodinou je nutná po celou dobu trvání logopedické intervence. Stejně důležitá je také spolupráce se školním zařízením, které dítě navštěvuje.

4. 5 Pomůcky užívané při terapii

V průběhu komplexní logopedické péče je využití pomůcek a terapeutických materiálů nutností. Je nutný vyvážený vztah mezi aktivní činností terapeuta a využitím pomůcek. Počítačové programy jsou pouze pomůckami terapeuta a nenahrazují logopedickou péči, pouze přispívají ke zvýšení efektivity. Individuální terapeutický plán by měl obsahovat zkušenosti a kreativní schopnosti logopeda i využití technických pomůcek. Odmítání užívání technických pomůcek a počítačových programů vypovídá o zaostalosti a neznalosti logopeda, protože výsledek užití pomůcky u konkrétního člověka je pokaždé individuální a nemůžeme ho dopředu stanovit ani vyvrátit (Neubauer, 2014).

Klenková (2006) uvádí Sovákovo (1984) třídění pomůcek:

- Stimulační: zvukové hračky, hudební nástroje, foukadla, atd.
- Motivační: hry, hračky a předměty, jež dítě motivují ke spolupráci s logopedem.
- Didaktické: soubory obrázků k diagnostice a procvičení výslovnosti jednotlivých hlásek, logopedické říkanky, povídky, aj.
- Derivační: pomůcky sloužící k odvrácení pozornosti osoby s narušenou komunikační schopností od svého mluvního projevu. Řadíme zde například bílý šum či metronom.
- Podpůrné: špátle, logopedické sondy, rotavibrátory, atd.
- Názorné: logopedické zrcadlo, analyzátoři zvuků, Visible speech, pomůcky názorně ukazující kvalitu zvuku, který produkuje jedinec s narušenou komunikační schopností.

- Registrační: záznamové tabulky, archy, audio či videozáznamy.

Logoped při terapii může využívat špátle, které mohou být dřevěné, kovové či z plastických materiálů a další varianty mechanických pomůcek umožňující korigovat artikulační postavení jazyka. Velice vhodné jsou logopedické sondy, které vedou ke zrychlení nácviku velikosti potřebného čelistního úhlu, motoriky jazyka a polohování jazyka. Využívají se zejména při sykavkách a hláskách: r, ř, l, t, d, k, g, ch, j. Logopedické sondy se užívají při práci s motoricky neobratnými dětmi. Jemné a citlivé polohování mluvidel je mnohdy více efektivní, než složité vysvětlování mluvních pohybu (Krauhlová, 2013). Dále logopedi užívají rotavibrátor pro stimulaci hybnosti jazyka a měkkého patra. Podpůrný materiál tvoří slovní a obrázkový materiál k rozvoji a upevnění motorických řečových schopností (Neubauer, 2014). Materiály je vždy nutné přizpůsobit věku, úrovni a schopnostem klienta. V předškolním věku využíváme především obrázkové materiály a softwary. U dětí školního věku lze využít čtení a psaní. Podrobně informujeme a zacvičujeme rodiče, ale je vhodné motivovat k cvičení i samotné dítě, aby mělo snahu úpravu výslovnosti dokončit. Rodič, který bude s dítětem doma cvičit, by měl mít správnou artikulaci všech hlásek a být pro dítě správným mluvním vzorem (Dlouhá, 2017). Dále může logoped využít pomůcky pro záznam a reprodukci zvuku či videozáznamu, např. diktafon, videokameru, sluchátka, mikrofon, reproduktory, Cd přehrávač. Videozáznam, který propojuje obrazový a zvukový záznam dané situace, je využíván nejen při terapii, ale i diagnostice. Samozřejmostí je souhlas zákonného zástupce dítěte s pořizováním zvukového nebo audio- záznamu. Využívá – li logoped při stimulaci řečových motorických modalit rytmiizaci, z pomůcek může pracovat zejména s bzučákem, metronomem, hudebními nástroji a pomůckami pro rytmiizované čtení (Neubauer, 2014). Nepostradatelnou pomůckou při korekci vad výslovnosti je zrcadlo, které umožňuje optickou kontrolu a napodobování mluvidel. Malá zrcátka jsou vhodná ke kontrole mluvních detailů a dále ke kontrole orosení zrcátka výdechovým proudem z nosu při otevřené hůňavosti (Krauhlová, 2013). Především s dětmi by terapie neměla probíhat pouze před zrcadlem, ale měla by se střídát například s prací na koberci hravou formou (Gúthová, Šebianová, 2011). Je možné využít také indikátory umožňující sebekontrolu mluvního výkonu (Salomonová, 2007). Krauhlová (2013) doporučuje při terapii využívat i flétny, peříčka, chmýří, polystyrenové kuličky, větrníky, proužky papírů, dřevěné válečky k fixování potřebného čelistního úhlu, hláskový indikátor, N-indikátor, fonátory (polyfonátor, monofonátor), intonometr. Fonátory jsou substituční přístroje, jež umožňují převod hluku, hudby či mluvy na vibrace. Monofonátor se využívá při práci s jednou osobou. Polyfonátor

užíváme při práci se skupinou 1-4 osob. Intonometr se užívá především při úpravě vadné intonace mluvy (prozodických faktorů řeči).

V dnešní době je možné využít specializované počítačové programy, které zachycují výsledky terapeutického sezení a posun výkonu dané osoby (Nuebauer, 2013). Výhodou multimediálního počítačového softwaru je propojení atraktivity programu s možností snadného ovládní, individuálního nastavení pro potřeby jednotlivých klientů, možnost vedení evidence osobních údajů i průběžných výkonů, vizualizace úkolu a kontrola jeho provádění, motivace odměnou v podobě porovnání s jinými výkony nebo hrou atd. Velké množství programů umožňuje samostatnou práci dítěte, případně dohled rodičů. Nevyžadují tedy stálou přítomnost logopeda. Můžeme zmínit například programy Speechwiever III., FONO 2, PILP 200. (Vitásková, 2005). Speechwiever je logopedický počítačový software, který je schopný převést vstupní mluvní projev do grafické podoby, zobrazit jej a zároveň vyhodnotit jeho odchylku od normy. Poutavé zpracování atributů mluvního projevu do velkého množství her je přitažlivé pro dětskou psychiku (Krahulcová, 2013). Počítačový program FONO 2 nabízí několik dílčích aplikací: rozcvičku, asociace, fonemický sluch, přehrávač daktylovaných znaků a okénkové čtení (Fono 2, © 2018). V současné době je v nabídce již FONO 3, ale programy rozvíjející výslovnost se zatím připravují (Fono 3, © 2018). Program PILP 200 motivuje klienty k logopedické reedukaci, kompenzuje jeho narušené komunikační schopnosti a dále zvyšuje efektivnost práce terapeuta. Můžeme ho využít k nácviku správné artikulace, k vyhodnocení a léčení hlasu, k reedukaci sluchu, k nácviku plynulosti řeči atd. Základní verze programu obsahuje kompletní programový modul grafy, vzorky, žáci a hlas. Při intervenci poruch artikulace nám může pomoci modul Grafy, jež je určen k zobrazení vyslovovaných izolovaných hlásek, slabik, slov, slovních spojení a vět. Modul Grafy je výhodný k artikulačním cvičením a rytimizaci řeči, ke kvalitě výslovnosti a nácviku správné intonace (Pilp 200, ©2018).

Furlong, Erickson, Morris (2017) se ve své studii zabývali logopedickou terapií s využitím počítače. Zmiňují se o celosvětovém nedostatku logopedů a o důležitosti nových inovativních způsobů v terapii. Logopedická terapie využívající počítač tedy může vyřešit problém s nedostatkem specialistů v oblasti řečových poruch. Cílem výzkumu bylo vyhodnotit účinnosti počítačových logopedických programů pro děti s poruchami zvuku řeči (SSD). Bylo hodnoceno 11 logopedických počítačových programů. Výzkumníci dospěli k závěru, že logopedická terapie s využitím počítače přináší pozitivní výsledky u některých dětí

s poruchami zvuku řeči. Autoři studie v závěru dodávají, že je nutná spolupráce mezi počítačovými inženýry a logopedy, zejména při navrhování počítačových logopedických programů.

Zajímavé výsledky přináší i turecká studie, jejichž cílem bylo vytvořit aplikaci pro počítačovou artikulační terapii nazývanou TARTU (Turkish Articulation Therapy Application) a následně porovnat její účinnost s tištěným materiálem. Studie byla provedena s dvěma dětmi ve věku 5, 1 a 5, 11 let. Proběhlo 12 terapeutických sezení. První účastník se učil vyvozovat jednu hlásku pomocí TARTU aplikace pro iPad a druhou pomocí tištěného materiálu. Druhý účastník pracoval při vyvozování první hlásky s tištěným materiálem a artikulaci druhé hlásky cvičil pomocí TARTU aplikace. Autoři výzkumu došli k závěru, že typ prezentace materiálů nehraje důležitou roli v úspěchu terapie účastníků (Dural, Ünal–Logacev, 2018).

5 Praktická část

Důležitou součástí diplomové práce je dotazníkové šetření, které mělo zmapovat, jak studenti se specializací logopedie hodnotí logopedické publikace směřující k úpravě artikulace. Dotazníkové šetření probíhalo na území České republiky. Analýza výsledků dotazníkového šetření nám poskytne náhled na danou problematiku z pohledu studentů, kteří mohou na konci svého studia vykonávat státní závěrečnou zkoušku z předmětu logopedie.

5.1 Formulace výzkumných cílů a hypotéz

Hlavním cílem praktické části diplomové práce bylo zmapovat, prostřednictvím dotazníkového šetření, jak studenti se specializací logopedie, jež v době výzkumného šetření docházeli do 2. – 5. ročníků vysoké školy, hodnotí logopedické publikace týkající se narušení artikulace.

Díličí cíle dotazníkového šetření jsou:

- Zmapovat, zda studenti v logopedických publikacích týkajících se odchylek ve výslovnosti něco postrádají.
- Zjistit, zda studenti se specializací logopedie při svém studiu čerpají ze zahraniční literatury a článků.
- Zmapovat, zda studenti sledují aktuálně vycházející logopedické publikace.

Pro výzkumné šetření byly stanoveny dvě alternativní hypotézy:

H1: Studenti 5. ročníku signifikantně více čerpají ze zahraniční literatury, než studenti 4. ročníku.

H2: Studenti neučitelského jednooborového oboru logopedie výrazně více sledují aktuálně vycházející logopedickou literaturu, než studenti speciální pedagogiky.

Alternativní hypotézy jsme převedly na nulové hypotézy:

1 H_0 Není pravda, že studenti 5. ročníku signifikantně více čerpají ze zahraniční literatury, než studenti 4. ročníku.

2 H_0 Není pravda, že studenti neučitelského jednooborového oboru logopedie výrazně více sledují aktuálně vycházející logopedickou literaturu, než studenti speciální pedagogiky.

5. 2. Metodologie výzkumu

Praktická část diplomové práce má kvantitativní design. Za hlavní výzkumnou metodu byl zvolen dotazník vlastní konstrukce.

Chráška (2016, s. 158) definuje dotazník jako *soustavu předem připravených a pečlivě formulovaných otázek, které jsou promyšleně seřazeny a na které dotazovaná osoba (respondent odpovídá)*. Skutil (2011, s. 80) dodává, že *podstatou dotazníku je zjištění dat o respondentovi, ale i jeho názorů a postojů k problémům, které dotazujícího zajímají*.

Při konstrukci dotazníku bychom měli dodržovat následující zásady a pravidla. Položky v dotazníku by měly být jasné a srozumitelné. Otázky musí být naprosto jednoznačné. Položky dotazníku by měly zjišťovat jen nezbytné údaje a neměly by být velmi rozsáhlé. Položky v dotazníku nesmí být sugestivní. Dotazník by měl dále obsahovat jasné pokyny k vyplnění. Při konstrukci dotazníku je nutné se zaměřit na to, aby se získaná data dala snadno roztrždit a zpracovat. Položky v dotazníku řadíme dle psychologického hlediska, které respondentům vyhovuje více, než řazení dle logického hlediska. Důležitým předpokladem je také ochota respondentů spolupracovat. Mezi vlastnosti dobrého dotazníku řadíme validitu, reliabilitu a praktičnost (Chráška, 2016).

Dle stupně otevřenosti dělíme otázky v dotazníku na otevřené, uzavřené a polouzavřené. Uzavřená otázka respondentovi nabízí hotové alternativní odpovědi. Proband má pouze označit vhodnou odpověď. Otevřené otázky dávají respondentovi volnost při odpovědi. Otázka nasměruje probanda na zkoumaný jev, nenabízí mu hotové odpovědi. Polouzavřené otázky nabízí nejdříve alternativní odpověď a poté ještě vyžadují vysvětlení či objasnění v podobě otevřené otázky (Gavora, 2010).

V dotaznících se často užívají i Likertovy škály. *U těchto škál se prezentuje určité tvrzení a po respondentovi se požaduje, aby vyjádřil stupeň svého souhlasu, respektive nesouhlasu na hodnotící škále (obvyčejně sedmibodové, ale někdy i vícebodové). Stupeň souhlasu (respektive nesouhlasu) s prezentovaným tvrzením vyjadřuje respondent například zakroužkováním, označením křížkem apod. příslušného čísla na škále* (Chráška, 2016, s. 161). Skutil (2011, s. 84) doplňuje, že *likertovy škály využíváme při měření názorů a postojů lidí. Jemnost*

posouzení závisí na množství stupňů (3, 5, 7 či 9). V závěrečných pracích bývá nejčastěji používáno 5 stupňů.

5.3 Analýza výsledků dotazníkového šetření

Námi vytvořený dotazník byl určen pro studenty 2. - 5. ročníků vysokých škol se specializací logopedie. Jednalo se tedy o záměrný výběr. Studenti prvního ročníku byli z výzkumného vzorku odebráni, jelikož jsme předpokládaly, že nemají s touto problematikou takové zkušenosti, aby ji mohli posoudit. Dotazníkové šetření bylo realizováno na území České republiky.

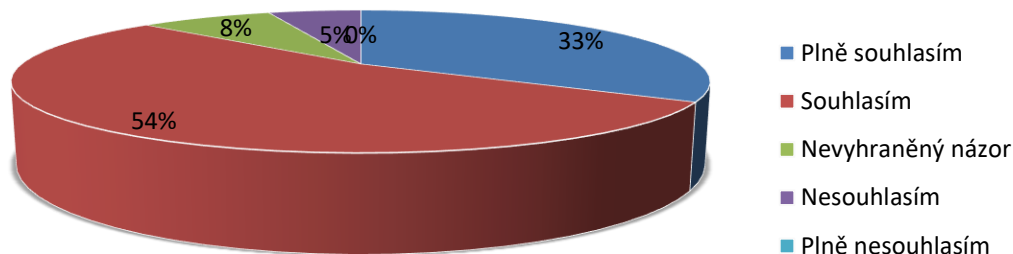
Výzkumné šetření probíhalo v časovém rozmezí od října do prosince 2017. Zapojilo se do něho 129 studentů prezenčního i dálkového studia z Univerzity Palackého v Olomouci, Masarykovy univerzity v Brně, Univerzity Karlovy v Praze a Ostravské univerzity.

Administrace dotazníků proběhla osobní cestou (studenti Univerzity Palackého) a elektronicky prostřednictvím sociální sítě Facebook (studenti Ostravské univerzity, Univerzity Karlovy, Masarykovy univerzity).

Námi navřený dotazník se skládal celkem z dvanácti otázek. Šest otázek bylo uspořádáno do škál Likertova typu. Dále dotazník obsahoval jednu uzavřenou položku. Zbýlých pět otázek bylo otevřených. Dotazník je uveden v přílohové části.

První položka zjišťovala, do jaké míry respondenti souhlasí s výrokem „Logopedické publikace týkající se narušení artikulace využívám při svém studiu.“ S výrokem plně souhlasilo 33% (N=43) oslovených studentů. 54 % (N=69) probandů souhlasilo. Nevyhraněný názor zastávalo 8% (N=10). Nesouhlasilo 5% (N=7) respondentů. Nikdo neoznačil odpověď „plně nesouhlasím“ (N=0).

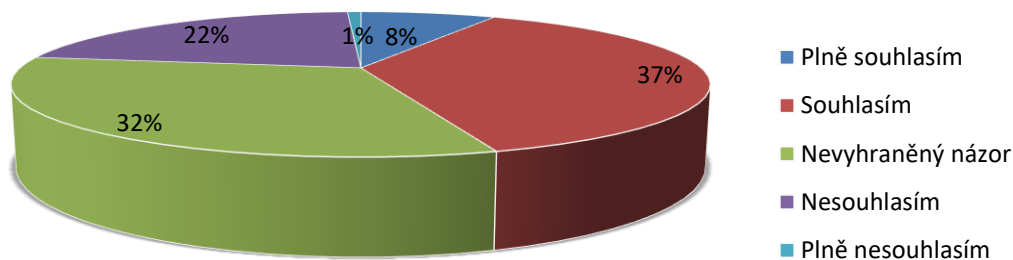
Logopedické publikace týkající se narušení artikulace využívám při svém studiu.

Graf č. 1: Logopedické publikace týkající se narušení artikulace využívám při svém studiu.

Ve druhé otázce studenti vyznačovali, zda logopedických publikací týkajících se narušení artikulace je dostatek. Plně souhlasilo 8% (N=10) respondentů. Odpověď „souhlasím“ zvolilo 37% (N=48). Nevyhraněný názor mělo 32% (N=42) studentů. S daným výrokiem nesouhlasilo 22% (N=28) probandů. Plně nesouhlasilo 1% (N=1) studentů.

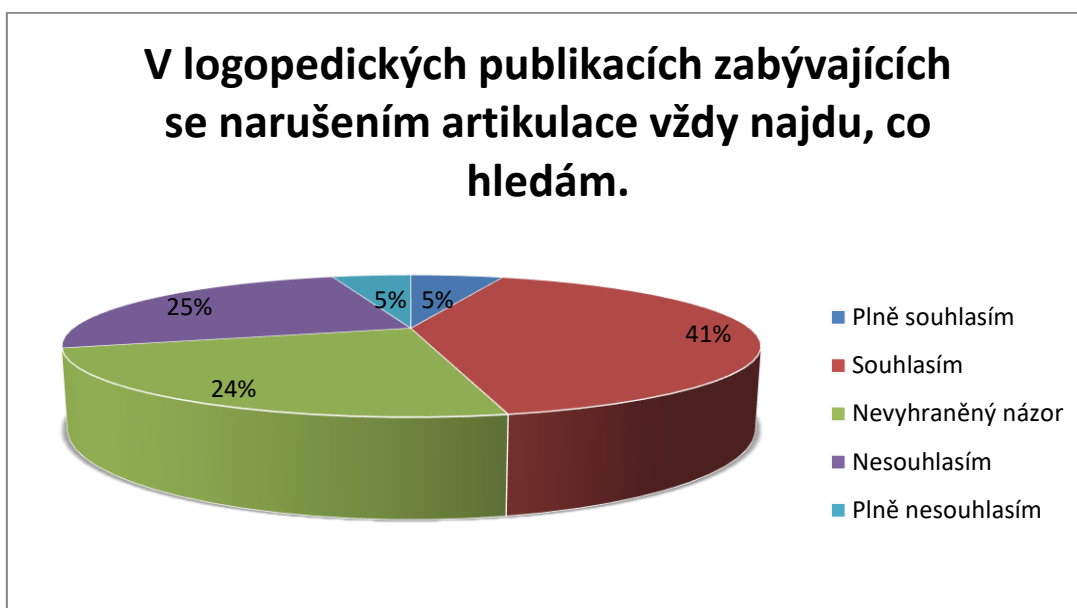
Logopedických publikací týkajících se narušení artikulace je dostatek.

Graf č. 2: Logopedických publikací týkajících se narušení artikulace je dostatek.

V následující položce studenti odpovídali, zda v logopedických publikacích zabývajících se narušením artikulace vždy najdou, co hledají. 5% (N=7) probandů plně souhlasilo s uvedeným výrokiem. Souhlasilo 41% (N=53) studentů. Odpověď „nevyhraněný názor“

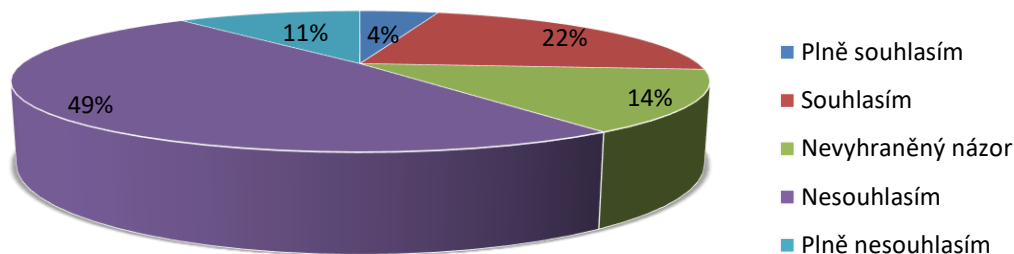
zvolilo 24% (N=31) respondentů. 25% (N=32) oslovených studentů s daným výrokem nesouhlasilo. A 5% (N=6) probandů plně nesouhlasilo.

Graf č. 3: V logopedických publikacích zabývajících se narušením artikulace vždy najdu, co hledám.

Čtvrtá položka zjišťovala, zda oslovení studenti čerpají při svém studiu z odborných časopisů. S tímto výrokem plně souhlasili 4% (N=6) probandů. „Souhlasím“ zvolilo 22% (N=28) studentů. Odpověď „nevyhraněný názor“ zaškrtnulo 14% (N=18) probandů. S tvrzením nesouhlasilo 49% respondentů (N=63). 11 % (N=14) studentů, kteří se zapojili do dotazníkového šetření, plně nesouhlasilo.

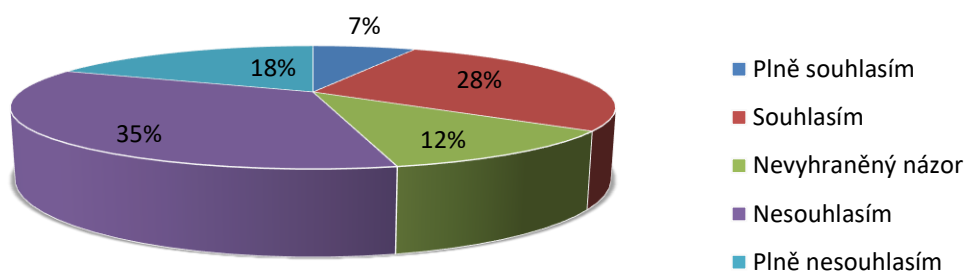
Při svém studiu čerpám z odborných časopisů (pedagogické, speciálně pedagogické, psychologické, lékařské, aj.)

Graf č. 4: Při svém studiu čerpám z odborných časopisů.

Další položka se zaměřovala na to, zda studenti se specializací logopedie čerpají ze zahraničních článků a literatury. S výrokem plně souhlasilo 7% (N=9) respondentů. Odpověď „souhlasím“ si vybralo 28% (N=36) probandů. Nevyhraněný názor mělo 12% (N=15) studentů. Nesouhlasilo 35% (N=45) probandů. Plně nesouhlasilo 18% (N=24) oslovených studentů.

Při svém studiu čerpám i ze zahraničních článků a literatury.

Graf č. 5: Při svém studiu čerpám i ze zahraničních článků a literatury.

Šestá otázka se zabývala tím, jestli studenti sledují aktuálně vycházející logopedickou literaturu. Plně souhlasilo 8% (N=10) probandů. 36% (N= 47) studentů, kteří se zúčastnili

dotazníkového šetření, zvolilo odpověď „souhlasím“. Nevyhraněný názor mělo 19% (N=24) respondentů. 30% (N=39) studentů se specializací logopedie s daným výrokiem nesouhlasilo. Odpověď „plně nesouhlasím“ zaškrtnulo 7% (N=9) probandů.

Graf č. 6: Sleduji aktuálně vycházející logopedickou literaturu.

Sedmá otázka zjišťovala, co konkrétně studenti postrádají v logopedických publikacích směřujících k úpravě artikulace. Na tuto otázku neodpovědělo 22 respondentů. Dále 14 probandů uvedlo, že nic nepostrádají:

R 1	„Zatím nic.“
R 2	„Nic nepostrádám.“
R 3	„Nic mě nenapadá, spektrum je široké a každá publikace obsahuje něco jiného. Sama jsem našla zatím vše potřebné v intervenci u dětí, vč. vyvozování konkrétních hlásek ve spojení s básničkami.“
R 4	„Nic mě nenapadá.“
R 5	„Zatím nic, všechny mé znalosti jsou na teoretické úrovni. To, zda něco postrádám, zjistím, až budu v praxi.“
R 6	„Momentálně mě nic nenapadá.“
R 7, R8	„Nic.“
R 9	„Nic. Literatura mi zatím, pro mé účely přijde dostačující.“
R 10	„Vzhledem k publikacím, se kterými jsem zatím přišla do styku asi nic.“
R 11	„Vše, co jsem potřebovala, jsem vždy našla.“
R 12	„ Zatím jsem vždy našla, co jsem hledala.“
R 13	„Všechny informace, které jsem potřebovala, jsem našla. Zatím nic nepostrádám.“
R 14	„Mé studium této oblasti zatím není tak hluboké, abych narazila na nějakou velkou

	mezeru.“
--	----------

Odpovědi dalších respondentů jsou zaznamenány v tabulce:

R 15	„Nevím.“
R 16	„Nevyužívám je, nevím.“
R 17	„Nemůžu posoudit.“
R 18	„Zatím jsem se nedostala k tolika publikacím, abych to mohla posoudit. Vše, co jsem dosud potřebovala, jsem zjistila.“
R 19	„Dosud jsem to dostatečně neprostudovala, abych na tuto otázku mohla odpovědět.“
R 20	„Touto problematikou jsme se zatím nezabývali, proto netuším.“
R 21	„Nevím, tyto publikace jsem ještě nevyhledávala a nečetla, protože jsem v rámci dosavadního studia zatím nemusela.“
R 22	„Ještě s nimi nemám takovou zkušenost, abych byla schopna říct.“
R 23	„Novější trendy.“
R 24	„Větší přehlednost v některých publikacích, zahraniční literatura (studie) v českém jazyce.“
R 25	„V těchto publikacích postrádám často komplexnost, mám pocit, že autoři ne vždy berou tuto problematiku ze všech úhlů, pouze si vybírají, jak problém zpracují.“
R 26	„Chybí mi postup, jak po vyvození hlásky tuto schopnost dítěte můžeme přesunout do každodenních situací.“
R 27	„Praktické věci a záležitosti.“
R 28	„Osobně by se mi líbilo v přílohách např. CD s názornými ukázkami.“
R 29	„Návrhy na artikulační cvičení.“
R 30	„Více cvičení zaměřující se na úpravu artikulace. Více rad, jak upravit artikulaci.“
R 31	„Tipy na cvičení při fixaci a automatizaci hlásky (a motivaci dítěte k těmto mnohdy dlouhotrvajícím aktivitám.“
R 32	„Více praktických rad. Dále poznatky z praxe - takové to know-how logopedů.“
R 33	„Praktické metody jakými způsoby lze hlásku vyvodit.“
R 34	„Praktické rady, ne stále jen rozvoj oromotoriky, vnímání, více tipů, jak procvičovat danou problematickou hlásku.“
R 35	„Zaměření na praxi.“
R 36	„Více rad do praxe, příkladů cvičení s klienty.“
R 37	„Praktické rady, obrázky.“
R 38	„Více praktických ukázek a popisů.“
R 39	„Více praktických činností, které by se daly využít, pomocné materiály pro studenty.“
R 40	„Příklady z praxe.“
R 41	„Praktická doporučení.“
R 42	„Praktické tipy a rady na vyvozování hlásek.“
R 43	„Praktické ukázky.“
R 44	„Více praktických námětů.“
R 45	„Více praktických tipů v rámci úpravy artikulace.“

R 46	„Více prakticky zaměřených informací, např. kazuistiky.“
R 47	„Přijde mi to všechno hodně teoretické – postrádám praktičtější stránku věci.“
R 48	„Praktické cvičení a ukázky.“
R 49	„Více informací z praxe a rady do praxe.“
R 50	„Víc nápadů a cvičení pro praxi, doporučení pro praxi.“
R 51	„Shrnutí více způsobů vyvozování, ne každému dítěti to jde 1 a tou stejnou metodou, musela jsem si vše sesumírovat sama a pak jsem na praxích viděla spíše úplně jiné postupy.“
R 52	„Podrobnější metodiku vyvozování hlásek, techniky vyvozování a jejich komparace.“
R 53	„Byla bych ráda za publikaci, která by shrnovala informace k úpravě artikulace od různých odborníků.“
R 54	„Jednu nedlouhou publikaci pro praxi.“
R 55	„Možná bych uvítala ucelenou publikaci k vyvození jednotlivých hlásek, která by byla přehledná, s názornými ukázkami.“
R 56	„Jasnou metodiku vyvozování hlásek, strukturu, aktuálnost – vycházet ze současných poznatků v dané oblasti, ne pouze převzetí starých informací.“
R 57	„Celistvě zpracovanou publikaci týkající se této problematiky.“
R 58	„Ucelený soubor shrnující různé přístupy v terapii.“
R 59	„Shrnutí k různým způsobům vyvozování hlásek společně s obrázky.“
R 60	„V odbornější literatuře postrádám laické vysvětlení odborných termínů.“
R 61	„Větší srozumitelnost.“
R 62	„Dostupnost k nim.“
R 63	„Větší přehlednost.“
R 64	„Přehlednost, jednoduchost.“
R 65	„Občas lepší přehlednost.“
R 66	„Náměty, jak to dělat zábavnou formou.“
R 67	„Pomůcky, které se při ní využívají. Ideálně s fotografií a popisem.“
R 68	„Orofaciální terapie.“
R 69	„Užití prvků terapie např. myofunkční terapie a dalších hodně užívaných v praxi.“
R 70	„Materiály k potřebné diagnostice řečových vad.“
R 71	„Více použitelných testů.“
R 72	„Diagnostické podklady pro vstupní diagnostiku.“
R 73	„Postrádám větší zaměřenost na komunikaci s rodiči, protože oni jsou "opravdoví" terapeuti dítěte.“
R 74	„Názorné ukázky a popis hlásek.“
R 75	„Názorná cvičení.“
R 76	„Více názorných ukázek, příkladů (odkazy na videa).“
R 77	„Razítka pro artikulaci postavení.“
R 78	„Možná vyvozování u dospělých, kteří by rádi upravili zafixovanou špatnou výslovnost jedné příp. několika málo hlásek.“
R 79	„Možnost práce s dospělými.“
R 80	„Celistvě zpracovanou publikaci týkající se této problematiky.“

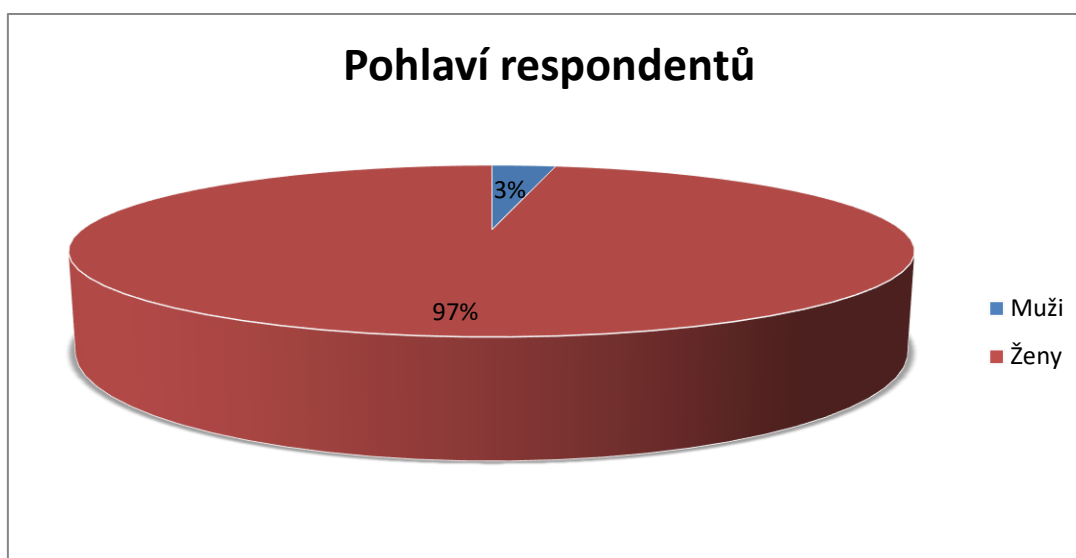
R 81	„Publikace zaměřené na dospělé s dyslalie.“
R 82	„Větší zaměření na dospělé klienty a seniory.“
R 83	„Obrázkový materiál, CD s ukázkou práce.“
R 84	„Podrobné obrázky.“
R 85	„Fotografie.“
R 86	„Obrázky a názorné ukázky.“
R 87	„Obrázky věcí, které děti 100% znají v současném pojetí, jednoduchá slova neobsahující vývojově složitější hlásky.“
R 88	„Možná i názorné obrázky - pokud to není vysvětleno dostatečně, obrázek by mohl pomoci.“
R 89	„Blíže rozebranou problematiku úpravy artikulace u osob s některými typy postižení (méně častými).“
R 90	„Úpravu artikulace u osob s postižením – sluchové postižení, zrakové postižení.“
R 91	„ Asi konkrétní návody, jak hlásku vyvodit – komplexní postupy, co by mělo předcházet vyvozování např. konkr. hlásky, jak cvičení provádět.“
R 92	„Myslím si, že na trhu je nedostatečné množství publikací věnujících se úpravě artikulace a publikace neposkytují dostatečné informace k nápravě jednotlivých hlásek. Uvítala bych konkrétní postupy úprav při narušení jednotlivých hlásek.“
R 93	„Postrádám přesnější informace (postup) směřující k úpravě artikulace.“
R 94	„Praktický popis toho, jak mám postupovat od prvního setkání s klientem po logopedická opatření.“
R 95	„Konkrétní příklady vyvozování. Další možnosti reedukace.“
R 96	„Logický postup diagnostiky a reedukace, vhodná slova a možnosti, které se při reedukaci dají využívat. I přes to, že mám doma několik knih na reedukaci dyslalie, málokdy v tom najdu něco, co by se mi pro dané dítě hodilo, nebo alespoň dostatek slov bez sykavek, měkčení, r/ř apod.“
R 97	„Konkrétní příklady, jak pojmout terapii.“
R 98	„Přehledně pracované techniky na úpravu artikulace a nové způsoby, možnosti.“
R 99	„Zaměření úpravy artikulace u dospělých.“
R 100	„Návody na vyvození hlásky.“
R 101	„Konkrétní terapeutické postupy.“
R 102	„Přesnější rozdělení např. sigmatismu a jeho podtypy a další zaměření k nim.“
R 103	„Konkrétní postupy.“
R 104	„Konkrétní metodiku úpravy dyslalie.“
R 105	„Konkrétní postupy vyvozování hlásek. Techniky vyvozování.“
R 106	„Celkově více intervenčních postupů.“
R 107	„Podrobný popis.“

Tabulka č. 1: Co konkrétně postrádáte v logopedických publikacích směřujících k úpravě artikulace?

Uvedené odpovědi lze shrnout a uvést ty, jež převládají. Studenti by ocenili publikace týkající se úpravy artikulace dospělých osob a dále osob s postižením. Respondenti uvedli, že

v publikacích postrádají konkrétní postupy, návody a metodiku úpravy artikulace. Uvítali by více praktických ukázek, obrázků a fotografií. Studentům publikace připadají nepřehledné, nesrozumitelné a nekomplexní. V logopedických publikacích směřujících k úpravě artikulace jim schází praktické ukázky, příklady, tipy, rady a doporučení z praxe. Studenti by ocenili ucelenou publikaci týkající se vyvozování jednotlivých hlásek, která by byla přehledná a doplněná o názorné ukázky. Dále by uvítali větší množství testového materiálu, jež by mohli využít jako podklady pro vstupní diagnostiku. Část studentů, především studenti druhého ročníku, se s touto tematikou doposud nesešla, a tudíž nemůže posoudit, zda v publikacích něco postrádají.

Osmá otázka byla cílena na pohlaví respondentů. Dotazníkového šetření se zúčastnilo 97% (N=125) žen a 3% (N=4) mužů.

Graf č. 7: Pohlaví respondentů.

Následující otázka zjišťovala studijní obor respondentů.

Obor	Počet respondentů
Logopedie	53
Učitelství pro 1. stupeň a speciální pedagogika	28
Speciální pedagogika	42
Učitelství speciální pedagogiky pro střední školy	1

Učitelství matematiky a speciální pedagogika pro ZŠ	2
Speciální pedagogika pro 2. stupeň ZŠ a SŠ a učitelství českého jazyka	1
Speciální pedagogika pro 2. stupeň ZŠ a SŠ a učitelství výchovy ke zdraví pro 2. Stupeň ZŠ	1
Speciální pedagogika pro 2. stupeň ZŠ a SŠ a učitelství Hv pro 2. Stupeň ZŠ a SŠ	1

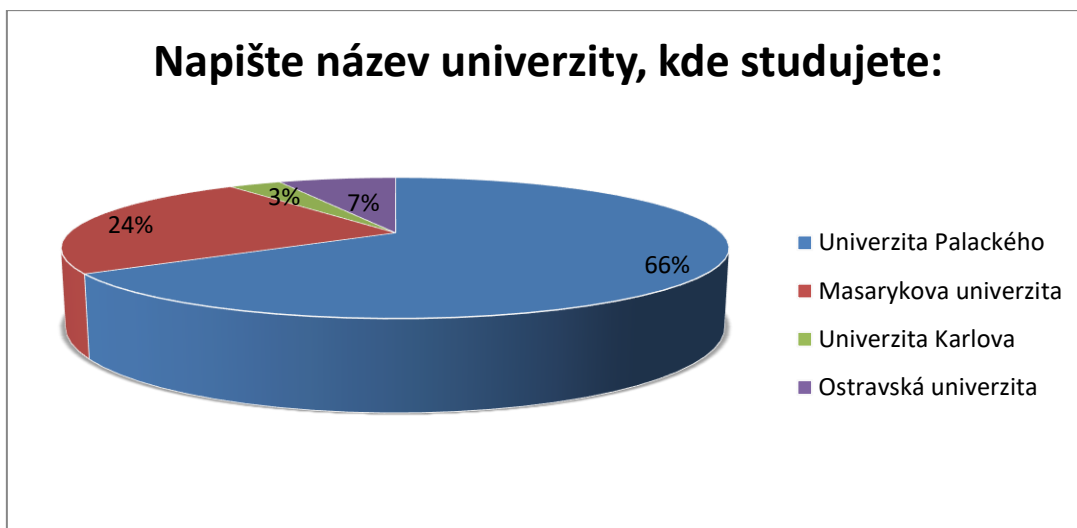
Tabulka č. 2: Studijní obor respondentů.

Výzkumného šetření se zúčastnilo 54 studentů, neučitelského jednooborové oboru, logopedie. Z toho 14 respondentů byli studenti druhého ročníku, 14 studentů studovalo ve třetím ročníku, 12 probandů navštěvovalo čtvrtý ročník a z pátého ročníku se zapojilo 13 studentů.

Z celkového počtu 28 respondentů studující obor Učitelství pro 1. stupeň a speciální pedagogika navštěvuje 23 studentů čtvrtý ročník, 4 studenti pátý ročník a jeden student dochází do třetího ročníku.

Do dotazníkového šetření se zapojili také studenti speciální pedagogiky. Jednalo se o 9 studentů z Ostravské univerzity, 4 studenty z Karlovy univerzity, 2 studenty z Univerzity Palackého a 27 studentů z Masarykovy univerzity. 5 studentů speciální pedagogiky docházelo do třetího ročníku. 15 studentů navštěvovalo čtvrtý ročník a 22 studentů pátý ročník.

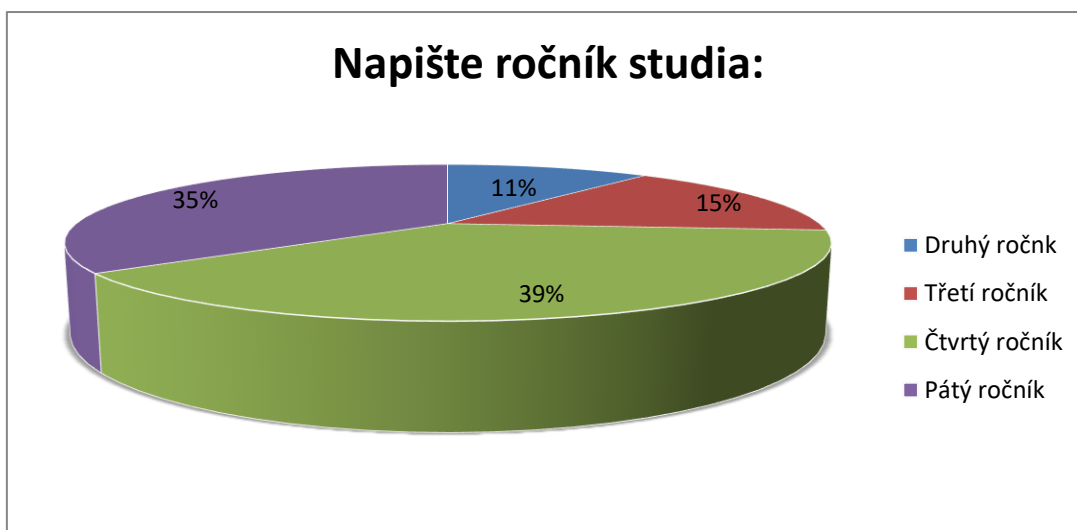
V následující položce studenti uváděli, na jaké univerzitě studují. 66% (N=85) oslovených studentů studovalo na Univerzitě Palackého v Olomouci. 24% (N=31) respondentů byli studenti Masarykovy univerzity v Brně. 3% (N=4) probandů tvořili studenti Univerzity Karlovy v Praze. Do dotazníkového šetření se zapojili také studenti z Ostravské univerzity, 7 % (N=9).

Graf č. 8: Název univerzity, kde respondenti studují.

Do výzkumného šetření se zapojilo 88% (N=113) studentů prezenční formy studia a 12% (N=16) studentů dálkového studia. Z toho 12 studentů studovalo na Masarykově univerzitě a 4 studenti docházeli na Univerzitu Palackého.

V další položce studenti psali ročník svého studia. Dotazníkového šetření se zúčastnilo 11% (N=14) studentů druhého ročníku. Studentů třetího ročníku bylo 15% (N=20). 39 % (N=50) respondentů tvoří studenti čtvrtého ročníku. 35% (N=45) probandů tvořili studenti pátého ročníku.

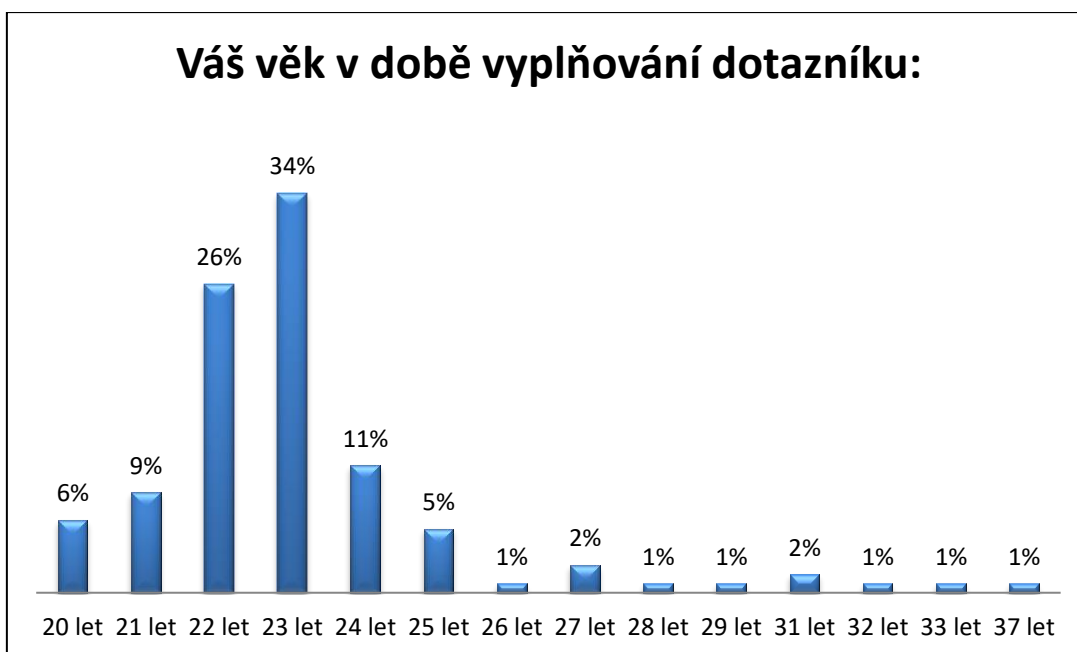

Graf č. 9: Ročník studia, který respondenti studují.

V poslední otázce studenti uváděli svůj věk v době vyplňování dotazníku. Pro lepší přehlednost jsou data uvedena v tabulce a grafu.

Aktuální věk v době vyplňování dotazníku	Počet respondentů
20	8
21	11
22	34
23	44
24	14
25	7
26	1
27	3
28	1
29	1
31	2
32	1
33	1
37	1

Tabulka č. 3: Věk respondentů v době vyplňování dotazníku.

Graf č. 10: Věk respondentů v době vyplňování dotazníku.

5.5 Závěry dotazníkového šetření

Byly zformulovány dvě hypotézy, na které lze odpovědět dle námi získaných dat v dotazníkovém šetření.

H1: Studenti 5. ročníku signifikantně více čerpají ze zahraniční literatury, než studenti 4. ročníku.

1 H₀ Není pravda, že studenti 5. ročníku signifikantně více čerpají ze zahraniční literatury, než studenti 4. ročníku.

	Plně souhlasí, souhlasí	Plně nesouhlasí, nesouhlasí
Studenti 4. ročníku	13	32
Studenti 5. ročníku	21	19

Tabulka č. 4: Hypotéza 1.

První hypotéza byla vypočtena v programu Milana Kábrta Test chí-kvadrát nezávislost v kontingenční tabulce. Dospělo se k následujícímu výsledku:

Skutečná četnost:

	znak1 - 1. sk.	znak1 - 2. sk.	n _{·j}
znak2 - 1. sk.	21	19	40
znak2 - 2. sk.	13	32	45
n _{i·}	34	51	85

Zdroj: Aplikovaná statistika, Test chí-kvadrát nezávislosti v kontingenční tabulce, Kábrt Milan

Očekávané četnosti:

	znak1 - 1. sk.	znak1 - 2. sk.	n _{·j}
znak2 - 1. sk.	16	24	40
znak2 - 2. sk.	18	27	45
n _{i·}	34	51	85

Zdroj: Aplikovaná statistika, Test chí-kvadrát nezávislosti v kontingenční tabulce, Kábrt Milan

Testové kritérium:

$$G = \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^s \frac{(n_{ij} - n'_{ij})^2}{n'_{ij}}$$

Po dosazení do vzorce vychází testové kritérium: **G = 4.919**

Kritická hodnota: $\chi_{(1-\alpha); df} = 3.841$

Rozhodnutí: Na hladině významnosti 5 % nulovou hypotézu (H_0) o nezávislosti jednotlivých znaků zamítáme a přijímáme hypotézu H_1 , která nám říká, že zde určitá závislost existuje.

Interpretace výsledků: Nulová hypotéza byla zamítnuta a H_1 byla přijata. Můžeme tedy konstatovat, že studenti 5. ročníku při svém studiu výrazně více využívají zahraniční literaturu, než studenti 4. ročníku.

H_2 : Studenti neučitelského jednooborového oboru logopedie výrazně více sledují aktuálně vycházející logopedickou literaturu, než studenti speciální pedagogiky.

2 H_0 Není pravda, že studenti neučitelského jednooborového oboru logopedie výrazně více sledují aktuálně vycházející logopedickou literaturu, než studenti speciální pedagogiky.

	Plně souhlasí, souhlasí	Plně nesouhlasí, nesouhlasí
Studenti oboru logopedie	26	17
Studenti oboru speciální pedagogika	21	13

Tabulka č. 5: Hypotéza 2.

I druhá hypotéza byla opět vypočtena v programu Milana Kábrta Test chí-kvadrát nezávislost v kontingenční tabulce. Dospělo se k následujícímu výsledku:

Skutečná četnost

	znak1 - 1. sk.	znak1 - 2. sk.	n _{·j}
znak2 - 1. sk.	26	17	43
znak2 - 2. sk.	21	13	34
n _{i·}	47	30	77

Zdroj: Aplikovaná statistika, Test chí-kvadrát nezávislosti v kontingenční tabulce, Kábrt Milan

Očekávané četnosti

	znak1 - 1. sk.	znak1 - 2. sk.	n _{·j}
znak2 - 1. sk.	26.25	16.75	43
znak2 - 2. sk.	20.75	13.25	34
n _{i·}	47	30	77

Zdroj: Aplikovaná statistika, Test chí-kvadrát nezávislosti v kontingenční tabulce, Kábrt Milan

Testové kritérium:

$$G = \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^s \frac{(n_{ij} - n'_{ij})^2}{n'_{ij}}$$

Po dosazení do vzorce vychází testové kritérium: **G = 0.014**

Kritická hodnota: $\chi_{(1-\alpha)}$; df = **3.841**

Rozhodnutí: Na hladině významnosti 5 % nulovou hypotézu (H_0) o nezávislosti jednotlivých znaků nezamítáme.

Interpretace výsledků: Nulová hypotéza byla přijata. Alternativní hypotéza byla zamítnuta. Můžeme tedy konstatovat, že studenti speciální pedagogiky sledují aktuálně vycházející logopedickou literaturu stejně nebo více, než studenti jednooborové učitelské logopedie.

Gavora (2010) uvádí, že Likertovy škály je možné vyhodnotit porovnáním mezi sebou. Můžeme tedy srovnat, jak studenti různých ročníků posuzovali tentýž jev.

V případě první hypotézy se jednalo o studenty 4. a 5. ročníku.

Studenti 4. ročníku se k výroku „*Při svém studiu čerpám i ze zahraničních článků a literatury*“ vyjádřili takto:

Plně souhlasím (5)	Souhlasím (4)	Nevyhraněný názor (3)	Nesouhlasím (2)	Plně nesouhlasím (1)
2	11	9	17	11

Z tabulky je patrné, že dotazník vyplnilo 50 studentů 4. ročníku. Druhý řádek tabulky ukazuje, kolik respondentů volilo jednotlivé odpovědi. Dále se jednotlivým stupňům na škále přiřadí číselné hodnoty (koeficienty). Od 1 (plně nesouhlasím) po 5 (plně souhlasím). Jednotlivé frekvence voleb poté vynásobíme těmito koeficienty. Dojdeme k těmto násobkům:

5	4	3	2	1
10	44	27	34	11

Součet všech násobků je 126. Abychom získaly průměr, tento součet musíme vydělit počtem respondentů. V našem případě: $126/50 = 2,52$. Což je hodnota, která je na škále 5-4-3-2-1 v rozmezí „nevyhraněný názor“ – „nesouhlasím“.

Studenti 5. ročníku se k výroku „*Při svém studiu čerpám i ze zahraničních článků a literatury*“ vyjádřili takto:

Plně souhlasím (5)	Souhlasím (4)	Nevyhraněný názor (3)	Nesouhlasím (2)	Plně nesouhlasím (1)
5	16	5	12	7

Z tabulky je patrné, že dotazník vyplnilo 45 studentů 5. ročníku. Po vynásobení frekvencí voleb s koeficienty dojdeme k těmto násobkům:

5	4	3	2	1
25	64	15	24	7

Součet všech násobků je 135. Pro získání průměru vydělíme daný součet počtem respondentů. V našem případě: $135/45 = 3$. Což je hodnota, která odpovídá stupni „nevyhraněný názor“.

V případě druhé hypotézy jsme porovnávaly studenty oborů speciální pedagogika a logopedie.

Studenti oboru logopedie se k výroku „*Sleduji aktuálně vycházející logopedickou literaturu*“ vyjádřili takto:

Plně souhlasím (5)	Souhlasím (4)	Nevyhraněný názor (3)	Nesouhlasím (2)	Plně nesouhlasím (1)
7	19	10	15	2

Z tabulky je patrné, že dotazník vyplnilo 53 studentů oboru logopedie. Po vynásobení frekvencí voleb s koeficienty dojdeme k těmto násobkům:

5	4	3	2	1
35	76	30	30	2

Součet všech násobků je 173. Pro získání průměru vydělíme daný součet počtem respondentů. V našem případě: $173/53 = 3,3$. Což je hodnota, která je na škále 5-4-3-2-1 v rozmezí „nevyhraněný názor“ – „souhlasím“, ale více se blíží hodnotě „nevyhraněný názor“.

Studenti oboru speciální pedagogiky se k výroku „*Sleduji aktuálně vycházející logopedickou literaturu*“ vyjádřili takto:

Plně souhlasím (5)	Souhlasím (4)	Nevyhraněný názor (3)	Nesouhlasím (2)	Plně nesouhlasím (1)
3	18	8	8	5

Z tabulky je patrné, že dotazník vyplnilo 42 studentů oboru speciální pedagogika. Po vynásobení frekvencí voleb s koeficienty dojdeme k těmto násobkům:

5	4	3	2	1
14	72	24	16	5

Součet všech násobků je 132. Po získání průměru vydělíme daný součet počtem respondentů. V našem případě: $132/42 = 3,1$. Je to hodnota, která se na škále těsně přibližuje ke stupni „nevyhraněný názor“.

Kniha hlásek

Jak již bylo nastíněno v úvodu, cílem práce bylo vytvoření výukového materiálu s názvem „Kniha hlásek“, který je určený studentům se specializací logopedie.

„Knihu hlásek“ jsme se rozhodly vytvořit z několika důvodů. Prvním byla snaha autorky vytvořit praktický materiál, který by byl přínosný pro praxi. Dalším důvodem je růst počtu osob s poruchami artikulace. Autorka se často na studijních praxích a stážích setkala s tím, že právě poruchy artikulace a jejich terapie - vyvozování hlásek tvoří velkou část pracovní náplně většiny logopedů. Jedním z důvodů vytvoření „Knihy hlásek“ bylo zjištění, že vyvozováním hlásek a narušením artikulace se zabývá velké množství odborníků, ale každý na problematiku nahlíží z jiného úhlu pohledu. Rozhodly jsme se tedy jejich metodiky, doporučení a tipy shrnout do jedné publikace. Čtvrtým důvodem byla i samotná poptávka ze strany studentů. V rámci dotazníkového šetření byli studenti osloveni, zda něco postrádají v logopedických publikacích směřujících k úpravě artikulace. Část uvedla, že by ocenila publikaci, která by shrnovala informace k úpravě artikulace od různých odborníků. Uvítali by přehledný výukový materiál týkající se vyvozování jednotlivých hlásek. Můžeme říci, že „Kniha hlásek“ je publikace, která vznikla pro studenty a vycházela z jejich požadavků. V neposlední řadě je to také poděkování studentům za jejich ochotu zapojit se do dotazníkového šetření.

Při tvoření tohoto materiálu jsme vycházely z publikací Krauhulcové, Štěpána, Neubauera, Kutálkové, Pávkové, Dvořáka, Synka Kábeleho, Vyštejna, Sováka a dalších odborníků.

Každé hláске je věnována jedna kapitola. Hlázky jsou řazeny v tomto pořadí: vokály A, E, I, O, U a samohlásky (dle místa tvoření) P, B, M, F, V, T, D, N, L, R, Ř, S, Z, C, Š, Ž, Č, Ě, Ď, Ň, J, K, G, CH, H.

V každé kapitole studenti najdou informace o klasifikaci, fyziologii, charakteristice hlásky, metodice vyvozování hlásky přímou, substituční, mechanickou metodou, odchylkách v artikulaci hlásky a příklady cvičných slov a vět.

Pevně věříme, že výukový materiál „Kniha hlásek“ bude studentům nápomocný během jejich studia a najdou v něm potřebné informace.

Diskuse

Cílem dotazníkového šetření bylo zjistit, jak studenti 2. – 5. ročníků se specializací logopedie hodnotí logopedické publikace zabývající se úpravou artikulace. Došli jsme k závěru, že studenti se specializací logopedie při svém studiu čerpají z publikací zabývajících se narušenou artikulací. Přibližně polovina respondentů udává, že logopedických publikací je dostatečné množství.

Méně než polovina oslovených studentů uvádí, že v logopedických publikacích směřujících k úpravě artikulace vždy najdou potřebné informace, které hledají. Asi 30% studentů v publikacích postrádá především konkrétní postupy a metodiku úpravy artikulace. Studenti by ocenili více praktických ukázek, obrázků a fotografií. Uvítali by publikace týkající se úpravy artikulace dospělých osob. Respondenti uváděli, že dostupná literatura není přehledná, srozumitelná a komplexní. V logopedických publikacích směřujících k úpravě artikulace jim schází praktické ukázky, příklady, tipy, rady a doporučení z praxe. Dále by studenti ocenili větší množství testového materiálu, jež by jim posloužil jako podklad pro vstupní diagnostiku.

Více než polovina studentů při svém studiu nečerpá z odborných časopisů. Podobné výsledky jsme získaly i u otázky zjišťující, zda studenti při svém studiu čerpají ze zahraničních článků a literatury. Přibližně polovina respondentů nevyužívá zahraniční zdroje při svém studiu. Čerpá z nich 30% oslovených studentů. Z námi získaných dat dále můžeme uvést, že studenti 5. ročníku během svého studia signifikantně více čerpají ze zahraničních článků a literatury, než studenti 4. ročníku.

Skoro polovina studentů, jež se zúčastnila dotazníkového šetření, uvádí, že sleduje aktuálně vycházející logopedickou literaturu. Z námi získaných dat jsme dále vyhodnotily, že studenti oboru speciální pedagogika sledují více aktuálně vycházející logopedickou literaturu, než studenti neučitelského jednooborového oboru logopedie.

V této kapitole můžeme nastínit i možné limity studie a nepřesnosti ve vyhodnocování dotazníkového šetření.

Položka zjišťující, kde studenti studují, nám přinesla následující odpovědi. 66% (N=85) oslovených studentů jsou studenti Univerzity Palackého v Olomouci. 24% (N=31)

respondentů studuje na Masarykově univerzitě v Brně. 7 % (N=9) probandů tvořili studenti Ostravské univerzity. Do dotazníkového šetření se zapojili také studenti z Univerzity Karlovy v Praze 3% (N=14). Z výsledků je zřejmé, že rozložení je nevyvážené a převládají především odpovědi studentů z Univerzity Palackého. V dalších výzkumech by bylo vhodné oslovit větší množství studentů z Univerzity Karlovy, Masarykovy univerzity a Ostravské univerzity.

Studenti druhého ročníku, kteří byli zařazeni do výzkumného vzorku, mnohdy uváděli, že se s danou problematikou doposud nesešli a nemohli teda adekvátně odpovědět na položky v dotazníku.

Nepřesnosti ve vyhodnocování dotazníkového šetření mohly být způsobeny i limity na straně výzkumníka. Výzkum mohly ovlivnit menší zkušenosti výzkumníka s metodologií.

Věříme, že výsledky výzkumného šetření je možné využít jako podnět k dalšímu výzkumu v této oblasti. Například v otázce zjišťující, co studenti postrádají v logopedických publikacích směřujících k úpravě artikulace, respondenti uvedli, že by ocenili výukový materiál ve formě videí s názornými ukázkami vyvozování jednotlivých hlásek. Dále mohou být výsledky dotazníkového šetření přínosné i pro vyučující studentů se specializací logopedie.

Závěr

Cílem diplomové práce bylo vytvoření výukového materiálu „Kniha hlásek“ pro studenty se specializací logopedie. Náplní diplomové práce bylo také zmapovat povědomí studentů o logopedických publikacích směřujících k úpravě artikulace prostřednictvím dotazníkového šetření.

Teoretická část byla rozčleněna na čtyři kapitoly. Úvodní kapitola se zabývala českými hláskami z pohledu fonetiky. Druhá kapitola vymezovala odchylky ve výslovnosti, jejich etiologii, klasifikaci, symptomatologii, prevenci a vliv odchylek ve výslovnosti na osobnost. Třetí kapitola byla zaměřena na diagnostiku artikulační poruchy a vyšetření výslovnosti. Poslední kapitola pojednávala o terapii artikulační poruchy. Konkrétně byla zaměřena na etapy úpravy artikulace, metody vyvozování hlásek, zásady průběhu terapie a pomůcky, které můžeme využít při terapii artikulační poruchy.

V praktické části bylo provedeno výzkumné šetření s kvantitativním designem. Jako hlavní výzkumná metoda byl zvolen dotazník. Cílem dotazníkového šetření bylo zmapovat, jak studenti 2. – 5. ročníků se specializací logopedie hodnotí logopedické publikace zabývající se úpravou artikulace. Na základě výsledků dotazníkového šetření jsme došli k závěru, že studenti při svém studiu čerpají z publikací zabývajících se úpravou artikulace. Méně než polovina respondentů uvedla, že logopedických publikací je dostatek. Přibližně polovina studentů uvedla, že v logopedických publikacích směřujících k úpravě artikulace vždy najdou všechny potřebné informace. Studenti v publikacích zabývajících se úpravou odchylek výslovnosti postrádají především praktické rady, ukázky a postupy. Více než polovina studentů při svém studiu nečerpá z odborných časopisů. Podobné výsledky jsme získaly i u otázky zjišťující, zda studenti při svém studiu čerpají ze zahraničních článků a literatury. Přibližně polovina respondentů uvedla, že sleduje aktuálně vycházející logopedickou literaturu.

Věříme, že výsledky dotazníkového šetření budou přínosné pro další výzkumy i pro samotné vyučující studentů se specializací logopedie.

Seznam literatury a zdrojů

- ASHBY, Michael a John A. MAIDMENT. *Úvod do obecné fonetiky*. Přeložil Tomáš DUBĚDA. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015. Lingvistika (Karolinum). ISBN 978-80-246-2322-1.
- BYTEŠNÍKOVÁ, Ilona. *Rozvoj komunikačních kompetencí u dětí předškolního věku*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, 200 s. ISBN 978-80-210-4454-8.
- BYTEŠNÍKOVÁ, Ilona. *Komunikace dětí předškolního věku*. Praha: Grada, 2012, 236 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-3008-0.
- BUNTOVÁ, Dana, GÚTHOVÁ, Marta. Narušení zvukovej roviny řeči – artikulačná porucha, fonologická porucha. In KERÉKRÉTIÓVÁ, Aurélie a kol, *Logopédia*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2016, 342 s. ISBN 978-80-223-4165-3.
- DLOUHÁ, Olga. *Poruchy vývoje řeči*. Praha: Galén, 2017, 254 s. ISBN 978-80-7492-314-2.
- DVOŘÁK, Josef. *Logopedický slovník: [terminologický a výkladový]*. 3., upr. a rozš. vyd. Žďár nad Sázavou: Logopedické centrum, 2007. Logopaedia clinica. ISBN 978-80-902536-6-7.
- GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2., rozš. české vyd. Přeložil Vladimír JŮVA, přeložil Vendula HLAVATÁ. Brno: Paido, 2010, 261 s. ISBN 978-80-7315-185-0.
- GÚTHOVÁ Marta, ŠEBIANOVÁ Daniela. Terapie dyslalie. In LECHTA, Viktor. *Terapie narušené komunikační schopnosti*. 2., aktualiz. vyd. Přeložil Jana KŘÍŽOVÁ. Praha: Portál, 2011, 386 s. ISBN 978-80-7367-901-9.
- HÁLA, Bohuslav. *Fonetické obrazy hlásek: českých, slovenských, francouzských, německých, ruských, polských, anglických, maďarských a španělských spolu se srovnávacím popisem výslovnosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960, 127, 43 s. obr. příl. Na pomoc učitelů. ISBN (Váz.).
- HÁLA, Bohuslav a Miloš SOVÁK. *Hlas, řeč, sluch: základy fonetiky a logopedie*. 4. přeprac. a dopl. vyd., v SPN vyd. 2. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, 327 s.
- CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. 2., aktualizované vydání. Praha: Grada, 2016, 254 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-5326-3.

- JANOTA, Přemysl. Kapitola z fonetiky. In VYŠTEJN, Jan. *Vady výslovnosti: diagnostika, ošetření a prevence patlavosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, 174 s. ISBN 8004245048.
- KAVKA, Stanislav J. *Fonetika a fonologie*. 3. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 2004, 122 s. ISBN 80-7042-523-7.
- KEJKLÍČKOVÁ, Ilona. *Vady řeči u dětí: návody pro praxi*. Praha: Grada, 2016, 224 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-3941-0.
- KLENKOVÁ, Jiřina. *Logopedie: narušení komunikační schopnosti, logopedická prevence, logopedická intervence v ČR, příklady z praxe*. Praha: Grada, 2006, 224 s. Pedagogika. ISBN 80-247-1110-9.
- KLENKOVÁ, Jiřina, Barbora BOČKOVÁ a Ilona BYTEŠNÍKOVÁ. *Kapitoly pro studenty logopedie: text k distančnímu vzdělávání*. Brno: Paido, 2012, 103 s. ISBN 978-80-7315-229-1.
- KRAHULCOVÁ, Beáta. *Dyslalie - patlavost: vady a poruchy výslovnosti*. 2., rozš. a přeprac. vyd. Praha: Beakra, 2013, 295 s. ISBN 978-80-903863-1-0.
- KRČMOVÁ, Marie. *Fonetika a fonologie: zvuková stavba současné češtiny*. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1997. ISBN 80-210-1376-1.
- KRČMOVÁ, Marie. *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. Vyd. 3. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2008, 214 s. Studijní texty. ISBN 978-80-7368-636-9.
- LECHTA, Viktor. *Logopedické repetitóriium : teoretická východiska súčasnej logopedie, moderné prístupy*. Bratislava: SPN, 1990. 278 s. ISBN 80-08-00447-9.
- LEJSKA, Mojmír. *Poruchy verbální komunikace a foniatrie*. Brno: Paido, 2003, 156 s. ISBN 8073150387.
- NÁDVORNÍKOVÁ, Věra. Diagnostika dyslalie. In LECHTA, Viktor. *Diagnostika narušené komunikační schopnosti*. Přeložil Jana KŘÍŽOVÁ. Praha: Portál, 2003, 359 s. ISBN 8071788015.
- NEUBAUER, Karel. *Artikulace a fonologické rozlišování hlásek: jak předcházet rozvoji odchylek výslovnosti u dětí*. Havlíčkův Brod: Tobiáš, 2011, 63 s. ISBN 978-80-7311-118-2.
- NEUBAUER, Karel. *Logopedie a surdologopedie: učební text pro základní kurz*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014, 163 s. ISBN 978-80-7435-500-4.

- PALKOVÁ, Zdena. *Fonetika a fonologie češtiny s obecným úvodem do problematiky oboru*. Praha: Karolinum, 1994, 366 s. ISBN 8070668431.
- POKORNÁ, Jaroslava a Milena VRÁNOVÁ. *Přehled české výslovnosti: logopedická a ortoepická cvičení pro dospělé*. Praha: Portál, 2007, 925 s. ISBN 9788073671693.
- ROMPORTL, Milan. *Základy fonetiky*. Vydání 1/1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1975, 162 s.
- SALOMONOVÁ, Anna. Dyslalie. In ŠKODOVÁ, Eva a Ivan JEDLIČKA. *Klinická logopedie*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2007, 615 s., viii s. barev. obr. příl. ISBN 978-80-7367-340-6.
- SEEMAN, Miloslav. *Poruchy dětské řeči*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1955, 265 s.
- SKARNITZL, Radek, Pavel ŠTURM a Jan VOLÍN. *Zvuková báze řečové komunikace: fonetický a fonologický popis řeči*. V Praze: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3272-8.
- SKUTIL, Martin. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Praha: Portál, 2011, 254 s. ISBN 978-80-7367-778-7.
- SOVÁK, Miloš. *Logopedie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978, 459 s.
- SOVÁK, Miloš. *Logopedie předškolního věku*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, 223 s.
- SVOBODA, Pavel. *Metodologie kvantitativního speciálněpedagogického výzkumu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, 123 s. ISBN 978-80-244-3067-6.
- SYNEK, František. *Hlasy a hlásky: rozvíjení a výchova řeči z praxe výchovného logopéda*. 3. upr. a rozš. vyd. Ilustrovala Jolanta LYSKOVÁ. Praha: ArchArt, 1999, 100 s. ISBN 8090228186.
- ŠIŠKA, Zbyněk. *Fonetika a fonologie*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005, 64 s. ISBN 8024410443.
- ŠTĚPÁN, Josef. *Logopedie: listy pro nácvik výslovnosti*. Olomouc: Rubico, 2014. Hrátky. 63 s. ISBN 978-80-7346-172-0.
- VITÁSKOVÁ, Kateřina a Alžběta PEUTELSCHMIEDOVÁ. *Logopedie*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005, 182 s. ISBN 8024410885.

VYŠTEJN, Jan. *Vady výslovnosti: diagnostika, ošetření a prevence patlavosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, 174 s. ISBN 8004245048.

Elektronické zdroje

AMERICAN SPEECH-LANGUAGE-HEARING ASSOCIATION. *Speech Sound Disorders*, 2018 [online]. © 1997–2018 [cit. 2018-04-14]. Dostupné z: <https://www.asha.org/public/speech/disorders/Speech-Sound-Disorders/>

AMERICAN SPEECH-LANGUAGE-HEARING ASSOCIATION. *Speech Sound Disorders – Articulation and Phonology*, 2018 [online]. © 1997–2018 [cit. 2018-04-14]. Dostupné z: <https://www.asha.org/Practice-Portal/Clinical-Topics/Articulation-and-Phonology/>

AudioNIKA, s.r.o., *PILP 200* [online]. © 2018 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <http://www.audionika.cz/pilp/stranka/o-programu>

DURAL, Rana, ÜNAL–LOGACEV, Özlem. *Comparison of the computer–aided articulation therapy application with printed material in children with speech sound disorders*. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology* [online]. 2018, roč. 109, s. 89-95 [cit. 2018-04-14]. ISSN: 0165-5876. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0165587618301551>

EMITplus, s.r.o., *FONO 2* [online]. © 2018 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <http://www.fono.sk/content/show/1006/1015?lang=1>

EMITplus, s.r.o., *FONO 3* [online]. © 2018 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <https://www.fono3.com/cs/apps/speech>

FURLONG, Lisa, ERICKSON, Shane, MORRIS, Meg. *Computer-based speech therapy for childhood speech sound disorders*. *Journal of Communication Disorders* [online]. 2017, roč. 68, s. 50-69 [cit. 2018-04-14]. ISSN: 0021-9924. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0021992417301302>

HITOS, S. et al. *Oral breathing and speech disorders in children*. *Jornal de pediatria* [online]. 2013, roč. 89, č. 4, s. 361–365 [cit. 2018-04-14]. ISSN 0021-7557. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0021755713000958>

CHILD MIND INSTITUTE, *Speech Sound Disorder: Risk For Other Disorders*, [online] © 2018 [cit. 2018-04-14]. Dostupné z: <https://childmind.org/guide/speech-sound-disorder/other-disorders/>

KÁBRT, Milan. *Test chí kvadrát nezávislosti v kontingenční tabulce*. Aplikovaná statistika [online]. 2011 [cit. 2018-03-30]. Dostupné z: <http://www.milankabrt.cz/testNezavislosti/>

Seznam zkratek

a kol. – a kolektiv

aj. – a jiné

ASHA - American Speech-Language-Hearing Association

atd. – a tak dále

č. – číslo

In – v

např. – například

př. - příklad

SSD - speech sound disorders

tzv. takzvaný

viz – odkaz na přílohu

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Co konkrétně postrádáte v logopedických publikacích směřujících k úpravě artikulace?

Tabulka č. 2: Studijní obor respondentů.

Tabulka č. 3: Věk respondentů v době vyplňování dotazníku.

Tabulka č. 4: Hypotéza 1.

Tabulka č. 5: Hypotéza 2.

Seznam grafů

Graf č. 1: Logopedické publikace týkající se narušení artikulace využívám při svém studiu.

Graf č. 2: Logopedických publikací týkajících se narušení artikulace je dostatek.

Graf č. 3: V logopedických publikacích zabývajících se narušením artikulace vždy najdu, co hledám.

Graf č. 4: Při svém studiu čerpám z odborných časopisů.

Graf č. 5: Při svém studiu čerpám i ze zahraničních článků a literatury.

Graf č. 6: Sleduji aktuálně vycházející logopedickou literaturu.

Graf č. 7: Pohlaví respondentů.

Graf č. 8: Název univerzity, kde respondenti studují.

Graf č. 9: Ročník studia, který respondenti studují.

Graf č. 10: Věk respondentů v době vyplňování dotazníku.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Dotazník

Příloha č. 2: Kniha Hlásek

Příloha č. 1: Dotazník

Dotazník pro studenty se specializací logopedie

Váš názor prosím vyznačte do příslušné kolonky X

	Plně souhlasím	Souhlasím	Nevyhraněný názor	Nesouhlasím	Plně nesouhlasím
1) Logopedické publikace týkající se narušení artiklace využívám při mém studiu.					
2) Logopedických publikací týkajících se narušení artiklace je dostatek.					
3) V logopedických publikacích zabývajících se narušením artiklace vždy najdu, co hledám.					
4) Při mém studiu čerpám z odborných časopisů (pedagogické, speciálně pedagogické, psychologické, lékařské, aj.).					
5) Při mém studiu čerpám i ze zahraničních článků a literatury.					
6) Sleduji aktuálně vycházející logopedickou literaturu.					

7) Co postrádáte v logopedických publikacích směřujících k úpravě artiklace?

8) Jsem: žena / muž (zakroužkujte)

9) Napište název oboru, který studujete:

10) Napište název univerzity, kde studujete:

11) Napište ročník studia:

12) Váš věk v době vyplňování dotazníku:

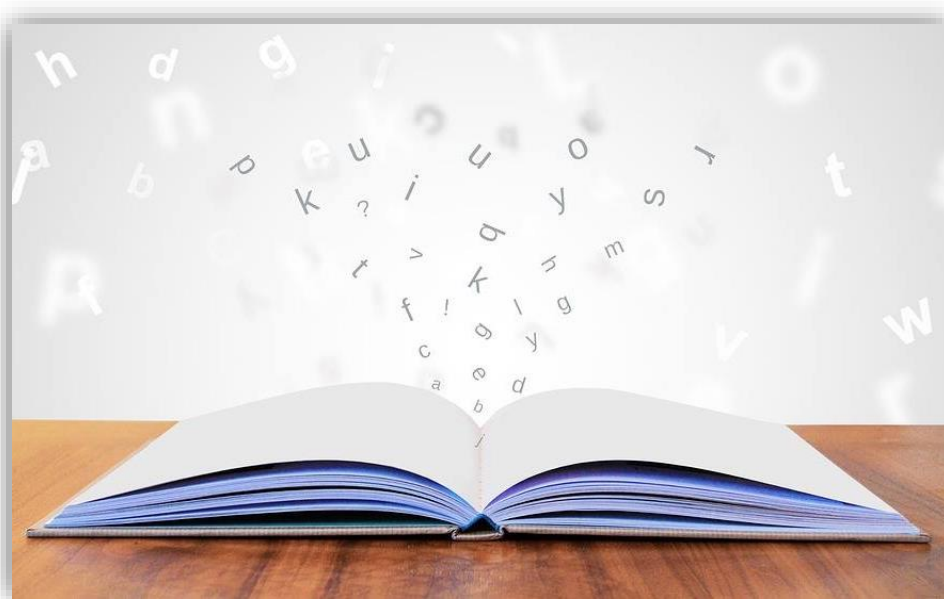
Příloha č. 2: Kniha hlásek

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Pedagogická fakulta

Kniha hlásek

Eva Halfarová

Olomouc

2018

Obsah

Úvod	9
1 A, Á	10
1.1 Klasifikace a fyziologie	10
1.2 Charakteristika hlásky	10
1.3 Vyvozování hlásky	10
1.3.1 Vyvozování hlásky z onomatopoi	10
1.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou	11
1.4 Odchytky v artikulaci hlásky	11
1.5 Příklady cvičných slov a vět	11
2 E, É	13
2.1 Klasifikace a fyziologie	13
2.2 Charakteristika hlásky	13
2.3 Vyvozování hlásky	13
2.3.1 Vyvozování hlásky z onomatopoi	13
2.3.2 Vyvození hlásky substituční metodou	14
2.4 Odchytky v artikulaci hlásky	14
2.5 Příklady cvičných slov a vět	14
3 I, Y, Í, Ý	15
3.1 Klasifikace a fyziologie	15
3.2 Charakteristika hlásky	15
3.3 Vyvozování hlásky	15
3.3.1 Vyvození hlásky z onomatopoi	16
3.3.2 Vyvozování hlásky substituční metodou	16
3.4 Odchytky v artikulaci hlásky	16
3.5 Příklady cvičných slov a vět	16
4 O, Ó	18
4.1 Klasifikace a fyziologie	18
4.2 Charakteristika hlásky	18
4.3 Vyvozování hlásky	18
4.3.1 Vyvození hlásky z onomatopoi	18
4.3.2 Vyvození hlásky substituční metodou	19
4.4 Odchytky v artikulaci hlásky	19
4.5 Příklady cvičných slov a vět	19
5 U, Ú	20
5.1 Klasifikace a fyziologie	20
5.2 Charakteristika hlásky	20

5.3	Vyvozování hlásky	20
5.3.1	Vyvozování hlásky z onomatopoi	20
5.3.2	Vyvozování hlásky přímou metodou.....	21
5.4	Odchytky v artikulaci hlásky	21
5.5	Příklady cvičných slov a vět.....	21
6	P	22
6.1	Klasifikace a fyziologie	22
6.2	Charakteristika hlásky	22
6.3	Vyvozování hlásky	22
6.3.1	Průpravná předartikulační cvičení	22
6.3.2	Posílení retného uzávěru.....	23
6.3.3	Posílení patrohltanového uzávěru.....	23
6.3.4	Vyvozování hlásky z onomatopoi	23
6.3.5	Vyvozování hlásky přímou metodou.....	23
6.3.6	Vyvozování hlásky substituční metodou.....	23
6.4	Odchytky v artikulaci hlásky	24
6.5	Příklady cvičných slov a vět.....	24
7	B	25
7.1	Klasifikace a fyziologie	25
7.2	Charakteristika hlásky	25
7.3	Vyvozování hlásky	25
7.3.1	Průpravná předartikulační cvičení	25
7.3.2	Vyvozování hlásky z onomatopoi	25
7.3.3	Vyvozování hlásky přímou metodou.....	26
7.3.4	Vyvozování hlásky substituční metodou.....	26
7.4	Odchytky v artikulaci hlásky	26
7.5	Příklady cvičných slov a vět.....	27
8	M	28
8.1	Klasifikace a fyziologie	28
8.2	Charakteristika hlásky	28
8.3	Vyvozování hlásky	28
8.3.1	Průpravná předartikulační cvičení	28
8.3.2	Vyvozování hlásky přímou metodou.....	28
8.3.3	Vyvozování hlásky substituční metodou.....	29
8.4	Odchytky v artikulaci hlásky	29
8.5	Příklady cvičných slov a vět.....	29
9	F	31

9.1 Klasifikace a fyziologie	31
9.2 Charakteristika hlásky	31
9.3 Vyvozování hlásky	31
9.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	31
9.3.2 Vyvozování z onomatopoi.....	32
9.3.3 Vyvozování hlásky přímou metodou.....	32
9.3.4 Vyvozování hlásky substituční metodou.....	32
9.4 Odchytky v artikulaci hlásky	32
9.5 Příklady cvičných slov a vět.....	33
10 V	34
10.1 Klasifikace a fyziologie	34
10.2 Charakteristika hlásky	34
10.3 Vyvozování hlásky	34
10.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	34
10.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou.....	35
10.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou.....	35
10.4 Odchytky v artikulaci hlásky	35
10.5 Příklady cvičných slov a vět.....	35
11 T.....	37
11.1 Klasifikace a fyziologie	37
11.2 Charakteristika hlásky	37
11.3 Vyvozování hlásky	38
11.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	38
11.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou.....	38
11.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou.....	38
11.4 Odchytky v artikulaci hlásky	38
11.5 Příklady cvičných slov a vět.....	39
12 D	40
12.1 Klasifikace a fyziologie	40
12.2 Charakteristika hlásky	40
12.3 Vyvozování hlásky	40
12.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	40
12.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou.....	40
12.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou.....	41
12.4 Odchytky v artikulaci hlásky	41
12.5 Příklady cvičných slov a vět.....	41
13 N	43

13.1 Klasifikace a fyziologie	43
13.2 Charakteristika hlásky	43
13.3 Vyvozování hlásky	43
13.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	43
13.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou.....	44
13.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou.....	44
13.4 Odchyly v artikulaci hlásky	44
13.5 Příklady cvičných slov a vět.....	45
14 L.....	46
14.1 Klasifikace a fyziologie	46
14.2 Charakteristika hlásky	46
14.3 Vyvozování hlásky	46
14.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	47
14.3.3.2 Ověření správného tvoření hlásky L.....	47
14.3.3 Kombinace mechanické a substituční metody.....	48
14.4 Odchyly v artikulaci hlásky	48
14.5 Příklady cvičných slov a vět.....	49
15 R	51
15.1 Klasifikace a fyziologie	51
15.2 Charakteristika hlásky	51
15.3 Vyvozování hlásky	51
15.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	51
15.3.2 Vyvozování z onomatopoií.....	52
15.3.3 Vyvozování hlásky mechanickou metodou.....	52
15.3.4 Vyvozování hlásky substituční metodou.....	52
15.3.5 Rozkmitání hrotu jazyky rotavibrátorem.....	54
15.3.6 Vyvozování R pomoci špátle.....	54
15.4 Odchyly v artikulaci hlásky	55
15.5 Příklady cvičných slov	55
16 Ř	59
16.1 Klasifikace a fyziologie	59
16.2 Charakteristika hlásky	59
16.3 Vyvozování hlásky	59
16.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	59
16.3.2 Vyvozování hlásky metodou přímou.....	59
16.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou.....	60
16.4 Odchyly v artikulaci hlásky	61

16.5 Příklady cvičných slov a vět.....	62
17 S.....	64
17.1 Klasifikace a fyziologie	64
17.2. Charakteristika hlásky	64
17.3. Vyvozování hlásky	64
17.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	64
17.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou.....	65
17.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou.....	65
17.4 Odchytky v artikulaci hlásky.....	66
17.5 Příklady cvičných slov a vět.....	67
18 Z.....	68
18.1 Klasifikace a fyziologie	68
18.2 Charakteristika hlásky	68
18.3 Vyvozování hlásky	68
18.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	68
18.3.2 Vyvozování z onomatopoií:.....	69
18.3.3 Vyvozování hlásky přímou metodou.....	69
18.3.4 Vyvozování hlásky substituční metodou.....	69
18.4 Odchytky v artikulaci hlásky.....	69
18.5 Příklady cvičných slov a vět.....	70
19 C	71
19.1 Klasifikace a fyziologie	71
19.2 Charakteristika hlásky	71
19. 3 Vyvozování hlásky	71
19.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	72
19.3.2 Vyvozování hlásky metodou přímou a substituční	72
19.4 Odchytky v artikulaci hlásky.....	72
19.5 Příklady cvičných slov a vět.....	73
20 Š.....	74
20.1 Klasifikace a fyziologie:.....	74
20.2 Charakteristika hlásky	74
20.3 Vyvozování hlásky	74
20.3.1 Vyvozování z onomatopoií.....	74
20.3.2 Vyvozování hlásky substituční metodou.....	75
20.4 Odchytky v artikulaci hlásky.....	75
20.5 Příklady cvičných slov a vět.....	75
21 Ž.....	77

21.1 Klasifikace a fyziologie	77
21.2 Charakteristika hlásky	77
21.3 Vyvozování hlásky	77
21.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	77
21.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou.....	78
21.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou.....	78
21.4 Odchytky v artikulaci hlásky	78
21.5 Příklady cvičných slov a vět.....	78
22 Č	79
22.1 Klasifikace a fyziologie	79
22.2 Charakteristika hlásky	79
22.3 Vyvozování hlásky	80
22.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	80
22.3.2 Vyvozování hlásky metodou přímou.....	80
22.3.3 Vyvozování hlásky metodou substituční	80
22.4 Odchytky v artikulaci hlásky	80
22.5 Příklady cvičných slov a vět.....	81
23 Ď, ť, ň.....	82
23.1 Klasifikace a fyziologie	82
23.1.1 ť.....	82
23.1.2 Ď	82
23.1.3 ň	83
23.2 Charakteristika hlásek.....	83
23.3 Vyvozování hlásek	83
23.3.1 Vyvozování hlásek metodou přímou a mechanickou.....	83
23.3.2 Vyvozování hlásek substituční metodou v kombinaci s mechanickým polohováním jazyka.....	84
23.4 Odchytky v artikulaci hlásek	85
23.5 Příklady cvičných slov a vět.....	85
24 J.....	87
24.1 Klasifikace a fyziologie:.....	87
24.2 Charakteristika hlásky	87
24.3 Vyvozování hlásky	87
24.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	87
24.3.2 Vyvozování hlásky substituční metodou.....	87
24.4 Odchytky v artikulaci hlásky	88
24.5 Příklady cvičných slov a vět.....	88

25 K	89
25.1 Klasifikace a fyziologie	89
25.2 Charakteristika hlásky	89
25.3 Vyvozování hlásky	89
25.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	90
25.3.2 Kombinace substituční a mechanické metody.....	90
25.4 Odchytky v artikulaci hlásky	91
25.5 Příklady cvičných slov a vět.....	91
26 G	93
26.1 Klasifikace a fyziologie	93
26.2 Charakteristika hlásky	93
26.3 Vyvozování hlásky	93
26.3.1 Průpravná artikulační cvičení	93
26.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou.....	94
26.3.3 Kombinace substituční a mechanické metody.....	94
26.4 Odchytky v artikulaci hlásky	94
26.5 Příklady cvičných slov a vět.....	94
27 Ch	95
27.1 Klasifikace a fyziologie	95
27.2 Charakteristika hlásky	95
27.3 Vyvozování hlásky	95
27.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	95
27.3.2 Vyvozování hlásky substituční metodou.....	96
27.4 Odchytky v artikulaci hlásky	96
27.5 Příklady cvičných slov a vět.....	96
28 H	98
28.1 Klasifikace a fyziologie	98
28.2 Charakteristika hlásky	98
28.3 Vyvozování hlásky	99
28.3.1 Průpravná předartikulační cvičení	99
28.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou.....	99
28.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou.....	100
28.4 Odchytky v artikulaci hlásek	100
28.5 Příklady cvičných slov a vět.....	100
Použité zdroje:	101

Úvod

Milé studentky, milí studenti,

publikace, kterou právě držíte v rukou, vznikla jako součást mé diplomové práce. Rozhodla jsem se ji vytvořit hned z několika důvodů. Prvním byl můj osobní dojem, že existuje mnoho publikací zabývajících se touto problematikou, ale postrádala jsem v nich komplexnost. Každý odborník se věnoval odchylkám ve výslovnosti z jiného úhlu pohledu. Rozhodla jsem se tedy vytvořit publikaci, jež by shrnovala jejich metodiky, rady a doporučení.

Dalším důvodem bylo to, že jsem se mnohdy na praxích během svého studia setkala s tím, že právě poruchy artikulace a jejich terapie - vyvozování hlásek tvoří velkou část pracovní náplně většiny logopedů. A třetím důvodem byla i samotná poptávka ze strany studentů. V rámci mé diplomové práce jsem uskutečnila výzkumné šetření, v němž byli studenti osloveni, zda něco postrádají v logopedických publikacích směřujících k úpravě artikulace. Část respondentů uvedla, že by ocenila publikaci, která by shrnovala informace k úpravě artikulace od různých odborníků. Uvítali by přehledný výukový materiál týkající se vyvozování jednotlivých hlásek. A právě takovou publikaci jsem se snažila vytvořit.

Hlásky jsou řazeny v tomto pořadí: vokály A, E, I, O, U a samohlásky (dle místa tvoření) P, B, M, F, V, T, D, N, L, R, Ř, S, Z, C, Š, Ž, Č, Ť, Ď, Ň, J, K, G, CH, H.

Každá kapitola obsahuje klasifikaci a fyziologii hlásky, charakteristiku hlásky, metodiku vyvozování hlásky, odchylky v artikulaci hlásky a příklady cvičných slov a vět.

Doufám, že Vám tato publikace bude nápomocná během Vašeho studia a najdete v ní potřebné informace.

S přáním mnoha studijních úspěchů

Eva Halfarová

1 A, Á

1.1 Klasifikace a fyziologie

- Střední, nízká, nezaokrouhlená, krátká i dlouhá.

Rty – Na artikulaci se nepodílí. Při artikulaci „A“ jsou od sebe rty vzdáleny nejvíce ze všech vokálů. O něco více jsou rty od sebe oddáleny při artikulaci „Á“.

Měkké patro – Hláska „A“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení vokálu.

Dolní čelist – Při artikulaci „A“ je dolní čelist volně spuštěna dolů. Při artikulaci „Á“ je spuštěna ještě o trochu více. Čelistní úhel je největší ze všech samohlásek.

Hlasivky – Hlas se zapojuje. Dochází ke vzniku základního hlasivkového tónu, který je následně upravován v rezonančních dutinách.

Jazyk – Při artikulaci „A“ se jazyk v ústech nachází v neutrální poloze. Hřbet jazyka je lehce zploštěn. Hrot je na hranici dolních řezáků a spodní dásně. Při artikulaci „Á“ je jazyk více vzdálen od patra. Ústa jsou více otevřená. Jazyk je lehce posunut dozadu. Jeho hrot se nachází níže, dolních řezáků se nedotýká vůbec nebo jen nepatrně. Napětí v jazyce je větší, než při výslovnosti „A“ (Pokorná, Vránová, 2007).

1.2 Charakteristika hlásky

„A“ je základní hláska pro vytvoření ostatních vokálů, ale i pro tvoření hlasu u dětí, které ho nemají nebo které pouze vydávají různé zvuky. Pomocí hlásky „A“ může logoped také upravovat polohu hlasu, jestliže je hlas vysoký nebo naopak hluboký. Úprava patologické výslovnosti se provádí pomocí odezírání, hmatovou cestou a dále na základě akustické zpětné vazby z onomatopoi (Krahulcová, 2013).

1.3 Vyvozování hlásky

Otevři ústa jako na velké jablko. Jíme velké jablko (Kábele, 1996, s. 7).

1.3.1 Vyvozování hlásky z onomatopoi

Zíváme: „áááááááá“

Vzdycháme: „ááách“

Zdravíme: „pápá“

Divíme se: „ajajá“ (Vyštejn, 1991).

1.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou

Vyštejn (1991) doporučuje samohlásku „A“ cvičit před zrcadlem. Dítěti ukážeme klidovou polohu jazyka – jazyk je lehce opřen o dolní řezáky a ústa jsou široce otevřena. V této pozici s dítětem prodlouženě vyslovujeme samohlásku „A“ („ááááá“).

Hlásky „A“ se nejprve spojuje se souhláskou „P“. V počátku fixace se nedoporučuje ji spojovat s nosovkami, jelikož při výslovnosti nosovek se dítě zaměřuje na nosové dýchání místo ústního, které se vyskytuje při tvoření hlásky „A“ (Krahulcová, 2013).

1.4 Odchytky v artikulaci hlásky

- Hlas dítěte je zastřený, jelikož je nedostatečná průchodnost pro výdechový artikulační proud. Příčinou bývá zvednutý hřbet jazyka nebo kořen jazyka, jeho zadní část. Úprava je založena na stlačení jazyka pomocí sondy, nebo špátle. Další možnou příčinou je nahromadění výdechového proudu před hlasivkami. Hlasivky jsou nedostatečně rozkmitány. Při úpravě dítěti lehce poklepáváme na hrudník.
- Občas děti mohou přidávat před „A“, nebo slovo začínající hláskou „A“ zvuk podobný dechovému „H“. Začátek fonace narušuje dýchání. Úprava spočívá v odhmatávání chvění hlasivek. Lze taky využít vibrátor.
- Z důvodu oslabeného patrohltanového závěru, nedostatečného výdechového proudu nebo vytvoření překážky jazykem v ústech, má hlásky „A“ nosové zabarvení. Při úpravě by mělo dojít ke korekci správné polohy jazyka, zesílení hlasu a posílení činnosti měkkého patra.
- Velice náročné je upravování vysokého hlasu. Úprava se provádí vibračním napodobováním. Je možné využít i PC logopedický software. Logoped umístí ruku dítěte na svůj hrtan a vyslovuje střídavě „pa“ vysoké a správné. Dítě musí určit, kdy je hlas normální a kdy vysoký. Pak dítě samo artikuluje „pa“ a současně se stále kontroluje rukou položenou na hrtanu.
- Celkový neklid dítěte se můžeme přenést do neklidu mluvidel (hlavně jazyka při výslovnosti). Po zklidnění celkového neklidu dítěte je doporučováno napodobování klidové polohy jazyka (Krahulcová, 2013).

1.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Máma, bába.*

- *Máma má mák. Bába mává* (Kabele, 1996, s. 7).
- *Táta, Ala, dudá, papá.*
- *Máma a táta. Ala papá a dudá. Táta mává* (Štěpán, 2014 5).

2 E, É

2.1 Klasifikace a fyziologie

- Přední, středová, nezaokrouhlená, krátká i dlouhá.

Rty – Rty od sebe při artikulaci „E“ nejsou tolik vzdáleny, jako při výslovnosti hlásky „A“. Retní štěrbina je užší při artikulaci „É“. Rty se do výslovnosti zapojují. Koutky úst jsou mírně zaostřeny. Více se zaostřují při artikulaci „É“.

Měkké patro – Hláska „E“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení vokálu.

Dolní čelist – Oproti artikulaci „A“ při výslovnosti „E“ není volně spuštěna dolů. Při artikulaci „É“ je čelistní úhel menší.

Hlasivky – Hlas se zapojuje. Dochází ke vzniku základního hlasivkového tónu, který je následně upravován v rezonančních dutinách.

Jazyk – Při „E“ je jazyk posunut dopředu a nahoru. Hřbet jazyka je zvednutý proti přední části tvrdého patra. Spodní části dolních řezáků se opírá špička jazyka. Okraje střední části jazyka se jemně dotýkají horních stoliček. Při artikulaci „É“ se jazyk posune ještě více dopředu a vzhůru. Špička jazyka se dotýká střední části dolních řezáků. Okraje střední části jazyka se dotýkají horních stoliček s větším napětím. Svalové napětí se doporučuje hlídat, aby nedocházelo ke zvukové deformaci konsonantu (Pokorná, Vránová, 2007).

2.2 Charakteristika hlásky

I přestože bývá samohláska „E“ považována za lehčí, jejímu nácviku je také nutné věnovat dostatek času. Nejčastěji se vykytuje nepřesná výslovnost nebo záměna hlásky „E“ za „A“ v běžné řeči (Krahulcová, 2013).

2.3 Vyvozování hlásky

Ukázat zuby a zasmát se. Mečet jako koza: *mé, mé* (Kabele, 1996, s. 7).

2.3.1 Vyvozování hlásky z onomatopoi

- Ovce: „bé, bée, béé“
- Koza: „mé, méé, mééé“
- Divíme se: „jé, jée, jéé“ (Krahulcová, 2013).

2.3.2 Vyvození hlásky substituční metodou

Vyštejn (1991) doporučuje samohlásku „E“ vytvořit z „A“. Dítě má skousnout zuby a zaostřit koutky úst do mírného úsměvu. Jazyk upravíme do správné polohy tak, že ho prsty vytlačíme pod bradu směrem nahoru a dopředu. Při fonaci vznikne zvuk podobající se samohlásce „E“. Dětem často trvá, než si nový zvuk uvědomí a začnou ho správně diferencovat od „A“. Hlásku „E“ nenacvičujeme samostatně, ale hned po vyvození ji spojujeme s dalšími hláskami (např., „pe“, „ke“, „te“, „et“, „eke“, „epe“, „ae“, „eo“ aj.) (Krahulcová, 2013).

2.4 Odchylky v artikulaci hlásky

- Konec jazyka je vysunut na hrany dolních zubů.
- Samohláska zní jako široké „É“, pokud jsou ústa nadměrně otevřená a čelistní úhel je velký.
- Samohláska zní jako „I“, pokud nejsou ústa otevřená a čelistní úhel je malý.
- „E“ zní chrčivě, má-li samohláska nosové zabarvení.
- Koutky úst nejsou při artikulaci zaostřeny. Rty jsou nedostatečně roztažené.
- Některé děti „E“ vyslovují ve vyšší poloze hlasu s větším hlasovým napětím (Krahulcová, 2013).

Jen sporadicky mívají dítě problémy s výslovností samohlásky „E“. Nejprve věnujeme pozornost mluvnímu vzoru, tedy výslovnosti nejbližších členů dítěte. Neotvírají-li rodiče při řeči ústa, je pro dítě velice náročné odlišit vokály „A“ a „E“ po sluchové a zvukové stránce. Což vede k tomu, že dítě ani ve své vlastní řeči neslyší rozdíl mezi slovy táta a teta (Synek, 1999).

2.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Máme, nemáme, vedeme, meleme, med.*
- *Máme med. Nemáme med* (Kábele, 1996, s.7).
- *Ema, mete, smetí, vymete, ven, Eva, Emil, elektrika.*
- *Emil šel ven. Meleme. Ema mete smetí. Vymete smetí ven* (Štěpán, 2014, s. 7).

3 I, Y, Í, Ý

3.1 Klasifikace a fyziologie

- Přední, vysoká, nezaokrouhlená, krátká i dlouhá.

Rty – Při artikulaci „I“ jsou k sobě rty přiblíženy. Dochází k zaostřování koutků úst. Více jsou koutky zaostřeny při artikulaci „Í“.

Měkké patro – Hláska „I“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zbarvení vokálu.

Dolní čelist – Při artikulaci „I“ se výrazně přibližuje k horní čelisti. Při artikulaci „Í“ dochází téměř k sevření čelistí.

Hlasivky – Hlas se zapojuje. Dochází ke vzniku základního hlasivkového tónu, který je následně upravován v rezonančních dutinách.

Jazyk – Při artikulaci „I“ je přední část hřebu jazyka přibližována k patru (oblast mezi dásňovým výstupkem a tvrdým patrem). Jazyk je ze všech vokálů nejvíce posunutý dopředu a nahoru. Hrot jazyka se dotýká zadní plochy dolních řezáků. Okraje střední části jazyka se jemně dotýkají horních stoliček. Při artikulaci „Í“ je jazyk posunutý ještě více dopředu a nahoru. Okrajové části jazyka se dotýkají horních stoliček s větším napětím. Opět je nutné svalové napětí hlídat, aby nedocházelo ke zvukové deformaci konsonantu (Pokorná, Vránová 2007).

Ve staré češtině byl artikulační i akustický rozdíl mezi „I“ a „Y“. Dnes není mezi oběma hláskami žádný rozdíl ve výslovnosti. Výjimku tvoří pouze některá nářečí, hlavně lašská a valašská. Toto nářeční „Y“ je podobné polskému. Je to střední zvuk mezi „I“ a „E“.

Psaní dvojího i/y svádí často k domněnce, že se vyslovují dvěma možnými způsoby. Ve skutečnosti zde není žádný rozdíl. Vyslovujeme „bili“, naprosto stejně jako „byli“, „bily“, „byly“. (Hála, Sovák, 1962).

3.2 Charakteristika hlásky

Vokál „I“ patří k nejtěžším hláskám z důvodu malého čelistního úhlu. Pomůcky a sondy mají omezený manipulační prostor (Krahulcová, 2013).

3.3 Vyvozování hlásky

Ukázat zuby a zasmát se hodně. Řehtat jako kůň: hihhi (Kabele, 1996, s. 7).

3.3.1 Vyvození hlásky z onomatopoi

- Smích: „chichichi, chichi“
- Kůň: „íha, ííha, iiiha“.
- Osel: „iá, iá, iá“ (Vyštejn, 1991).

3.3.2 Vyvozování hlásky substituční metodou

Dítě před logopedickým artikulačním zrcadlem vyslovuje samohlásku „E“. Spodinu úst vytlačujeme tak, aby se jazyk dotkl přední části tvrdého patra. Koutky úst se snažíme široce roztahovat do stran (Vyštejn, 1991).

Samohlásku „I“ nejprve spojujeme s hláskou „P“ („pí“). Později s ostatními: „tí“, „kí“, „mí“. Nejvíce dětem činí obtíže spojení se souhláskou „L“, jelikož při výslovnosti „L“, má hrot jazyka příliš vzdálené artikulační místo (Krahulcová, 2013).

3.4 Odchyly v artikulaci hlásky

- Hřbet jazyka nebo jeho zadní část je příliš nadzvednut k měkkému patru. Samohlásky zní chrčivě, nebo je nedostatečně jasná. Korekce je náročná. Je doporučováno dětem ukázat správnou a nesprávnou polohu jazyka, kdy jedna ruka představuje patro a druhá jazyk. Občas pomáhá zatlačení dolní čelisti lehce dolů, což vede k oddálení hřbetu jazyka či jeho zadní části od patra.
- Pokud se hláska podobá „E“, při úpravě se zaměřujeme na napodobování mechanismu tvaru rtů a opakování procvičování polohy jazyka.
- Samohlásky mají nosovou rezonanci, je-li jazyk příliš vytlačen k patru, nebo dochází k slabému výdechovému proudu. Úprava spočívá ve vytvoření správné úžiny a zesilování výdechového proudu.
- Některé děti samohlásky „I“ vyslovují ve vyšší hlasové poloze. Úprava je založena na odhmatávání vyššího a hlubšího hlasu. Opět lze využít PC logopedické softwaru (Krahulcová, 2013).

3.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Mami, myje, mýdlo, míchá, umí.*
- *Mami, dej mi míč. Máma si myje nohy mýdlem. Pán pije pivo* (Kábele, 1996, s.7).
- *Ivan, nohy, pije, milý, chytí, maminčin, Ivánku, svítí, měsíc, spinká.*

- *Kočka Líza leží na židli* (Štěpán, 2014, s. 8).

4 O, Ó

4.1 Klasifikace a fyziologie

- Zadní, středová, zaokrouhlená, krátká i dlouhá.

Rty – Rty jsou aktivně zapojeny. Při artikulaci „O“ jsou rty oproti artikulaci „A“ zaokrouhleny a lehce vyšpuleny. Při artikulaci „Ó“ jsou vyšpuleny a zaokrouhleny ještě více.

Měkké patro – Hláska „O“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení vokálu.

Dolní čelist – Je při artikulaci „O“ volně spuštěna dolů, ale méně než při artikulaci „A“. Při artikulaci „Ó“ jsou čelisti od sebe více vzdáleny.

Hlasivky – Hlas se zapojuje. Dochází ke vzniku základního hlasivkového tónu, který je následně upravován v rezonančních dutinách.

Jazyk – Při artikulaci „O“ je střední část hřbetu jazyka zvednutá proto zadní části tvrdého patra. Jazyk je stažen dozadu a stoupá nahoru. Hrot jazyka je oddálen od dolních řezáků. Při artikulaci „Ó“ je jazyk stažen ještě o něco více dozadu a nahoru. Hrot jazyka je ještě více vzdálen od dolních řezáků. Hřbet jazyka je ještě více vyklenut k patru (Pokorná, Vránová, 2007).

4.2 Charakteristika hlásky

Hláska „O“ není příliš náročná. Artikulace je založena na správném postavení rtů, jazyka a dostatečně silném výdechovém proudu. Často se objevují záměny za vokály „U“ a „A“ (Krauhulcová, 2013).

4.3 Vyvozování hlásky

Otevři ústa jako na švestku. Jíme švestku (Kábele, 1996, s. 7).

4.3.1 Vyvození hlásky z onomatopoi

- Údiv: „óóóó“
- Povzdech: „óch, óoch“
- Souhlas: „joho“
- Pohrozíme: „nononono“ (Vyštejtn, 1991).

4.3.2 Vyvození hlásky substituční metodou

Hlásku „O“ lze vyvodit z pomocné samohlásky „A“. Dítě vyslovuje „A“ a přitom zaokrouhluje ústa. Někdy je nutné upravit i polohu jazyka stlačením jeho hrotu špátlí dozadu, až se ozve „O“ (Vyštejrn, 1991).

Vyvozená hláska se nejdříve spojuje s „P“ („po“) a dále s dalšími hláskami, které dítě umí vyslovit „to“, „ko“, „ok“, „do“ aj (Krahulcová, 2013).

4.4 Odchylky v artikulaci hlásky

- Nejčastěji se objevuje nadměrná nosovost hlásky „O“, což může být způsobeno nadzvedáváním zadní části jazyka nebo jeho hřbetu k měkkému patru, někdy k tvrdému nebo přílišným předsunutím jazyka dopředu (někdy je až na hranici předních zubů). Úprava je založena na nacvičování správného a silného výdechu a na správné poloze jazyka. Patrohltanový závěr posilujeme foukacími a polykacími cvičeními. Polohu jazyka upravujeme polohováním logopedickými sondami. Malé zrcadlo umístěné pod nosem, lze použít při snižování nosovosti. Orosení při artikulaci značí, že výdechový proud uniká nosem. Vede-li ke zvýšené nosovosti pouze zvednutý hřbet jazyka k měkkému patru, stačí při úpravě dítěti lehce tlačit dolní čelist dolů, což vede k oddálení jazyka od patra.
- Často se u dětí vyskytuje nedostačující diferenciací vokálů: „O“–„A“, „O“–„U“ (Krahulcová, 2013).

4.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Mámo, bábo, bonbón, Oto.*
- *Oto má bonbón* (Kábele, 1996, s.6).
- *Táto, Ota, opice, oheň, okno, Emo, Olo, okolo, honí, potom, potok, pojd'te, kočko.*
- *Olo, podívej opice! Mámo, táto, pojd'te okolo potoka* (Štěpán, 2014, s. 5).

5 U, Ú

5.1 Klasifikace a fyziologie

- Zadní, vysoká, zaokrouhlená, krátká i dlouhá.

Rty – Při artikulaci jsou aktivně zapojeny. Při výslovnosti „U“ dochází ke zmenšení retního otvoru. Oproti artikulaci „O“, jsou rty více přiblíženy. Rty jsou zaokrouhlené a vyšpulené. Retný otvor je menší při artikulaci „Ú“. Dochází k většímu vyšpulení rtů.

Měkké patro – Hláska „U“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení vokálu.

Dolní čelist – Spodní čelist je při artikulaci „U“ méně vzdálená od horní čelisti než při artikulaci „O“. Menší úhel můžeme pozorovat při artikulaci „Ú“.

Hlasivky – Hlas se zapojuje. Dochází ke vzniku základního hlasivkového tónu, který je následně upravován v rezonančních dutinách.

Jazyk – Při artikulaci „U“ je hřbet jazyka přiblížen k měkkému patru. Hrot jazyka směřuje dolů a je oddálen od dolních řezáků. Oddálení je větší, než při artikulaci „O“. Při artikulaci „Ú“ je jazyk ještě o něco více vyklenut k měkkému patru (Pokorná, Vránová, 2007).

5.2 Charakteristika hlásky

Vokál „U“ nepatří k artikulačně náročným hláskám. Základ hlásky „U“ je vytvořený v samohláskách „A“, „O“ (Krahulcová, 2013).

5.3 Vyvozování hlásky

Otevři ústa jako na malou třešničku. Houkat, pískat. (Kábele, 1996, s. 7).

5.3.1 Vyvozování hlásky z onomatopoi

- Sova: „hú, húúú“
- Troubící auto: „tú, túúú“
- Kukačka: „ku, ku, ku“
- Divíme se: „jú, jú“
- Kráva: „bú, búúú“
- Bubínek: „bum, bum, bum“
- Strašidlo: „bububu“ (Vyštejn, 1991).

5.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou

Nácvik samohlásky „U“ je podobný nácviku „O“. Pouze rty se více špulí a jazyk se posouvá ještě více dozadu (Vyštejrn, 1991).

5.4 Odchyly v artikulaci hlásky

- Pokud není hláska jasná a znělá značí to, že je hřbet jazyka nebo jeho zadní část příliš nadzvedávána k patru. Což vede k tomu, že výdechový artikulační proud nemá volný průchod. Úprava je založena na napodobování.
- Děti občas příliš vyšpulí rty, až dojde k jejich přitisknutí k sobě, což znemožní výdech. Při úpravě se snažíme o uvolnění mluvidel a vytvoření potřebného otvoru (např. pískání).
- Pokud je „U“ izolovaně nebo na začátku slova, vysloví ho děti správně, ale když se samohláska nachází uprostřed slova, přechází při její artikulaci do vysokého hlasu. Úprava je možná odhmatáváním správné a nesprávné artikulace. Dále lze využít PC logopedický software. Dítě určuje, kdy je samohláska správná a kdy nikoliv, Po cvičení diferenciací je možné přejít k vlastní korekci opakováním „au“, „auau“, „auauauauauauau“. Postupem času dochází ke zkracování spojů, až zazní „au“ správně. Poté se samostatně „U“ cvičí ve slovech (Krahulcová, 2013).

5.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Umi, budu, bába.*
- *Máma umí buchtu. Bába dělá bubu* (Kábele, 1996, s. 7).
- *Bububu, mámu, Emu, buchtu, umyvadlo, ukaž, Pepíku, jdu, domů, nakupovat.*
- *Pepíku, ukaž, kde je umyvadlo. Půjdu domů* (Štěpán, 2014, s. 6).

6 P

6.1 Klasifikace a fyziologie

- Závěrová (okluzivní), obouretná (bilabiální), párová, neznělá, ústní.

Rty – Dochází k sevření a okamžitému oddálení rtů. Rty tvoří překážku (závěr) výdechovému proudu vzduchu. Hláska „P“ má větší svalové napětí, než „B“ a „M“.

Měkké patro – Hláska „P“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zbarvení konsonantu.

Dolní čelist – Nachází se v základním postavení. Po utvoření závěru se spodní čelist skoro neznatelně spustí dolů a nepředsouvá se.

Hlasivky – Hláska je neznělá. Hlas není zapojen.

Jazyk – Při výslovnosti hlásky „P“ jazyk není zapojen. Leží v dolní čelisti. Špička jazyka se jemně dotýká dolních řezáků (Pokorná, Vránová, 2007).

6.2 Charakteristika hlásky

Souhláska „P“ je většinou první hláska, kterou se dítě učí. Její vyvozování dětem obvykle nečiní obtíže (Krauhlová, 2013).

Zpočátku neuvědomělé dětské žvatlání „pápápá“ („bábábá“, „mámáma“) rodiče podporují tak, že je opakují po dítěti a později i zjednodušují na „pa-pa“. Pokud se dítě zároveň dívá na rty a obličej dospělého, posilují se tyto tvary v jeho podvědomí i sluchově a zrakově a následně jsou spojovány s danými významy a upevňují se ve vědomí (Synek, 1999).

6.3 Vyvozování hlásky

Schovat zuby, stisknout rty, zadržet vzduch, pak otevřít ústa a šeptem vypustit vzduch na ruku drženou před ústy (Kábele, 1996, s. 7).

6.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

- Dítě fouká do papírové kuličky s cílem sfouknout ji na soupeřově straně ze stolu na zem.
- Dítě se snaží fouknout papírovou kuličku do branky.
- Dítě v ruce drží proužek papíru a jeho úkolem je do něho fouknout, aby se papírek prohnul.

- Dítě má v dlani lehkou kuličku, do které fouká. Do kuličky musí foukat tak, aby zůstala stále na dlani a nepadla na zem (Krahulcová, 2013).

Vhodná jsou dechová cvičení, kdy si má dítě za úkol přičichnout k různým předmětům (parfém, pomerančová kůra, koření atd.). Poté mu zavážeme oči a dítě musí určit, o jakou vůni se jedná. Dále lze využít i pišťalky a flétny (Kutálková, 2012).

6.3.2 Posílení retného uzávěru

- Dítě se snaží mezi rty udržet proužek papírku, špátli, dřívko od nanuku a logoped nebo rodič jej jemným tahem vytahuje.
- Dítě má mezi rty a zuby položený knoflík navlečený na niti nebo šňůrce a drží ho pomocí rtů, které jsou stažené do kroužku. Dospělý nebo i dítě samotné za nit občas zatáhne. Aby dítě udrželo knoflík za rty, musí pevně stáhnout rty (Kutálková, 2012).

6.3.3 Posílení patrohltanového uzávěru

- Foukání slámkou do vody, do větrníku, bublifuk.
- Nafouknutí tváří a „propíchnutí“ pomocí prstů (Kutálková, 2012).

6.3.4 Vyvozování hlásky z onomatopoi

- Loučíme se: „pá, pá“.
- Kuřátko: „pípi“ (Vyštej, 1991)

6.3.5 Vyvozování hlásky přímou metodou

Při nácviu souhlásky „P“ se zaměřujeme především na vytvoření a zrušení závěru, po kterém dochází k explozi vzduchového proudu. Dítě položí jednu ruku před ústa logopeda a druhou před svá ústa. Logoped na ruku dítěte vyslovuje „P“ a dítě se ho snaží napodobit. Artikulace je nejdříve slabší, postupně můžeme zesilovat. Nezvládá-li dítě souhlásku vyslovit, je možné ji spojovat se samohláskou „A“ („pa, papa, apa“). Pokud dítě nedokáže vytvořit závěr přímou cestou, je nutná pomoc logopeda, který mu přitlačí rty k sobě a ve chvíli zrušení závěru je uvolní (Krahulcová, 2013).

6.3.6 Vyvozování hlásky substituční metodou

Souhlásku „P“ je možné vytvořit z pomocné hlásky „B“. Dítě opakovaně šeptá „bababa“ s vynecháním hlasu, až se ozve „papapa“ (Vyštej, 1991).

„P“ můžeme vytvořit z „ma“. Logoped dítěti stiskne nosní chřípí při artikulaci „M“ a uvolní při artikulaci „A“ (Krahulcová, 2013).

6.4 Odchytky v artikulaci hlásky

- Některé děti příliš sešpulují rty a nadouvají tváře. Korekce je založena na napodobování otvírání a zavírání úst. Při nafukování tváří logoped dítěti mírně stlačí tváře a upozorní tak dítě na správné postavení.
- „P“ vyvozené substitucí z „M“ se může později projevit ve zvýšené nosní rezonanci. Úprava probíhá tím způsobem, že se dítě nadechne a po určité době má zadržet výdech. Na pokyn má dítě zadržovaný vzduch energicky vyfouknout a ozve se „P“.
- Občas dítě při artikulaci slova hlásku několikrát zopakuje (např. „pppa“). Při korekci logoped vysloví nejprve samostatné „P“ a poté chvíli mlčí. Pak vytvoří slabiku „pa“ a následuje slovo „lampa“.
- Dítě příliš uvolní při zrušení závěru dolní čelist, která spadne. Za hláskou „P“ se vytvoří prodloužený výdech a uslyšíme „ph“. Pomůže dolní čelist přidržet při výslovnosti ve správné poloze.
- Pokud dítě tvoří hlas, hláska se stává znělou. Slyšíme „B“ nebo „M“. Při korekci se dítě učí odhmatávat znělost a neznělost.
- Slyšíme-li místo souhlásky „P“ mlasknutí, nebo je-li „P“ inspirační, doporučuje se stisknout nosní chřípí (Krahulcová, 2013).

6.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Pepa, papá, pán, pije, paní, houpá, koupá.*
- *Pepa papá. Paní mává. Kuřátka volají: pí pí pí (Kábele, 1996, s. 7).*
- *Padá, lípa, hloupá, panna, panák, padá, pytel, pila, pole, potok, poupě.*
- *Je tu Pepa. Pepa má pilu. Lípa padá. Panna se koupá. Pila je tupá. U lípy je Pepa. Ola sama papá (Štěpán, 2014, s. 11).*

7 B

7.1 Klasifikace a fyziologie

- Závěrová (okluzivní), obouretná (bilabiální), párová, znělá, ústní.

Rty – Dochází k sevření a okamžitému oddálení rtů. Rty tvoří překážku (závěr) výdechovému proudu vzduchu. Svalové napětí je menší než u „P“.

Měkké patro – Hláska „B“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Dolní čelist – Nachází se v základním postavení. Po utvoření závěru se spodní čelist skoro neznatelně spustí dolů a nepředsouvá se.

Hlasivky – Hláska je znělá. Hlas je zapojen.

Jazyk – Při výslovnosti hlásky „B“ jazyk není zapojen. Leží v dolní čelisti. Špička jazyka se jemně dotýká dolních řezáků (Pokorná, Vránová, 2007).

7.2 Charakteristika hlásky

Hláska „B“ je poměrná náročná na vytvoření, fixaci i automatizaci (Krahulcová, 2013).

7.3 Vyvozování hlásky

Schovat zuby, stisknout rty, zadržet vzduch, pak otevřít ústa a hlasitě vypustit vzduch na ruku drženou před ústy (Kábele, 1996, s. 7).

7.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Je možné využít papírové proužky, větrník, kousek vaty a jiné pomůcky, které se vlivem výdechu pohnou. Děti lze motivovat hrou. Vítězem je ten, kdo foukne papírovou kuličku nejdále, nebo dorazí do cíle jako první. Děti dále mohou foukat do předmětu určitou silou tak, aby se jen zachvěl, prohnul, poskočil. Je důležité, aby vzduch neunikal rty před zrušením závěru. Pokud vzduch uniká mezi rty, logoped dítěti k sobě stlačí rty, aby vznikl závěr (Krahulcová, 2013).

7.3.2 Vyvozování hlásky z onomatopoií

- Kráva: „bú, bú“.
- Ovce: „bé, bé“.
- Zvony: „bim, bim“.

- Buben: „bum, bum“ (Vyštejn, 1991).

7.3.3 Vyvozování hlásky přímou metodou

Logoped vyslovuje „ba“. Nedoporučuje se izolované „B“. Hlásky „B“ je lehce prodloužená. Dítě při prodlouženém „B“ vnímá na dlani vibraci, znělost souhlásky. Je nutné, aby tváře nebyly příliš nafouknuté (Krahulcová, 2013).

7.3.4 Vyvozování hlásky substituční metodou

Vycházíme z pomocného „M“. Dítě si stiskne nosní chřípí a artikuluje „M“ („mu“), přičemž se ozve „B“ („bu“) (Vyštejn, 1991).

„B“ je možné vyvodit z „vu“. Dítě vyslovuje vícekrát po sobě „vuvuvuvuvu“. Když vysloví „V“, logoped mu stlačí rty k sobě takovou silou, aby došlo ke vzniku obouretného závěru. Při artikulaci „U“ dítěti rty uvolní. Tento postup nelze využít u dětí, které vyslovují „V“ nedostatečně zněle.

Znělé „B“ lze vyvodit i z neznělého „P“. Dítě vyslovuje „P“, přičemž si odhmatává chvění hlasivek a snaží se logopeda napodobit (Krahulcová, 2013).

Tipy z praxe

Existuje i další možnost, jak docílit znělého „B“. Umí-li dítě vyslovit „Z“, využijeme spodoby znělosti. Znělost souhlásky „Z“ přechází na následnou hlásku. Pokud dítě „Z“ zaměňuje za jinou sykavku, vyčkáme, až si správné „Z“ osvojí a teprve pak procvičujeme (Zbyněk, zbije, zbourá, z balkónu, z bažiny, z bavlny, z bláta, z balónu) (Pávková, 2013).

7.4 Odchytky v artikulaci hlásky

- Výdechový proud uniká mezi rty z důvodu slabého obouretného závěru. Logoped se zaměřuje na vytvoření dostatečně silného závěru, po jehož zrušení dochází k nárazu výdechového proudu. Logoped vyslovuje hlásku „B“ správně a nesprávně a dítě volí, kdy byla hlásky vyslovena správně a kdy nikoliv. Účelné je také manuální polohování obouretného závěru.
- Slyšíme-li zvuk připomínající „nb“, značí to, že výdechový proud uniká nosní dutinou. Při odstranění nazalizace se věnujeme nácviku důrazné ústní artikulace „ba“. Pokud

zvýšená nazalizace přetrvává, stlačíme dítěti nosní chřípí, aby vzduchový proud nemohl unikat.

- Souhláska „B“ zní jako „P“, když nemá dostatečnou znělost. Úprava je založena na odhmatávání znělosti a využití PC logopedického softwaru.
- Další chybou je mlasknutí, které lze slyšet při vyslovení hlásky. Důvodem je inspirační vzduchový proud a „B“ nemá vyžadovanou znělost (Krahulcová, 2013).

7.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Bábo, bába, buben, bonbón, Béd'a.*
- *Béd'a má buben. Bába má bonbóny. Bubnujeme na buben: bum, bum, bum. Ovce bečí: bé, bé, bé (Kábele, 1996, s. 7).*
- *Bude, buхта, bod, bos, bolí, bodá, bota, boj, bojí se, borůvky, bouda, boule, bál, bouček, balík, balí, balkón, balet, banán, baret, bavlna, báseň, bazén, bažant, bažina, benzín, beran, beránek, bezinky, bílý, bič, bílek, bitva, bystrý, býk, bláto, blatouchy, bloudí, bluma, brána, branka, brada, brýle, brečí, brek, brko, Brno, brzo, brzy, berle, Berlín, labuť, Libuše, tabule, cibule, oba, obálka, obouvá se, klobouk, ohýbá se, chleba, libá, houby, houba, hubený, kabel, dobytek, slabý, kabina, chlubí se, nabídka, nabije, obilí, automobil, zlobil, dobyl, koblihy, ublížil, dobrý, nábreží, objevil se, oblek, obličej, obluda, obraz, obvaz, nabral, bubák, bobule, bubáček, bábovka, babička, babi, bubínek, bubeník, bublá, bublanina.*
- *Bolavé zuby musí ven. Tady je bubák. Mila se bubáků nebojí. Pepík nese balík. Bude nám veselo (Štěpán, 2014, s. 12).*

8 M

8.1 Klasifikace a fyziologie

- Závěrová (okluzivní), obouretná (bilabiální), jedinečná, znělá, nosová.

Rty – Dochází k sevření a okamžitému oddálení rtů. Rty tvoří překážku (závěr) výdechovému proudu vzduchu. Svalové napětí je menší než u „P“.

Měkké patro – Hlása „M“ je nosová. Výdechový proud vzduchu může vstoupit do nosní dutiny díky spuštěnému měkkému patru.

Dolní čelist – Nachází se v základním postavení. Po utvoření závěru se spodní čelist skoro neznatelně spustí dolů a nepředsouvá se.

Hlasivky – Hlása je znělá. Hlas je zapojen.

Jazyk – Při výslovnosti hlásky „M“ jazyk není zapojen. Leží v dolní čelisti. Špička jazyka se jemně dotýká dolních řezáků (Pokorná, Vránová, 2007).

8.2 Charakteristika hlásky

Špatná výslovnost hlásky „M“ se vyskytuje vzácně. Častěji se u dětí vyskytuje nevhodné tvoření (labiodentální). Jedná se zejména o děti s předkusem a dýchacími obtížemi (Salomonová, 2007).

8.3 Vyvozování hlásky

Schovat zuby, stisknout rty, zadržet vzduch, pak otevřít ústa a hlasitě vypustit vzduch na ruku drženou před ústy, prsty odhmatávat vibraci nosu a tváří (Kábele, 1996, s. 7).

8.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Důležitý je nácvik dýchání nosem. Dítě si může dýchání kontrolovat také samo, pokud si pod nos přiloží malé zrcátko, které se při dýchání nosem orosí. Je možné využít i proužek papíru, který se při nosním dýchání pohne (Krahulcová, 2013).

8.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou

Hlásku „M“ vyvozujeme nápodobou. Dítě má jednu ruku položenou na hrtanu logopeda a druhou na svém hrtanu. „M“ vyvozujeme nejprve izolovaně a prodlouženě a až později ve spojení s ostatními hláskami (Krahulcová, 2013).

Když dítě nevyslovuje „P“, „B“, „M“. Intervenci většinou začínáme hláskou „M“ a dále pak „B“ a „P“ (Vyšejn, 1991).

8.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou

Dítě vyslovuje dlouhé „ááááá“ a má při tom co nejvíce otevřená ústa. Poté sevře ústa a pokouší se znova vyslovit vokál „Á“, přičemž uslyšíme zvuk obdobný konsonantu „M“. Opakujeme vícekrát po sobě (Dolejší, 2004).

8.4 Odchylky v artikulaci hlásky

- Zvýšená nosovost hlásky.
- „M“ zní správně i postavení rtů odpovídá, ale v poslední fázi se rty k sobě nadměrně silně přitisknou. Slyšíme zvuk podobný „P“. Při úpravě dítě potichu a prodlouženě vyslovuje „M“. Při přechodu na samohlásku „A“ mu logoped od sebe mírně odtlačí rty. Někdy stačí pouze odtlačení dolního rtu.
- Další chybou je, že některé děti vtahují rty, především spodní ret do ústní dutiny. Úprava je založena na napodobovacích cvičeních – otevírání a zavírání úst.
- Může docházet k tomu, že děti vyslovují hlásku „M“ ve slabikách a slovech odděleně.
- Je nutné věnovat pozornost nosovému zabarvení vokálu a hlásky „L“, které následují za „M“. Úprava je založena na dýchacích, polykacích a foukacích cvičeních. V některých případech je zvýšená nazalita způsobena zvednutím jazyka k měkkému patru. Postačí, když logoped při artikulaci stlačí spodní čelist dolů a díky tomu dojde k oddělení jazyka od patra (Krahulcová, 2013).

8.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Máma, mámo, máme, mamí, s mámou, mapa, doma, máme, nemáme.*
- *Máma je doma. My máme med. Máma má mouku. Koza mečí: mé mémé. My něco máme, my vám to dáme* (Kábele, 1996, s. 7).
- *M – malá, málo, malý, malina, maluje, máj, mává, máte, mák, maso, máslo, mají, mele, mete, méně, med, medvěd, mečí, Míla, Micka, mič, mísa, místo, myš, mýdlo, milý, motýl, moped, moc, mohu, moje, motyka, můj, musí, muška, mouka, myje*
- *-M – umí, láme, pomalu, velmi, komín, kámen, nemoc, sláma, zamyká, zima, límec, pumpa*
- *-M kolem, honem, dům, potom, album, sám, salám, osm, vím, sem*

- *My máme med. Máma má v míse mouku. Emil maluje motýla. Umeleme mák* (Štěpán, 2014, s. 14).

9 F

9.1 Klasifikace a fyziologie

- Úžinová (konstruktivní), retozubná (labiodentální), párová, neznělá, ústní.

Rty – Konsonant vzniká vytvořením úžiny mezi horními řezáky a dolním rtem. Dolní ret se přibližuje k zubům se svalovým napětím, které je větší než při artikulaci „V“.

Měkké patro – Hláska „F“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Dolní čelist – Dochází k mírnému zasouvání spodní čelisti, aby se dolní ret mohl horních řezáků lépe dotknout.

Hlasivky – Hláska je neznělá. Hlas není zapojen.

Jazyk – Při výslovnosti hlásky „F“ jazyk není zapojen. Leží v dolní čelisti. Špička jazyka se jemně dotýká dolních řezáků a dásně.

Zuby – Spodní ret je přibližován k horním řezákům. Vzniká úžina, kde proniká výdechový proud vzduchu. V úžině se „F“ dále zvukově upravuje (Pokorná, Vránová, 2007).

9.2 Charakteristika hlásky

Hláska „F“ má dobrou optickou oporu (Krahulcová, 2013). Nejlépe se vyvozuje nápodobou, kdy dítě fouká na prst či hřbet ruky a cítí chladný výdechový proud (Salomonová, 2007). „F“ pro děti není tolik obtížné, protože se jednodušeji zapojuje přímo do slov (Synek, 1999).

9.3 Vyvozování hlásky

Foukat jako vítr na ruku: fff. Zpívat jako vítr: fa, fo, fu, fe, fi. Hafat: haf, haf, haf (Kábele, 1996, s. 7).

9.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Cílem přípravných cvičení je dosažení silného výdechového proudu. Je možné použít různé pomůcky: bublifuk, brčko, peříčko, různé hračky z lehkého materiálu plující po vodě aj. Platí jedna důležitá zásada – dítě nesmí příliš nadouvat tváře a užívat nadměrně svalové síly při foukání (Krahulcová, 2013).

Nácvik přiblížení horních zubů a dolního rtu lze provádět tak, že dítěti namažeme dolní ret nutellou, marmeládou, čokoládou, jogurtem, kečupem atd. a dítě musí dobrotu stáhnout pomoci horních zubů dovnitř do úst (Kutálková, 2012).

9.3.2 Vyvozování z onomatopoi

- Pes: „haf, haf“
- Je to ošklivé: „fuj, fuj“
- Hrajeme na housle: „fidli, fidli“
- Střílíme: „pif, paf, puf“
- Lkneme se: „baf!“
- Foukání větru: „fa, fo, fu, fi“ (Vyštejn, 1991).

Tipy z praxe

Pokud děti hlásku „F“ vynechávají, nebo zaměňují za „V“, naučíme je foukat do peříčka, do papírku, do lístků, do chmýří odkvetlých pampelišek atd. Když už dítě umí foukat, lehce mu přitlačíme dolní ret k zubům a mělo by zaznít „F“ (Pávková, 2013).

9.3.3 Vyvozování hlásky přímou metodou

Dítě si položí ukazovák na svůj spodní ret a druhý na ret logopeda. Na ukazováčku pocítuje silný výdechový proud, který se tře o spodní ret (Krahulcová, 2013).

Dítě fouká do proužku papíru, balónku apod. Současně mu lehce tlačíme spodní ret k horním řezákům a ozve se „F“ (Dolejší 2004).

Hlásku „F“ zapojujeme zpočátku na konci slov a odděleně: pi-f, pa-f..., poté spojujeme „pif, paf“ (Vyštejn, 1991).

9.3.4 Vyvozování hlásky substituční metodou

„F“ je možné vyvodit z bezhlasého prodlouženého „úúúú“, přičemž dítěti lehce přitlačíme dolní ret (Krahulcová, 2013).

9.4 Odchytky v artikulaci hlásky

- Rty jsou příliš vyšpuhleny dopředu, podobají se artikulaci hlásky „U“. Při úpravě napodobujeme správnou polohu rtů.
- Místo třeného „F“, slyšíme explozivní „F“, pokud je ret příliš vtažen do ústní dutiny.
- Ret se nepřitiskne k horním zubům a díky tomu se mezi nimi vytvoří úžina. Při úpravě vytáhneme ret ven a přitiskneme ho k zubům tak silně, až hlásky zazní správně. Tento způsob korekce použijeme, když nápodoba nebyla efektivní.

- Pokud dítě při cvičení zapomíná na dostatečně silný výdechový proud, při korekci pracujeme s pomůckami, které reagují na výdech (hořící svíčka – dítě má plamen ohnout, ne úplně zhasnout).
- „F“ zní jako „P“ v případech, kdy dítě tvoří závěr oboustranný, místo retozubného. Většinou stačí korekce nápodobou před zrcadlem (Krahulcová, 2013).

9.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Fanda, fouká, fučí, fenka.*
- *Fanda fouká. Venku fučí* (Kábele, 1996, s. 7).
- *F - fazole, fandí, film, fíky, fotbal, fólie, fotí, foto, Filip, fialka*
- *-F- hafá, telefon, knoflík, doufám, výfuk*
- *-F baf, haf, pif, paf*
- *Filípek filmuje. Máme telefon. Filip koupil mamince pantofle. Fanda fňuká* (Štěpán, 2014, s. 15).

10 V

10.1 Klasifikace a fyziologie

- Úžinová (konstruktivní), retozubná (labiodentální), párová, znělá, ústní.

Rty – Konsonant vzniká vytvořením úžiny mezi horními řezáky a dolním rtem. Dolní ret se přibližuje k zubům se svalovým napětím, které je menší než při artikulaci „F“.

Měkké patro – Hláska „V“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zbarvení konsonantu.

Dolní čelist – Dochází k mírnému zasouvání spodní čelisti, aby se dolní ret mohl horních řezáků lépe dotknout.

Hlasivky – Hláska je znělá. Hlas je zapojen.

Jazyk – Při výslovnosti hlásky „V“ jazyk není zapojen. Leží v dolní čelisti. Špička jazyka se jemně dotýká dolních řezáků a dásně.

Zuby – Spodní ret je přibližován k horním řezákům. Vzniká úžina, kde proniká výdechový proud vzduchu. V úžině se „V“ dále zvukově upravuje (Pokorná, Vránová, 2007).

10.2 Charakteristika hlásky

„V“ nepatří mezi artikulačně náročné hlásky. Důležitý je nácvik správného postavení horních zubů vzhledem k dolnímu rtu (Krahulcová, 2013).

10.3 Vyvozování hlásky

Našpulit ústa jako na U (pískat), přidržet horními řezáky dolní ret nebo jej přitlačit prstem k dolním zubům a spojovat U se samohláskami: ua (va), uo (vo), ue (ve), ui (vi) (Kábele, 1996, s. 8).

10.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Cvičení probíhají zpočátku bez účasti hlasu a výdechu, který se přidává v pozdější fázi. Logoped s dítětem trénuje otvírání a zavírání úst. Při otvírání dítě umístí zuby k dolnímu rtu tak, jak to vyžaduje mechanismus tvorby souhlásky. Je nutné zabránit velmi silnému stisku rtů a zubů. Pokud se objeví tato chyba, rukou dítěte lehce zatlačíme spodní ret, aby si dítě uvědomilo pocit pohybu, polohy a svalové síly.

V další fázi se již přidává výdech. Dítě má otevřená ústa a nastavuje rty a zuby do artikulačního postavení. Cvičení se opakuje vícekrát po sobě a poté vyvozujeme

napodobováním výdech. Dítě si výdech odhmatává na hřbetu ruky. Je možné také použít proužek papíru, který se prohne při výdechu (Krahulcová, 2013).

10.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou

Dítě vnímá výdechový proud a chvění hlasivek na hrtanu nebo pod bradou logopeda. Poté si dá ruce pod svou bradu a ústa. Dalším opěrným bodem pro hmatovou kontrolu je i spodní ret, na který dítě položí svůj ukazováček.

Hlásku „V“ se při vyvozování vždy vyslovujeme lehce prodlouženě, aby mělo dítě čas uvědomit si mechanismus tvoření (Krahulcová, 2013).

10.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou

Dítě vyslovuje prodloužené „Ú“ ve spojení s dalším vokálem, např. „úa, úe, úí, úo“. Když se při artikulaci současně přitiskne dolní ret k horním řezákům ozve se zvuk „va, ve, vi, vo“ (Vyštejn, 1991).

„V“ je možné vyvodit z „F“. K hlásce „F“ dítě přidá hlas na základě odhmatávání činnosti hlasivek (Krahulcová, 2013).

10.4 Odchytky v artikulaci hlásky

- Pokud dítě příliš vtahuje spodní ret do ústní dutiny, zazní explozivní „V“, což zní rušivě. Úprava je založena na správné poloze mluvidel a dostatečném výdechu úžinou.
- Často děti hlásku „V“ vynechávají.
- Výdechový proud uniká nosem ven. V důsledku toho se zvyšuje nosní rezonance. Může to být způsobeno velmi pevným retozubním závěrem, nebo zvednutým kořenem jazyka k měkkému patru, díky čemuž výdechový proud směřuje přes dutinu nosní. Při korekci dítěti v předklonu posuneme spodní čelist dolů, což vede k uvolnění prostoru mezi jazykem a měkkým patrem. Pokud je příčinou narušená funkce patrohltanového závěru, doporučuje se jeho funkci posilovat foukacími, polykacími a dýchacími cvičeními.
- Další chybou bývá, je-li hláska „V“ neznělá a zní jako „F“. Odlišení znělé a neznělé varianty dítě poznává díky odhmatávání hlasivek (Krahulcová, 2013).

10.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Véna, vana, vodí, víme, víte, víno, mává, dává, káva.*

- *Véna má vanu. Ve vaně je voda. Voda je z vodovodu. Vidíme páva* (Kábele, 1996, s. 7).
- *V-vata, váha, vozík, vůz, vůně, volá, vodník, vodovod, vajíčko, váza, válec, vánek, Vánoce, vede, Véna, vejce, veliká, vidí*
- *-V- ovečka, sova, lovec, ovoce, veverka, mává, ková, Ivan, Eva, Pavel, poví, loví.*
- *Na voze vezou víno, Sova loví myši. Ivo volá. „levá, levá.“ Eva mává* (Štěpán, 2014, s. 16).

11 T

11.1 Klasifikace a fyziologie

- Závěrová (okluzivní), dásňová přední (prealveolární), párová, neznělá, ústní.

Rty – Aktivně se výslovnosti neúčastní. Nachází se v klidovém postavení. Rty jsou od sebe mírně vzdáleny. Při artikulaci „T“ jsou rty méně vzdáleny, než při artikulaci konsonantu „D“.

Měkké patro – Hláska „T“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zbarvení konsonantu.

Dolní čelist – Při výslovnosti dochází k rychlému spuštění dolů. Spodní čelist se nepředsouvá. Pohyb dolní čelisti dotváří artikulaci, ale pohyb jazyka je stále důležitější.

Hlasivky – Hláska je neznělá. Hlas není zapojen.

Jazyk – Překážka (závěr) výdechovému proudu vzduchu je vytvořena přitlačením špičky jazyka k dásňovému výstupku podél horních předních zubů (hranice horních zubů a dásní). Okraje střední části jazyka se dotýkají horních stoliček. Hlásku slyšíme při rychlém oddálení špičky jazyka od místa dotyku. Hláska „T“ má větší svalové napětí, než „D“ a „N“ (Pokorná, Vránová, 2007).

11.2 Charakteristika hlásky

„T“ děti většinou tvoří bez obtíží už v období žvatlání, přestože je trochu náročnější a při artikulaci dochází k jinému způsobu výdechu než u souhlásek „B“, „P“ a „M“. Může to být způsobeno i okolím dítěte, které ho podněcuje k vyslovení slova *táta*. „T“ je výchozí hláskou pro vytváření mnoha souhlásek: sykavky, „R“ a „Ř“ (Synek, 1999).

Kontrola správného T (D)

Dítě si vloží prst do úst – na stranu, na úroveň přibližně čtvrtých zubů od středu. Má zatroubit („tátá“) nebo udělat auto („ddd“). Směřuje-li špička jazyka k horním alveolám, je to v pořádku. Pokud je špička jazyka mezi zuby, je zapotřebí na artikulaci zapracovat. Vědomá úprava výslovnosti se týká dětí starších 4 let. Když dojde k úpravě výslovnosti „T“, obvykle se spontánně upraví i artikulace hlásek „D“ a „N“ (Kutálková, 2011).

Nácvik výslovnosti hlásky „T“ by měl být velice pečlivý. Pokud je tato hláska plochá, špatně nacvičená nebo artikulovaná pomocí pohybu brady, můžeme očekávat, že se u dítěte později

vyskytnou obtíže s nácvičkem dalších hlásek: „D“ (a dále „R“), „C“ (a dále i „S“ a „Z“), „K“ („G“ a „Ch“), Ť a další hlásky ze skupiny měkčení (vliv na „Č“, „Š“, „Ž“) (Kutálková, 2012).

11.3 Vyvozování hlásky

Zasmát se, pootevřít ústa, opřít jazyk za horními zuby, zadržet vzduch a pak šeptem vypustit na dlaň drženou před ústy. Napodobit malý traktor: t tt (Kábele, 1996, s. 8).

11.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Logoped se věnuje zejména nácvičce správné polohy jazyka (Krahulcová, 2013). Rozvoj motoriky mluvidel vede ke zlepšení obratnosti a tím dochází i ke zpřesnění hlásky (Kutálková 2012).

11.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou

Dítě si odhmatává výdechový artikulační proud na své dlani, která je před ústy. Logoped dítěti několikrát ukáže správnou explozivní artikulaci a dítě se jí snaží napodobit. Soustředíme se na adekvátně silný náraz vzduchu a kontrolu nečinnosti hlasivek. Při posilování exploze je možné využít pomůcky (proužek papíru, papírovou kuličku, větrník, aj.) (Krahulcová, 2013).

11.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou

Dítě vyslovuje šeptem hlásku „D“, až se ozve hlásky „T“ („dada→tata, dodo→toto“)(Vyštejn, 1991).

11.4 Odchyly v artikulaci hlásky

- Vadná výslovnost souhlásky „T“ se vyskytuje poměrně ojediněle. Nejčastěji se setkáváme s tím, že ji děti nahrazují za „D“.
- Je nutné se vyvarovat spojování hlásky „T“ se samohláskami, dokud si dítě dostatečně neosvojí mechanismus jejího tvoření. Při spojování s vokály dochází k získání znělosti.
- Nevytváří-li měkké patro dostatečný závěr a výdechový proud uniká nosní dutinou, „T“ získá nosové zabarvení. Při úpravě logoped musí dítěti ukázat důraznější artikulaci „ta“ a dítě se ho snaží napodobit. Dítě se připraví k vyslovení „T“ a v této pozici krátce vydrží. Na pokyn zruší závěr a „T“ spojuje s „A“.

- Uniká-li výdechový proud mezi dásní a hrotem jazyka nebo po stranách jazyka, znamená to, že alveolingvální závěr není silný. Úprava je založena na polohování jazyka a odhmatávání exploze.
- Ojediněle se vyskytuje prodloužený výdech „th“. Obvykle stačí nápodoba „tá“ nebo „at“. Závěrečnou explozi je možné zvýraznit energickým pohybem ruky.
- Děti někdy tvoří hlásku závěrem nacházejícím se na tvrdém patře. Při úpravě logoped zasouvá hrot jazyka vpřed mezi zuby a dítě artikuluje „T“. Hrot jazyka poté mírným pohybem pomoci logopedické sondy umístíme za horní řezáky (Krahulcová, 2013).

11.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Teta, táta, mete, vítá, máte, víte, pata, Vít, tento, tato, toto, tyto.*
- *Teta mete. Táta vítá tetu. Otu bolí pata. Je to tato pata? Víte, co to máte?* (Kábele, 1996, s. 8).
- *T - také, tak, tanec, tabule, tajný, takový, tety, tele, telefon, televize, temeno, teplo, tesař, tenký, týden, tykev, tykadla, Tomáš, topol, topení, tolik, točí, topič, toulá se, tučný, tulipán.*
- *- T- Ota, bota, motá, létá, léto, síto, letadlo, vítá, kotel, postel, motýl, otec, plete, kolotoč, zamotal, jelito.*
- *- T výlet, ocet, spát, lepit, polít, nalít, vypít, snít, jíst.*
- *Táta volá tetu. Ota má tank. Táňa zametá. Tabule je umytá. Toník má telefon. Máte také telefon? V létě je teplo. Sestra stele postele. U stolu stojí otec* (Štěpán, 2014, s. 18).

12 D

12.1 Klasifikace a fyziologie

- Závěrová (okluzivní), dásňová přední (prealveolární), párová, znělá, ústní.

Rty – Aktivně se výslovnosti neúčastní. Nachází se v klidovém postavení. Rty jsou od sebe mírně vzdáleny. (Oddálení rtů je větší, než u „T“.)

Měkké patro – Hláska „D“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Dolní čelist – Při výslovnosti dochází k rychlému spuštění dolů. Spodní čelist se nepředsouvá. Pohyb dolní čelisti dotváří artikulaci, ale pohyb jazyka je stále důležitější.

Hlasivky – Hláska je znělá. Hlas je zapojen.

Jazyk – Překážka (závěr) výdechovému proudu vzduchu je vytvořena přitlačením špičky jazyka k dásňovému výstupku podél horních předních zubů. Jazyk se nesmí opírat o zadní stěnu horních řezáků, ale o přední část dásňového výstupku. Okraje střední částí jazyka se dotýkají horních stoliček. Hlásku slyšíme při rychlém oddálení špičky jazyka od dásně (Pokorná, Vránová, 2007).

12.2 Charakteristika hlásky

Hlásku „D“ radíme mezi středně náročné hlásky. V běžné řeči ji děti nahrazují hláskou „T“, nebo zcela chybí (Krahulcová, 2013).

12.3 Vyvozování hlásky

Zasmát se, pootevřít ústa, opřít jazyk za horní zuby, zadržet vzduch, pak přidat hlas a vypustit vzduch. Dotykem za hrtan odhmatávat vibraci. Napodobit velký traktor: d dd (Kábele, 1996, s. 8).

12.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Jsou zaměřena na zvedání hrotu jazyka k horní dásni (Krahulcová, 2013).

12.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou

Vycházíme z nápodoby znělého „D“, které ihned spojujeme se samohláskou „A“. („da“). Hlásku „D“ necvičíme samostatně. Dítě při artikulaci „da“ vnímá jednou rukou chvění

hlasivek pod bradou logopeda a druhou ruku má položenou pod svou bradou. Vedle chvění dítě vnímá také pohyb při explozi (Krauhulcová, 2013).

12.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou

Ze souhlásky „N“ vytvoříme souhlásku „D“ tím, že dítě necháme prodlouženě vyslovovat „N“ za současného zmáčknutí nosního chřípí („nana→dada, nono→dodo“). Při upevňování a automatizace ve slovech stiskneme nosní chřípí pouze tehdy, když dítě vyslovuje „D“, jinak by došlo k deformaci ostatních hlásek (Vyštejn, 1991).

Pokud dítě umí vyslovit „T“, pak poměrně lehce přidáním hlasu vytvoří hlásku „D“ (Krauhulcová, 2013).

Tipy z praxe

Znělosti u hlásky „D“ docílíme pomoci spodoby znělosti. Pokud dítě nezvládá vyslovovat „Z“, vyčkáme, až se ji naučí. Znělost hlásky „Z“ přechází na následnou slabiku. Můžeme trénovat tato slova: zdola, zdaleka, zdobí, Zdeněk, Zdenka, z domů, z deky, z desky, aj. Následně předložku Z vypustíme (Pávková, 2013)

12.4 Odchytky v artikulaci hlásky

- Nejčastěji děti „D“ zaměňují za „T“. Logoped střídavě vyslovuje „ta-da“ a dítě pomocí odhmatávání určuje, zda logoped vyslovil „T“ nebo „D“.
- Často také dochází k záměně za „N“ nebo „nd“. Tuto odchylku je náročné odstraňovat. Při korekci posilujeme patrohltanový závěr a ústní rezonanci (Krauhulcová, 2013).

12.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Dana, doma, dáme, dáma, dáte, tady, tudy, Tonda, Olda.*
- *Tonda je doma. Tady je voda. Máme doma vodovod. Máme vodu z vodovodu. Půjdeme do vody (Kábele, 1996, s. 8).*
- *D – dává, dále, datum, daleko, datel, dávno, délka, dech, den, deník, deset, deska, dýchá, dýmka, domů, domov, dopadá, donese, dostal, doba, dovolí, dovádí, doupě, doufá, dub, dům, duha, dva, dvacet, dvoje.*

- -D – *ve dne, nedá, bude, vede, kudy, vyjde, kde, kdy, kdo, bouda, ledový, lidé, voda, padá, podle, pohoda, soudy, soudce, nehoda, náhoda, záhada, jedle, bydlíme, mládne, mládenec, nahlédne, zdvihá, odhodil.*
- D-D – *dudák, dodá, nedodá, dodnes, dudy.*
- *Dudák dudá na dudy. Datel usedl na dub. Dům je vysoký. Domove, domove, drahý a jediný. Děda bydlí daleko. V důlku je dvacet kuliček. Kdy půjdeš domů? (Štěpán, 2014, s. 19).*

13 N

13.1 Klasifikace a fyziologie

- Závěrová (okluzivní), dásňová přední (prealveolární), jedinečná, znělá, nosová.

Rty – Aktivně se výslovnosti neúčastní. Nachází se v klidovém postavení. Při artikulaci hlásky „N“ jsou rty od sebe více vzdáleny než u „D“.

Měkké patro – Hláska „N“ je nosová. Výdechový proud vzduchu může vstoupit do nosní dutiny díky spuštěnému měkkému patru.

Dolní čelist – Při výslovnosti dochází k rychlému spuštění dolů. Spodní čelist se nepredsouvá. Pohyb dolní čelisti dotváří artikulaci, ale pohyb jazyka je stále důležitější.

Hlasivky – Hláska je znělá. Hlas je zapojen.

Jazyk – Okraje špičky jazyka jsou přitisknuty k přední části dásňového výstupku podél horních zubů (oproti „D“ o něco více dále dozadu), kde dojde k vytvoření závěru. Střední část jazyka se svými okraji dotýká horních stoliček. Hlásku slyšíme při rychlém oddálení špičky jazyka od dásně (Pokorná, Vránová, 2007).

13.2 Charakteristika hlásky

Hlásku „N“ neřadíme k artikulačně náročným hláskám. Pozornost je třeba věnovat postavení hrotu jazyka a rezonanci nosní dutiny. Ke změně výslovnosti dochází při zavřené huhňavosti, kdy místo „N“ slyšíme „D“ (Krahulcová, 2013).

Zpívání melodií pomocí hlásky „N“ (nna-nna-nna) může připravit korektní výslovnost hlásek „D“, „L“, šumivých sykavek a vibrant. Nutný je uvolněný pohyb jazyka nahoru a dolů, který dítě může vyzorovat od spoluzpívajících (Synek, 1999).

13.3 Vyvozování hlásky

Zasmát se, pootevřít ústa, opřít jazyk za horní dásně, zadržet vzduch, pak přidat hlas a mluvit nosem: n nn, na nana. Prsty odhmatávat vibraci nosu a tváří (Kábele, 1996, s. 8).

13.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Při přípravných cvičeních dochází k nácviku pohybu hrotu jazyka vzhůru a dolů ke spodním zubům tak, aby došlo k vytvoření návyku požadovaného závěru. Činí-li dítěti vytvoření závěru obtíž, využívá se obdobný postup, jako u hlásek „T“ a „D“.

Dítě umístí ukazovák pod nos svůj i logopeda, aby mohlo cítit výdechový proud. Je možné využít i malé zrcadlo, které se výdechovým proudem zarosí (Krauhlová, 2013).

13.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou

Při nácviku dítě přiloží prst pod nos, aby ucítilo směr výdechového proudu. Činnost hlasivek lze kontrolovat pomocí hmatu na hrtanu nebo pod bradou. Chvění je možné odhmatávat i na temeni hlavy. Není vhodné odhmatávat nosní rezonanci přímo na nosním křídle (Krauhlová, 2013).

13.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou

Dítě artikuluje prodloužené „mmmm“, přičemž se snaží oddálit rty. Hrot jazyka se snaží přitisknout na dásně za horními řezáky: mm, mm, mm. Cvičení provádíme tak dlouho, dokud se neozve zvuk podobný hlásce „N“ (Dolejší, 2004).

Dítě se snaží artikulovat souhlásku při pootevřených ústech. Hrot jazyka je v poloze jako při artikulaci souhlásky „D“. Pokud to dítěti činí obtíže, pomůžeme mu dosáhnout správné polohy jazyka mechanickým polohováním pomocí logopedické sondy (Krauhlová, 2013).

13.4 Odchytky v artikulaci hlásky

- Nejčastěji se vyskytuje snížená nosní rezonance (zavřená huhňavost), kdy dítě vsouvá jazyk mezi zuby. Dochází ke vzniku příliš silného závěru a po rezonanci následuje exploze. Silný závěr může způsobovat i nadměrná artikulační snaha. Úprava je založena na prodloužené rezonanci před napojením na vokál.
- Chybí nosová rezonance. Slyšíme „D“ nebo „T“ místo „N“. Nosní rezonanci upravujeme hmatem.
- U dětí se rovněž často vyskytuje vynechávání souhlásky „N“ ve slovech. Při úpravě se zaměřujeme na prodlužování rezonance (Krauhlová, 2013).
- Pokud „N“ zní jako „D“, může být v nosní dutině překážka (infekce, zvětšená nosní mandle). Situaci je vhodné konzultovat s dětským lékařem nebo ORL lékařem (Kutálková, 2013).
- Při mezizubní a přízubní artikulaci je nutné se zaměřit hlavně na polohování jazyka. Je velice pravděpodobné, že bude narušena i artikulace hlásek „T“ a „D“ (Vyštejn, 1979).

13.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Hana, noha, nemá, panna, Dana, Venda, Tonda, buben.*
- *Hana má pannu. Tonda je venku. Jedna a jedna. To je bedna bez dna. Venda má buben (Kábele, 1996, s. 8).*
- *N- náš, napne, nad, název, nádoba, nejlepší, nejmenší, nese, nos, nota, noviny, nutí.*
- *-N- Jana, Venda, rybník, obnošený, mléčný, dno, dnes, bedna, hodný, chladno, hned, hnojivo, okno, vápno, dávno, možná, konec, slunce, venku, knoflík.*
- *-N-N leknín, ukončený, snesitelný.*
- *-N pán, plán, stan, sen, den, komín, balón, zvon, syn, mlýn, plyn, okoun, bonbon.*
- *Nůžky a nůž jsou nebezpečné (Štěpán, 2014, s. 21).*

14 L

14.1 Klasifikace a fyziologie

- Úžinová (konstriktivní), dásňová přední (prealveolární), boková, jedinečná, znělá, ústní

Rty – Horní ret je více oddálen od dolního rtu. Můžeme si povšimnout zvednutí jazyka k dásňovému výstupku.

Měkké patro – Hláska „L“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Dolní čelist – Dolní čelist se nepředsouvá. Je spuštěna dolů a díky tomu můžeme vidět pohyb jazyka.

Hlasivky – Hláska je znělá. Hlas je zapojen.

Jazyk – Dochází k přitisknutí špičky jazyka k hornímu dásňovému výstupku. Okrajové části hřbetu jazyka jsou volné. Výdechový proud vzduchu prochází po stranách jazyka. Hláska „L“ se dotváří ve chvíli, kdy se špička jazyka vzdálí od dásni směrem dolů. Svalové napětí jazyka je relativně malé. (Pokorná, Vránová, 2007)

14.2 Charakteristika hlásky

„L“ se akusticky velice přibližuje vokálům. Může mít funkci jádra slabiky, je slabikotvorná. Při vyvozování hlásky „L“ je nutné osvojit si její tři složky: vhodné postavení hrotu jazyka na horním patře, boční výdechový proud a znělost (Krahulcová, 2013).

Souhláska „L“ se artikulačně vyvíjí zhruba do dvou a půl let. Ve třech a půl letech je ukončen její artikulační vývoj za horními řezáky, na alveolárách. Setrvává-li dítě na fyziologickém návyku, je vhodné vyšetřit, zda se u dítěte vyskytuje jazyková uzdička. V době okolo tří let, jsou-li dobré podmínky pro pohyb jazyka v ústech, lze zpěvem a rytmizačními cvičeními vhodně navodit artikulační postavení hlásky. Ještě se nejedná o nápravu, ale o prevenci (Salomonová, 2007).

14.3 Vyvozování hlásky

Otevři ústa, opřít jazyk za horní dásněň a pak olíznout zuby směrem dolů. Přitom zpívat: la lala. Jestliže to nedokáže, provádět zpočátku jen pohyb jazykem, postupně přidávat hlas. Cvičit proti zrcadlu, sledovat pohyb jazykem (Kábele, 1996, s. 8).

14.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Základem jsou cvičení pro jazyk: počítání zubů, kroužení na vnější straně zubů, vysouvání jazyka směrem k nosu, bradě, uším, tlak jazyka proti špátli, špátle příčně přes jazyk, jazyk na špátli a podobně. Dále olizování horního rtu koncem jazyka a jeho vtahování zpět do ústní dutiny, přičemž se opře o zadní stěny horních zubů (Krahulcová, 2013).

Většina dětí bez problémů najde hrotem jazyka horní řezáky a postupně ještě výš polštářky dásní. Zvládá-li tento pohyb, podrží krátce okraj jazyka přitisknutý k dásním a přidá jemné prodloužené ozvučení, uslyšíme „lll“; výdechový proud vzduchu uniká po obou stranách jazyka. Až poté můžeme zpívat slabiky („lalala, lololo“ apod.) a říkat slova (Synek, 1999).

14.3.2 Ověření správného tvoření hlásky L

Dítě si vloží prst do úst a zazpívá „lalala“. Nevidíme-li pohyb jazyka k horní dásni ve tvaru pružné placičky, je nutné „L“ cvičit. Při vhodném pohybu lze vidět i spodní části jazyka před uzdičkou (Kutálková, 2011).

„L“ vyvozujeme většinou před zrcadlem, kde dítě od logopeda odezírá správnou polohu jazyka a snaží se ji napodobit. Někdy je nutno usměrnit polohu jazyka špátli nebo prstem. Pokud se nedostaví efekt během pár cvičení, vytvoříme potřebné pohybové pocity jazyka pomocí kousku papírku. Dítě si vloží papírek na tvrdé patro a pohybem jazyka ho přesouvá přes alveoly a zadní plochy řezáků dolů na spodinu úst. Postupně dochází ke zrychlení daného pohybu. Tento nacvičený pohyb převádíme na artikulaci hlásky „L“. Při intervenci může jazyk vymršťovat z úst. Zamezíme tomu stisknutím zubů, nebo umístěním špátle mezi zuby, čímž dojde ke zvětšení a fixování čelistního úhlu. U některých dětí je nutné při terapii znehybnit dolní čelist. Musíme dítěti podržet bradu a tím znemožníme pohyb dolní čelisti (Vyštejn, 1991).

Kutálková (2011) uvádí následující postup:

- 1) Pohyb jazyka po dolních alveolách (pomocí hmatu, chuti – posouvání lentilky, plátku želé atd.).
- 2) Pohyb jazyka po horních alveolách (opět lze využít hmatu nebo chuti – žvýkačka, želé, aj).
- 3) Totéž bez použití dobrot.

- 4) Výtah – pohyb jazyka shora dolů, kdy je brada fixována. Na špičku jazyka položíme kousek sušenky, oplátek, piškot aj. Pokud se jazyk vysouvá ven, před ústa dáme prst (jako při gestu vyjadřující ticho). Prst nesmí být mokrá, musí zůstat suchý.
- 5) Totéž bez dobrot.
- 6) Dítě se jazykem dotkne horních alveol a připojí hlas („zazpívej“). Když je jazyk nahoře, dítě vyslovuje: „llll“ a když dole: „la“.
- 7) Fixace „la-la-la“ a nácvik slov. Nejčastěji s hláskou na začátku (lavice, lakomý) poté i další pozice (víla, malá, koláček aj.).

14.3.3 Kombinace mechanické a substituční metody

Dítě vyslovuje prodloužené „áááááá“, zároveň mu logoped pomocí sondy nadzvedne hrot jazyka a ozve se „ááálll“. Dítě vydává hlas, nedochází ke zrušení závěru (Krahulcová, 2013).

Tipy z praxe

Hlásku „L“ se prvně pokoušíme vyvodit nápodobou. Dítěti vysvětlíme postavení mluvidel – otevřená ústa, jazyk za horními řezáky a vyslovíme slabiku „la“. Pokud dětem činí správný pohyb jazyka obtíže, rozcvičíme ho pomocí hry na čertíka. Cvičení trvá různým dětem různě dlouhou dobu. Po rozcvičení přejdeme k vyvozování hlásky nejprve ve slabikách. Vyvozování započneme slabikou „la“, kterou dále můžeme trénovat při zpívání melodií písní (Pávková, 2013).

14.4 Odchytky v artikulaci hlásky

- Hlásky „L“ bývá nejčastěji nahrazování konsonanty „J“, „V“ a „H“.
- U dětí se vyskytuje lambdacismus bilabiální, labiodentální, nebo tzv. tvrdé „L“.
- Pokud zní „L“ nosově, znamená to, že výdechový proud uniká nosem z důvodu oslabeného patrohltanového závěru. Při úpravě se rychle a důrazně vyslovuje slabika „la“. Dále jsou doporučována cvičení na posílení patrohltanového závěru a kontrola úniku vzduchu nosní dutinou.
- Pohyb dolní čelisti nahoru vede k tomu, že „L“ zní nejasně. Při úpravě vycházíme ze spojení se samohláskou „E“ („el“). Spojení s tímto vokálem fixuje a otevírá čelistní úhel (Krahulcová, 2013).

- Některé děti tvoří „L“ pohybem rtů („uo“). Může se jednat i o mluvní vzor krajového nářečí – slezské, valašské, slovácké.
- Vadná výslovnost souhlásky „L“ se netýká pouze dětí, ale i adolescentů a dospělých. Většinou si sami nejsou vědomi špatné artikulace hlásky (Salomonová 2007).
- Nesprávná výslovnost může být způsobena také příliš vyvinutou jazykovou uzdičkou, která brání pohybu přední části jazyka nahoru. Jazyková uzdička se dá uvolnit opakovaným odhmatáváním vnitřní stěny horních zubů, dásně a tvrdého patra jazykem.
- Děti, které doposud neovládly pohyb předního okraje jazyka k horním dásním, místo „L“, vyslovují samohlásku „U“, nebo souhlásku „V“. „L“ bývá také často nahrazováno konsonantem „J“. Pokud dítě vyslovuje „U“, „V“ a „J“ čistě, je to u malých dětí přirozená vývojová etapa. Když už dítě vědomě napodobuje „L“ a jazyk zůstává v mezizubní poloze nebo v nízké poloze přízubní, jedná se již o nesprávnou výslovnost, kterou je nutno terapeuticky upravit (Synek, 1999).

14.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Láme, lampa, laťka, Láďa, lepí, letí, lípa, léto, límec, louka, lavice, lopata, málo, mele, malá, kolo, lepidlo.*
- *Láďa lepí letadlo. Lípa má listy. Na louce létají motýli. Míla mele. Na lavici je lopata. Maminka mě volá. Kluci se válejí. Jablíčko se koulelo. Sluníčko pálilo* (Kábele, 1996, s.8).
- *L- lak, láká, ladí, lano, laso, láska, látka, laciný, lavička, lanovka, lék, let, les, lev, lež, léčí, led, ledový, lehký, lenoch, lépe, lepenka, letadlo, loď, los, lov, loďka, loví, lom, loni, lovec, loučí se, loupí, loudá se, loupež, loutka, louská, lůj, luk, lupa, lupič, lusky, líp, líbí se, lidé, liják, limonáda, linka, líný, liška, list, lístek, lýtko, lyže, líže, lhát, lhaní, lvíče, lvíček, lvíce, lže, lžice, lžička.*
- *-L- toulá se, bílá, byla, víla, jehla, myla, měla, žila, pila, hole, pole, dále, batole, koule, boule, úly, žili, víly, stáli, balón, čelo, čolek, daleko, koláč, holub, koleno, polévka, poleno, salát, tuleň, ulice, police, železo, Alík, Alice, Alena, Alois, altánek, hlava, blatouch, bledý, blízko, bodlák, cihla, datle, dělník, dělení, dílna, dlouhá, plátno, film, hlídka, hůlka, chlad, chlap, jedle, klíč, malba, mlýn, mléko, mýdlo, náklad, oplátka, pilný, sklepy, švadlena, tlustý, uklízet, vlak, vlčák, žlutý.*

- -L-L válel, hladověli, kloval, kloktal, lezl, lákal, plakal, lechtal, lehl, ležel, létal, lhal, lomil, loupal, louskal, lovil, vylil, lilek, lilie, Ludmila, linoleum, zlomil, polepšil se, zlenošil, zalil.
- -L vál, dal, sál, bál, šál, byl, pil, pyl, myl, žil, gól, jel, mol, hůl, půl, vůl, mával, dával, kanál, bouchal, motal, psal, cítil, motal, vozil, nechal, jmenoval, koval, dupal.
- *Letadlo letí nad lesem, Alenka koupila litr mléka. Pavel plakal, že ho bolí koleno. Malá Mila mele žemle (Štěpán, 2014, s. 25).*

15 R

15.1 Klasifikace a fyziologie

- Úžinová (konstriktivní), dásňová přední (prealveolární), kmitavá, jedinečná, nepárová, znělá, ústní.

Rty – Nezapojují se do procesu artikulace hlásky. Rty jsou od sebe nepatrně vzdáleny.

Měkké patro – Hláska „R“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Dolní čelist – Spodní čelist se nepředsouvá a je lehce spuštěna dolů.

Hlasivky – Hláska je znělá. Hlas je zapojen.

Jazyk – Špička jazyka míří k přední části dásňového výstupku, kde dochází ke vzniku úžiny. Špička jazyka je dále rozkmitána výdechovým proudem. Počet kmitů hrotem jazyka je 1-2 v nepřízvučné slabice (nezdůrazněná silou hlasu) a 3-4 kmity v přízvučné slabice (zdůrazněná silou hlasu) (Pokorná, Vránová, 2007).

15.2 Charakteristika hlásky

Hláska „R“ je artikulačně značně obtížná. Činí obtíže dětem i dospělým. Děti ji často nahrazují hláskou „L“. Pokud dítě nedosahuje určitého stupně vývoje motoriky jazyka, kmitání nahrazuje jinými mechanismy. Artikulace hlásky „R“ je tedy ovlivněna dobrou motorikou jazyka a správnou výslovností „L“, „N“, „D“ a „T“. Je doporučeno do terapie zapojovat průběžná průpravná cvičení, aby mělo dítě příznivé podmínky pro vytvoření této obtížné souhlásky (Salomonová, 2007). Větší obtíže se vyskytují u dětí s neovládnutou pohyblivostí jazyka ve směru vertikálním, které nemají upevněnou správnou artikulaci „L“, „D“ a které mají nízkou polohu hrotu jazyka u tupých sykavek „Š“, „Ž“, „Č“. Správná artikulace jedné hlásky vede ke správné výslovnosti dalších (Synek, 1999).

15.3 Vyvozování hlásky

Napodobovat zvuky traktoru; místo R říkat krátké D jako motor traktoru: malý traktor – t tttt, velký traktor – d dddd, spojovat – tdttdtdtdtd (Kábele, 1996, s. 10).

15.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Důležitý bod pro hmatovou kontrolu při výslovnosti „R“ je oblast pod bradou, která velice dobře vyjadřuje vibraci hrotu jazyka. Je nutné stále kontrolovat místo artikulace – vibrace.

Často se stává, že se artikulační místo posouvá dozadu. Průpravným cvičením je nutno věnovat zvýšenou pozornost. Rozkmitání rtů je možné motivovat „Brrr, to je zima.“ Kmitání lze připodobnit vrčení motoru auta, motorčky, vysavače, jejichž vibraci je možné velice dobře odhmatávat (Krahulcová, 2013).

15.3.2 Vyvozování z onomatopoií

- Napodobujeme zvuk auta – „drrr nebo trrr“.
- Ptáci letí – „frrr“.
- Zlý pes vrčí – „vrrr“.
- Je mi zima – „brr“.
- Holub vrká – „vrrrkú“.
- Vrána kráká – „krrrá“ (Pozor na vznik velárního „R“!)

Vyvozování z těchto zvuků se daří pouze u dětí, které „R“ ještě neříkají nebo ho zaměňují za jinou hlásku. Raději i zde využíváme pomocného „D“. Hlavně v případech, kdy jde již o patologickou výslovnost „R“. Procvičujeme tedy „tddd, bddd, vddd“ atd. (Vyštejtn, 1991).

15.3.3 Mechanické postupy

- Trénujeme koníčka – frkání (vibraci rtů). Pak dítě vysune okraj jazyka mezi rty a objeví se „třetí ret“ a zkusíme zase koníčka. Vibrace je správná, ale na nevhodném místě, po jejím ukončení si dítě olízne horní alveoly (správné místo budoucí vibrace).
- Dítě si rozkmitá jazyk pomocí prstu, který vede po spodině jazyka a vyslovuje „Dn“.
- Dítě má na špičce jazyka položenou čochku a přitiskne ji za horní zuby a vyfoukne ven z pusy. Vzduch oddálí jazyk od dásně. Jazyk se pak díky pružnosti vrací zpět, při větším výdechu i několikrát (Kutálková, 2012).

15.3.4 Vyvozování hlásky substituční metodou

Kutálková (2011) doporučuje následující postup:

- 1) Zkontrolování správného tvoření „D“.
- 2) Nácvik „Td, Td, Td“ (koníček běží). „D“ musí být vyslovováno slabě a lehce. Některým dětem se více daří Dd. Při „D“ a „T“ by měl jazyk směřovat nahoru, k horním alveolám. Nejdříve trénujeme s prstem po straně úst, později bez prstíku.

- 3) Vybereme ze slabik – trá, trů, brum, frnk, krá. Dítě slabiku vyslovuje vždy 3krát. Rytmus je podstatnější než rychlost.
- 4) Podle slabik, které dítě zvládá nejlépe, zvolíme i vhodná slova. Pokud se daří „tdá“, zvolíme tráva, trávník, aj. Velkému množství dětí se nejvíce daří slova začínající Br (bručí, brouček atd.).
- 5) Při cvičení hledáme další podobná slova těm, které se dítěti daří. (Daří-li se brouček, cvičíme: brouká, bručí, ale i kroutí, proužek, hrouda, kde je „ou“).
- 6) Slova, která se nedaří, škrtejte. Je možné se k nim za nějaký čas vrátit, jestliže se situace změní a zlepší. Stejně tak je vhodné si označit slova, která se dítěti daří.
- 7) Většinou se dětem daří slova typu O, OU, U, Á a slova, kde je „R“ mezi samohláskami. Naopak problémy dětem dělá slabikotvorné „R“ a souhláskové skupiny.
- 8) Slova znějící podobně jako hláska „R“, můžeme zapojovat do vět. Dítě stále nahrazuje „R“ hláskou „D“. Rodič nebo logoped už říká „R“. Lze cvičit a používat fráze v běžné řeči (dobdý den, dobdou chuť, dobdou noc, pδοςím).

Hlásku „D“ dítě artikuluje zeslabeně a postupně vytváříme ve vhodných slovech zvuk obdobný, potom shodný s hláskou „R“. Vyberáme slova, které děti znají. Nejprve je nutné určit, v jakých hláskových seskupeních se zvuk nejvíce podobá cvičené hlásce, a od nich začneme. Z cvičných slov většinou prvně volíme ta, v nichž se „R“ objevuje ve skupinách tr, dr, fr,.... Obdobné uskupení dává předpoklady pro lehčí vybavení kmitů (Vyštejn, 1991).

Nácvik je lehčí, vyslovuje-li dítě „D“ s hrotem jazyka za horními řezáky. Pokud dítě tvoří „D“ s hrotem za dolními řezáky, většinou se při trénování hlásky „R“ stále ozývá „D“, protože hrot jazyka nemůže vytvořit kmit. Úspěšnost postupu závisí na schopnosti dítěte napodobit oslabené „D“ místo „R“. Hrot jazyka se tedy jen přiblíží k alveolám ve snaze vytvořit „D“, ale nevytvoří se závěr. Vytvoří se pouze úžina a díky výdechovému proudu vzduchu hrot jazyka jednou kmitne (Dvořák, 2000).

Vyvození „R“ je možné i ze správného „Ř“. Dítě vyslovuje „Ř“ a současně mu od sebe vzdálíme čelisti asi na 1,5 cm. Dítě vyslovuje „Ř“ s prodlouženými kmity (řřřř), přičemž mu rty a dolní čelist posouváme dozadu (Krauhlová, 2013). Čelistní úhel lze zvětšit špátlí nebo prstem. Některým dětem činí obtíže rozkmitat jazyk za současného zvětšování čelistního úhlu, nebo pokud tvoří „Ř“ lateralizovaně (polovinou jazyka). V takových případech se doporučuje postupně zvětšovat čelistní úhel. Nejprve pracujeme se špátlí umístěnou na plochu a později

čelistní úhel zvětšujeme. Vyvozování hlásky „R“ z pomocné hlásky „Ř“ se nedaří, pokud dítě artikuluje jednokmitné „Ř“ (Dvořák, 2000). Salomonová (2007) dodává, že ne vždy je tato metoda úspěšná. Je vhodné ji ale vyzkoušet, protože může dojít ke zkrácení doby nácviku.

15.3.5 Rozkmitání hrotu jazyka rotavibrátorem

- Dítě lehce, tiše a protaženě vyslovuje souhlásku „D“. Hrot jazyky nesmí příliš přilnout k dásním. K souhlásce „D“ časem přidáme artikulaci dalšího konsonantu. Dítě tiše vyslovuje obě souhlásky, první konsonant lehce protahuje (td, dd, bd, hd, pd, md, fd, ...).
- Pokud dítě zvládá výslovnost dvojic souhlásek, je možné přejít na shluky souhlásek a slova s následným vokálem. Příklad: tdá, ddá, tdápí, tdoubí, tdumpeta, ddáha, ddaahý apod. (Krauhulcová, 2013)
- Vyštejn uvádí, že má dítě artikulovat prodloužené dddd, tdn, ddn (Vyštejn, 1991).

15.3.6 Vyvozování R pomocí špátle

Dítě vyslovuje prodlouženě dddn a logoped mu přitiskne na spodní plochu jazyka špátli, kterou rychle vytáhne – „vytrhne“. Dddn zazní jako drrrn. Dítě může cvičit obdobným způsobem i samo pomocí ukazováku (viz níže). Později stačí daný pohyb jenom naznačit prstem nebo špátli před ústy a dospějeme totožného efektu, což je přechod ke spontánnímu tvoření vibrací. Vytvořený zvuk identifikujeme s hláskou „R“ a zapojujeme ho do slov (Vyštejn, 1991).

Vibrace můžeme vytvořit také prstem (natažený ukazovák, ostatní prsty jsou sevřeny v pěst). Dítě artikuluje Dn, dn a celá ruka s hřbetem nahoru i s ukazovákem směřujícím do úst se rychle pohybuje horizontálně po spodním zubním oblouku asi mezi 2. a 3. článkem prstů. Stěžejní je rychlý pohyb celé horní končetiny, který dětem může činit obtíže, proto je nutná pomoc logopeda či rodiče. Je-li jazyk ve správné poloze, slyšíme: dn, drn, dr...

Někdy můžeme nepravidelné vibrace dosáhnout i dalším způsobem. Ukazovák je natažený a ostatní prsty jsou sevřeny v pěst, hřbet ruky je v rovině frontální. Natažený ukazováček před otevřenými ústy směřuje k retnímu koutku a pěst se dotýká brady. Ukazováček se pohybuje horizontálně. Dítě prst ohýbá v úrovni prvního a druhého článku a ťuká do spodiny jazyka v rytmu vyslovování dn, dn, dn. Hrot jazyka se tímto způsobem vrací zpět na alveoly, což vede ke vzniku nepravidelné vibrace – dn, drn, dn... (Dvořák, 2000).

Vyvozování hlásky „R“ může být neúspěšné, pokud dítě vyslovuje „D“ a „T“ na nesprávném místě (např. „T“ dítě vyslovuje s hrotem jazyka za dolními řezáky). Je nutné se vrátit ke správné artikulaci „T“ a „D“ (Krahulcová, 2013).

Děti často mívají obtíže s nácvikem „R“ vyskytující se na začátku slov. Při nácviku „R“ na začátku slova využijeme předložek (k ruce, v ruce, s rukou, v roce) a postupně zvětšujeme mezeru mezi předložkou a slovem. Někdy můžeme přejít na začáteční „R“ z izolovaného „R“, kterého docílíme prodlužováním skupin trrrr- rr – r apod. (Vyštejrn, 1991).

15.4 Odchyly v artikulaci hlásky

Rozlišujeme následující typy rotacismu:

- Rotacismus bilabiální (retný) – Dochází k rozkmitání obou rtů.
- Rotacismus interdentalní – Ke kmitu dochází vysunutím hrotu jazyka, případně mezi hrotem a horním rtem.
- Rotacismus lateralis čili bucalis (tvářový) – Vzniká rozkmitáním tváře na jedné straně. Koutek na téže straně bývá stažen dozadu. Kmity jsou na tváři dobře pozorovatelné.
- Rotacismus palatalis (patrový) – Hrot jazyka se stáčí nahoru a dozadu.
- Rotacismus velaris (zadní patrový) – Zvuk vzniká v úžině mezi kořenem jazyka a měkkým patrem nebo rozkmitáním zadního okraje měkkého patra.
- Rotacismus uvalaris – Ke vzniku uvulárního „R“ dochází rozkmitáním čípku.
- Rotacismus nasalis (nosní) – Při rozkmitání zadního okraje měkkého patra artikulační vzduch prochází nosem.
- Rotacismus glossopharyngalis – Zvuk se tvoří mezi kořenem jazyka a stěnou spodní části hltanu. Vyskytuje se při rozštěpu patra.
- Rotacismus laryngalis – Slyšíme hrčivý zvuk. Objevuje se při palatolalii.
- Rotacismus hyperkinetický – Dítě se snaží dosáhnout kmitání prudkým zacvaknutím čelisti (Hála, Sovák, 1962).

15.5 Příklady cvičných slov

- Tr: *trká, trnka, trhá, trpí, trojkolka, trubka, trochu, triko, trenky, trn, metr, Petr, litr, vítr, kilometr* (Kábele, 1996, s. 10) *trp, trpký, trpce, trpělivý, trpět, trpaslík, trkne, trknout, trh, trhat, trhnout, trní, trny, trčí, trčet, trs, tržnice, trvá, trup, trůn, trubice, truhla, truhlík, trojka, trosky, trošku, trouba, troubí, trám, trať, trápí, trafika, tráva, trávník, treska, trest, tréma, trénovat, trik, svetr, mistr, strč, strpení, strčil, petrklíč,*

petržel, utržil, kotrmelec, utrhnul, strhnul, strhal, strkal, čtrnáct, opatrně, netrpí, chytrá, pátrá, patro, otrava, potrava, potraviny, zítra, citrón, ostrý, nástroj, zatroubil, struna, strava, straka, strašný, strach, stráž, starosti, stroj, strom, strop, strouhá, strejda, strýc, strýček, ztrácí (Štěpán, 2014, s. 48).

- **Dr:** *drká, drží, drtí, drnká, drbe, drn, hadr, pudr, hadry, modrý, sádra, vedro, podrazí, podraz* (Kábele, 1996, s. 10) *drb, drk, drkot, drc, drcení, drsný, drzý, drhne, drhnout, drnčí, drncá, držák, drmolí, druh, druhý, družina, družstvo, drůbež, drobek, drobeček, drobné, drobnost, droboučký, drobounký, drát, drátek, drak, dráček, dráha, drahý, draze, draho, kudrnky, zadržne, moudrý, hadrový, zdraví, zdražit, nádraží, zdržel, vydržel, zadržel, zdrcený, vydra* (Štěpán, 2014, s. 53).
- **Br:** *brnká, brzy, obr, habr, zubr, branka, bručí, brečí, brk, dobrota, obrázek, obrana, ubrání* (Kábele, 1996, s. 10) *brčko, brnknout, brní, brnění, brzo, brzičko, brzdy, brzdí, brusle, bruslí, brusinky, brouk, brouček, brousit, brána, branka, brašna, brání se, brýle, brynza, bryndá, bobr, habr, zubr, dobrý, obrana, obrátil, obrácený, obraz, sebral, ubrus, ubrousek* (Štěpán, 2014, s. 50).
- **Pr:** *první, prská, prchá, prší, prchne, provaz, provázek, praskne, prosí, proutek, pravítko, pračka, provede, kopr, kapr, vyprat, kopretina* (Kábele, 1996, s. 10) *prchat, prchnout, prchal, prst, prsten, prskat, prskavka, prvosenka, prut, pruh, prudký, průvan, průvod, průkaz, průvodce, průvodčí, pružit, pružný, pružina, prodává, prohlídka, prosit, práce, prase, prát se, prádlo, prádelna, pravý, pravda, prázdno, prázdniny, pralinky, prezident, prémie, princ, prima, poprchává, oprava, doprava, správný, správce, spravovat, kapradí* (Štěpán, 2014, s. 52).
- **Kr:** *krmí, krčí, krk, krb, krmítko, kroupy, krupice, krabice, kravata, kreslí, krychle, nakreslí, cukr, okr, cukroví, cukrárna* (Kábele, 1996, s. 10) *krby, krkavec, krkovička, krtek, krmivo, kruh, krůta, krupička, krůček, kružítko, krok, kroj, kropí, krotí, krovky, krokodýl, kroupy, krouť, kroužek, krouží, krab, král, kráva, kráčí, krade, krajíc, krajka, králík, krajta, krása, krajina, krátký, krém, krysa, pokrm, pokrčil, skrčil se, skrz, mokrý, jiskry, okraj, výkres, zakrýt* (Štěpán, 2014, s. 52).
- **Fr:** *frká, frnká, frnk, Franta, frak, kufř, kafř, fronta, freska, fretka* (Kábele 1996, s. 10) *frk, frkat, frnknout, frčí, frčet, frnět, František, Frantík, Fráňa* (Štěpán, 2014, s. 49).
- **Hr:** *hrká, hrčí, hrne, hrst, hrstka, hrubý, hrabe, hroby, hrad, hradby, hromady, uhrabe, zahrká, nahrne* (Kábele, 1996, s. 10) *hrb, hrbol, hrbolatý, hrká, hrkat, hrkot, hrnec, hrníček, hruška, hroch, hrozny, hrozný, hromada, hroznýš, hrouda, hroutí se, hrách,*

hrášek, zahrnul, zahrkal, pohrozil, zhrozil se, zhroutil se, zahrada, zahraniční, vyhrál, prohrál, nahrávka (Štěpán, 2014, s. 50).

- Chr: *chrpa, chrčí, vichr, chroust, chrup, chrupá, chroupá, chrání* (Kábele, 1996, s. 10) *chrst, chrli, chrlič, chrní, chrt, chrobák, chrousti, chrám, chrání, chrápe, chraptí, chrastítka, chrochtá, machr, ochrana, záchrana, pochroumaná, schrupnul si, schránka, čechrá, sychravý* (Štěpán, 2014, s. 51).
- Vr: *vrk, vrká, vrkot, vrkú, vrch, vrchní, vrchol, vrcholný, vrchovatý, vrba, vrč, vrčí, vrčet, vrhá, vrtám, vrták, vrtačka, vrtule, vršek, vrána, vrata, vrabec, vráska, vrátný, vrazit, vyvrtal, havran, návrat, odvrátil, Evropa, zavrčel* (Štěpán, 2014, s. 49).
- Gr: *graf, gram, gramofon, granát, grafika, biograf, kilogram, tygr, angrešt* (Štěpán, 2014, s. 51).
- Mr: *mrk, mrká, mrknout, mrkev, mrkvička, mrholí, mrňavý, mrzne, mrzet, mrzutý, mrtev, mrož, mrak, mračno, mráčky, mráz, mrazík, mravenec, mraveniště, humr, zamračeno, zamručel, zamrzlý, zmrzlina* (Štěpán, 2014, s. 54).
- Cr: *crk, crká, crkot, crčet, crnk, cvrnk, cvrnknout* (Štěpán, 2014, s. 55).
- Sr: *srnka, srpen, srna, srnka, sršeň, srdce, srnec, srneček, srkat, srst, srděčko, srdíčko, sraz, srazit se, srážka* (Štěpán, 2014 s. 55).
- Zr: *zrní, zrnko, zrno, zrníčko, zrzavý, zrcadlo, zrcátko, zrušit, zružovět, z ruky, zrudnout, zrychlit, z rychlíku, z rýže, z rybníku, uzraje* (Štěpán, 2014, s. 55).
- Čr: *črtá, črty, črtnout, načrtnul, náčrtník, náčrt* (Štěpán, 2014, s. 55).
- Šr: *šrot, šroub, šroubek, šroubeček, šrám, šroubovák, našroubuje* (Štěpán, 2014, s. 56).
- R – *ruka, rukáv, Rudolf, růže, rukavice, ručka, rok, roh, rodina, rohlíky, rohožka, rosa, rosnička, rostlina, rozbil, rozdal, rozhodl, rozhlas, rozumí, rak, radit se, rád, radnice, radost, racek, raketa, rákos, rákosí, rameno, ramínko, ráno, rána, rampouch, razítka, ryba, rybník, rýma, rychle, rychlík, rýpat, rýže, rizoto, rty.*
- -R *vítr, kmotr, svetr, Petr, metr, kilometr, vichr, habr, bagr, kufr, cukr, obr, tygr, vor, sýr, netopýr, teploměr, dvůr, pivovar, motor, papír, komár, jeseter, ještěr, sběr.*
- - R – *nabral, dobrý, ubrousek, obrázek, adresa, moudrý, vydrží, modrý, angrešt, fotograf, fotografie, zahrada, vyhráli, zachránil, doprava, oprava, zpráva, kapradí, petrklíč, petržel, natrhat, natržený, potrava, zítra, pátrání, opatrně, vychytralý, vývrtka, cvrček, čtvrtek, vyzradit, zázrak, barevný, baret, beran, beruška, borovice, dárek, darovat, zavírá, varuje, hora, Věra, borůvky, javory, bačkory, Irena, Marie,*

karafiáty, kabaret, kamarád, karavan, komora, Marek, párek, koruna, orel, kytary, meruňka, náramek, Dora, paráda, párátka, pero, pivovary, tábory, starý, berou, tvaroh, Karel, ubírá, zavírá, úroda, čaruje, čaroděj, čtverec, dorazí, dorozumí se, herec, horolezec, sirup, sirotek, sýkora, široký, žirafa, horký, červený, okurka, cirkus, farma, orli, kůrka, horký, Marta, parta, Mirka, Jirka, dírka, zástěrka, utěrka, pekárna, muchomůrka, turnaj, horko, herna, perla, berla, narcis, perník, pírkó, čert, červ, černý, červen, červený, horší, starší, morče.

- - R – R *mrakodrap, krasobruslení, brambory, bramborák, rozvrh, rozebral, rozpáral, probírat, rozkrájet, cukrovar, traktor, trezor, elektrárna* (Štěpán, 2014, s 55).

Spojování „R“ s hláskami „K“, „G“, „H“ a „Ch“ musíme věnovat značnou pozornost. Děti mají tendenci přesouvat artikulační místa dozadu z důvodu zvýšeného artikulačního úsilí, což může vést ke vzniku velárního, uvulárního a laryngálního rotacismu (Krahulcová, 2013).

16 Ř

16.1 Klasifikace a fyziologie

- Úžinová (konstriktivní), dásňová přední (prealveolární), kmitavá, znělá i neznělá, ústní.

Rty – Rty jsou jemně zaokrouhlené.

Měkké patro – Hláska „Ř“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Dolní čelist – Spodní čelist se lehce předsouvá. Čelisti jsou k sobě sblíženy – zuby jsou u sebe.

Hlasivky – Hláska může být znělá i neznělá dle její pozice ve slově

Jazyk – Špička jazyka, která je více napjatější, než při artikulaci „R“, míří k přední části dásňového výstupku, kde dochází ke vzniku úžiny. Špička jazyka je dále rozkmitána výdechovým proudem, který naráží do zubů. Jazyk je oproti artikulaci „R“ rovnější. Kmity jsou rychlejší a četnější než u hlásky „R“ (Pokorná, Vránová 2007).

16.2 Charakteristika hlásky

Hlásku „Ř“ řadíme k artikulačně nejnáročnějším hláskám (Krahulcová, 2013).

16.3 Vyvozování hlásky

Našpulit ústa, dát zuby k sobě (vždy jen na okamžik při vyslovení r) místo ř říkat r, zpočátku šeptem, postupně nahlas (Kábele, 1996, s. 10).

16.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Jsou založena na procvičování sykavek a jejich diferenciaci. Je důležité věnovat se i motorice jazyka v souvislosti s výslovností hlásky „R“ (Krahulcová, 2013).

16.3.2 Vyvozování hlásky metodou přímou

Dítě vyslovuje „R“ a současně mu zmenšíme čelistní úhel a ukážeme mu delší dobu trvání hlásky „Ř“. Dítě si to může také odhmatávat na ruce. Je možné ukázat i větší sílu výdechového proudu při „Ř“. Vysvětlíme, že „Ř“ má více kmitů. Čelistní úhel zmenšíme vložením proužku papíru mezi zuby, koutku úst mírně zaostříme do úsměvu.

Vyslovuje-li dítě „R“ šeptem, uslyšíme „Ř“. Dítě může také vyslovovat „drí, drí, drí, dré, dré, dré, drá, drá, drá, drá“. Samohlásky „I“, „E“ a „A“ mají stejné nastavení mluidel jako hláska „Ř“. Spojování s dalšími vokály je vhodné odložit na později (Krahulcová 2013).

Doporučuje se nacvičovat hlásku „Ř“ prvně po znělých hláskách a poté po neznělých, postupně přidávat na hlase a zkoušet vyvozování pomoci nápodoby. Daří-li se nácvik, může být veden pouze předříkáváním „Ř“. Po ukončení nácviku můžeme cvičit kombinaci „R“ a „Ř“ ve slovech a větách (Salomonová, 2007).

16.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou

Dítě vyslovuje prodloužené „D“. Logoped mu pomoci logopedické kroužkové sondy přisune hrot jazyka do artikulačního postavení jako u hlásky „Š“, až uslyší zvuk jemného „Ř“. Vyvozování „Ř“ tímto způsobem je vhodné pro děti, které mají problémy s výslovností „R“. „Ř“ poté můžeme využít jako pomocnou hlásku při nácviku „R“ (Vyštejn, 1991).

Dalším možným způsobem je vyvození souhlásky „Ř“ z „Š“ nebo „Ž“ ve spojení se samohláskou. Pod hrot jazyka umístíme rotavibrátor nastavený na jemné kmity. (Krahulcová, 2013).

Vytvoří-li dítě správnou vibraci, označíme ji při hlasitém „rrrrr“ jako motor a při nehlasném „řřřř“ jako motůrek. Pokud děti zvládají vytvořit motůrek izolovaně, ale nedokáže ho zařadit do řeči, můžeme opět využít pomocného hiátu: „rrr-huka“ – „rrr(h)uka“ – „rrruka“ – ruka; „řřř-heka“ – „řřř(h)eka“ – „řřřeka“ – řeka atd. Nejlépe se samostatná vibrace začleňuje do slov začínajících skupinami tr, dr, tř, dř, protože „T“ a „R“ mají stejný způsob výdechu a prudce vydechnuté prodloužené „T“ pomáhá rozkmitat přední okraj nebo hrot k horním dásním lehce přitisknutého jazyka. Poté trénujeme spojení „kr, hr, pr“ atd.

Je žádoucí vyžadovat také úsměv. U „Ř“ požadujeme mírnější než u sykavek šumivých („Š“, „Ž“, „Č“). Naprosto nevhodné jsou manuální zásahy a vytahování tváří. Artikulace konsonantu „Ř“ je lehčí, protože pro rozkmitání předního okraje jazyka je nutný menší výdechový proud. Oproti tomu hláska „R“ vyžaduje pro rozkmitání hrotu jazyka energetičtější výdech (Synek, 1999).

Kutálková (2012) uvádí následující postup:

- 1) Zkontrolujeme kvalitu vibrací „R“ („tri, rrr“)
- 2) Dítě vyslovuje slabiku „tri-tri-tri“ nebo „rrr“ nahlas.
- 3) Dítě vyslovuje „tri-tri-tri“ nebo „rrr“ šeptem.

- 4) Dítě vyslovuje „tri-tri-tri“ nebo „rrr“ šeptem a má zuby u sebe.
- 5) Artikulace „tri-tri-tri“ šeptem, zuby u sebe a našpulení rtů. Ozve se šeptané tři nebo „řřř“.
- 6) Je možné vyzkoušet i šeptané „tri“ nebo „rrr“ se rty roztaženými do úsměvu.

Daří-li se „tři“ nebo „řřř“, můžeme vyčkat pár dnů a udržovat je jen sporadickým pokynem: „zavrč, udělej pejška v boudě (=zuby u sebe) aj. nebo ukázat tři prsty → „Kolik to je?“. Většinou se slabika rychle upevňuje a vyskytuje se i ve slovech. Když tomu tak není, po pár dnech přejdeme k nácviku slov.

- 1) Zvolíme slovo, které začíná na tři, dři a nabídneme ho běžně ve větě, aby bylo smysluplné. (Ve škole je třída. Táta seká na chatě dříví).
- 2) Já řeknu třída, ale ty to ještě neumíš, zkus „trída“.
- 3) Dále dítě říká „trída“ nahlas, šeptem, a nakonec šeptem se zuby u sebe. Obvykle se ozve šeptané slovo „trída“.
- 4) Má-li dítě problém přejít do hlasité podoby, slovo rytmicky rozdělíme „tří“ – šeptem, „da“ – nahlas. Po pár pokusech se již hlas ozve i v první slabice (Kutálková, 2011).

16.4 Odchyly v artikulaci hlásky

- Nejčastější je tvrdá artikulace „Ř“ s ostrým sykavým zvukem a větším počtem kmitů. Neschopnost odlišit znělou a neznělou variantu artikulace je ovlivněna menší sluchovou zkušeností nebo nedokonalou fonemickou diferenciací. Úprava tkví v pečlivém odhmatávání rozdílů.
- U některých dětí se vyskytuje výslovnost typu „rš, rž“ (podobá se výslovnosti cizinců). Úprava je založena na využití sluchové kontroly.
- Mohou se objevovat všechny typy vadného tvoření rotacismu bohemicu. Úprava je velice časově náročná (Krahulcová, 2013).
 - Rotacismus bohemicus labiodentální – Zvukově připomíná hlásku „F“.
 - Dále může být rotacismus bohemicus bilabiální, velární nebo chrčivý, drsný (uvulární), případně i zadojazyčný.
 - Některé děti „Ř“ tvoří bočně.
 - Bývají popisovány i případy „Ř“ nosového (Hála, Sovák, 1962).

Pokud chybí vibrace jazyka, může to být způsobeno nedostatečným prostorem, kde se jazyk může rozkmitat. Vhodné je zvětšit čelistní úhel pomoci špatle umístěné naplocho. Někdy je nutné zvětšit čelistní úhel tak moc, až se místo „Ř“ ozve „R“. Vibrace jsou ale důležité, a proto musíme zvětšit čelistní úhel do velikosti, kdy se dítěti budou kmity dařit a poté postupně můžeme zmenšovat čelistní úhel při udržené vibraci.

Můžeme se setkat s případy, kde dítě zvládá vibrace, ale akusticky budeme postrádat „šum“ nutný pro „Ř“. Tomu napomůže našpulení rtů.

Nemá-li dítě dostatečně silný přítlak jazyka, snažíme se vytlačit spodinu ústní prstem. Je to způsobeno zvýšenou konkativou patra, díky ní se i při skousnutých zubech neozývá „Ř“, ale „R“. Vedle již zmíněného vytlačování spodiny ústní lze využít také posunutí brady co nejvíce dopředu a vytvoření předkusu. Díky tomu dochází ke zmenšení prostoru v ústech a někdy se tak utvoří „šum“ potřebný pro „Ř“ (Dvořák, 2000).

16.5 Příklady cvičných slov a vět

- Tř: *třeba, třešně, třetí, třída, střepy, bratři, patří, kmotři, třicet, tři* (Kábele, 1996, s. 10) *třináct, třídní, třídí, tříska, třikrát, třepá, třese, třepat, třezalka, třást.* (Štěpán, 2014, s. 61).
- Stř: *středa, střecha, stříká, bystrina, postříká* (Kábele, 1996, s. 10).
- Dř: *dřevo, dřive, dříví, dřevěný, modřín, odřený, na dřevě, dřep* (Kábele, 1996, s. 10) *dřív, dřina, dřívko, dřepět, dřez, dřevěný, dřevník, dřevnatý.* (Štěpán, 2014, s. 61).
- Př: *přeje, přímo, přímka, přezka, přítel, kapři, vepři, dopřeje, vepř* (Kábele, 1996, s. 11) *příběh, příbor, příchod, příklad, přístav, přijmení, přihláška, přidavek, příprava, přístroj, přede, přečte, předmět, přešel, přesun, přestávka, přát, přání, přátelé, prou se* (Štěpán, 2014, s. 61).
- Bř: *bříza, březan, břech, dobře, obři, zubří* (Kábele, 1996, s. 11) *břitva, břicho, březnový* (Štěpán, 2014, s. 62).
- Kř: *křivý, křičí, křikne, kříž, křížovatka, nakřivo, do křoví, vykřikne, zakřičí* (Kábele, 1996, s. 11) *křik, křída, křivka, křídlo, křen, křehký, křepelka, křeslo, křeček, křeče, křemen, křemenáč, křupe, křupky, křoví, křoupá, křupá* (Štěpán, 2014, s. 61).
- Hř: *hřibě, hřeje, hřiště, hřbet, ohřeje, na hřišti* (Kábele, 1996, s. 11) *hřib, hřebík, hřebíček, hřeben, hřebínek, hřeje, hřebcín, hřebec, hřát* (Štěpán, 2014, s. 62).
- Chř: *chřípí, chřest, chřestýš, chřipka, vichřice* (Kábele, 1996, s. 11)
- Zř: *zřítí, zřídka, zřítíl se, zřízení, zřetelně, zřejmě, zředit, zřezat* (Štěpán, 2014, s. 61).

- Vř: *vřídlo, vřidek, vříská, vřít, v říjnu, v Římě, vřes, vřelý, vřestí, vřesoviště* (Štěpán, 2014, s. 62).
- Mř: *mříž, mříže, mřížka, mřížkový* (Štěpán, 2014, s. 62).
- Ř – *Řím, Říp, říkat, říci, řídí, řidič, řídký, řídítka, říjen, řízek, říkanka, ředitel, řeka, řepa, řemen, řepka, řemeslo, řezat, řezáky, řezník, řeč, řečník, řetěz, řetízek, ředkvičky, řada, řasa, řádil, řvát, řvaní* (Štěpán, 2014, s. 62).
- - *Ř- třpytí se, křtiny, hřbet, peří, hoří, září, věří, míří, kouří, daří, Jiří, hůře, moře, kuře, dveře, nahoře, peřina, Jiřina, nařídil, vařil, kouřil, měřil, mířil, věřil, ořech, úřad, kořen, pařez, Mařenka, jeřáb, modřín, modřina, zmoudřel, odřeny, Bedřich, Jindřich, nadřel se, hadříky, dobře, v březnu, zavřel, zahřál, ohřál, hořký, dvířka, natřít, utřít, vetřít se, stříhat, stříbro, střídát, šetřit, nastříhat, natřel, Petře, nepřítel, nepřijemný, upřímná, nekřič* (Štěpán, 2014, s. 63).
- - *Ř-Ř- přestřihl, postříbřil, přetřel, překřičel, přistřihl, přiskřípl, přeskřípnul, přivřel, přeměřil, přeřekl se, přihřát, přiměří, předřikávat, přeřadil, řeřicha, kořenář, dřevař* (Štěpán, 2014, s. 63).
- - *Ř keř, kouř, věř, měř, lékař, pekař, kovář, tesař, malíř, mlynář, uhlíř, včelař, kuchař, truhlář, primář, popelář, rybář, vepř, pepř* (Štěpán, 2014, s. 63).
- *Řeka teče do moře. Oheň dobře hoří, z komína se kouří, večere se vaří. Chodím do třetí třídy. V lese rostou modřiny a břízy. Řezu, řezu dříví, už jsem celý křivý* (Kábele, 1996, s. 11).

17 S

17.1 Klasifikace a fyziologie

- Úžinová (konstruktivní), dásňová přední (prealveolární), párová, neznělá, ústní, ostrá.

Rty – Koutky úst jsou lehce zaostřené.

Měkké patro – Hláska „S“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Spodní čelist – Čelist je mírně spuštěna dopředu a dolů. Hrany dolních zubů jsou velmi přiblíženy k hranám horních zubů.

Hlasivky – Hláska je neznělá. Hlas není zapojen.

Jazyk – Okraje střední části jazyka se zvedají a mírně se dotýkají místa na hranici horních stoliček a dásní. Úžina se vytvoří mezi přední částí dásňového výstupku a přední částí jazyka. Špička jazyka se slabě dotýká dolních řezáků. Výdechový proud vzduchu proniká štěrbinou mezi jazykem a patrem. Proud naráží na ostří řezáků, které jsou k sobě výrazně přiblíženy a z úst vychází v podobě sykotu. Hláska „S“ má větší svalové napětí, než „Z“ (Pokorná, Vránová 2007).

17.2. Charakteristika hlásky

Hláska „S“, kterou můžeme označit za základní hlásku všech tupých sykavek, je velice náročná po artikulační i zvukové stránce (Salomonová, 2007).

17.3. Vyvozování hlásky

Zasmát se, zuby lehce k sobě (lehce), dotýkat se jazykem dolních zubů a syčet jako husa: sss. Nejde-li to, napodobovat šeptem cvrčka a prodlužovat: ccc. Dlaní těsně před ústy odhmatávat výdechový proud vzduchu (Kábele, 1996, s. 9).

17.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

V době výměny chrupu u dětí, je doporučováno s vyvozováním sykavek počkat a věnovat se vyvozování jiných hlásek.

V průběhu průpravných cvičení věnuje logoped pozornost správnému postavení zubů, vzdálenosti mezi nimi, poloze jazyka a nastavení rtů.

Zuby mají při výslovnosti hlásky „S“ velkou úlohu. Jejich vzdálenost ovlivňuje i správnou artikulaci. Nevládá-li dítě vytvořit ústní otvor nápodobou, logoped mu může umístit mezi

zuby špátli naplocho, která svou šířkou odpovídá vzdálenosti mezi zuby při artikulaci hlásky „S“.

Cvičení jsou dále zaměřena na vyplazování a vtahování jazyka. Rty jsou roztaženy jako by se dítě usmívalo. (Krahulcová 2013)

17.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou

Prvně se věnujeme nácviku studeného výdechového artikulačního proudu. Vzdušný proud si dítě může odhmatávat na ruce. Dítě si položí ruku na hrtan logopeda a poté na svůj hrtan. Při výslovnosti „S“ je výdechový proud úzký a středový. Některým dětem činí obtíže vytvořit dostatečně velkou úžinu a výdechový proud nemá volný průchod. Příčinou může být příliš vysoko nadzvednutý jazyk, což lze upravit logopedickou sondou. V některých případech dítě naopak dostatečně nezvedne jazyka. Výdechový proud se netře a nedochází ke vzniku typického šumu. Úprava je možná i zevně, tak že pod bradou zvedneme celou masu jazyka (Krahulcová, 2013).

17.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou

Substituce z „T“ - Dítě šeptem párkrát za sebou artikuluje „tttttttt“. Artikulaci můžeme po čase zrychlit. Hrot jazyka činí malý pohyb a je při horní dásni. V průběhu artikulace logoped pomocí kroužkové sondy přitlačuje jazyk dolů ke spodním zubům. Prodloužením nehlasného zvuku vznikne „csss“. Hlásku „S“ izolujeme a identifikujeme (Krahulcová, 2013).

Substituce z „Í“ - Při šeptané samohlásce „Í“ dítě zesiluje vzdušný proud, až zazní zvuk, který je podobný „S“ (Vyštejn, 1991).

Substituce z „Ch“ - Při vyvozování „S“ z „Ch“ bývá „Ch“ spojováno s hláskou „J“ (jch). Při prodloužené artikulaci, lehce otevřených ústech, zmenšování čelistního úhlu a roztahování koutků do úsměvu zazní sykavý zvuk. Občas je nutné dosáhnout širší polohy jazyka, což je možné spojením „jch“ s vokálem „A“. Dítě artikuluje „jcha“ (Krahulcová, 2013).

Substituce z „F“ - Souhlásku vyvodíme z prodloužené artikulace hlásky „F“. Dítě fouká na prst přiložený k dolním řezákům, současně mu roztahujeme koutky úst. Tím se foukání změní v sykot „ffss“ (Vyštejn, 1991).

Vyštejn (1991) doporučuje i vyvození hlásky „S“ z pískání, kdy dítě píská a současně mu rozšiřujeme koutky úst do širokého úsměvu, až se ozve prodloužené „S“.

Kutálková (2011) uvádí následující postup:

- 1) Dítě si představí cvrčka, který skáče c-c-c.

Cvrček uklouzne na klouzače -> prodloužení c a ozve se Csss.

- 2) Postupně odstraňujeme hlásku „C“ – cccSS-ssSSSS. První hlásku oslabíme a zesilujeme S. (Cvrček už to umí, už nepadá).

Slabiky lépe dosáhneme pomoci názorného příkladu „Had je ospalý a zívá“ – sssssá.

Nejprve spojujeme vyvozenou hlásku „S“ pouze se samohláskami „I“, „E“, „A“ jelikož mají stejné nastavení mluvidel. Postupem času používáme všechna slova ze slovní zásoby dítěte (Krahulcová, 2013).

17.4 Odchytky v artikulaci hlásky

Rozlišujeme následující typy sigmatismu:

- Interdentální (mezizubní) – Hrot jazyka dítě vysouvá mezi zuby. Někteří autoři se domnívají, že jde o pozůstatek sacího reflexu z kojeneckého období. Více je pravděpodobné, že si dítě zvyklo vysouvat jazyk z úst při dýchacích obtížích anebo při otevřeném skusu (ústa jsou pootevřena, což podporuje vysunutí jazyka z úst). K interdentálnímu sigmatismu může vést i dumlání.
- Addentální (přízubní) – Hrot jazyka se opírá o horní řezáky, což vede ke znemožnění řízení expiračního proudu na ostří dolních řezáků. Sykavky ztrácí svůj sykot. Zvukově se blíží hlásce „T“.
- Bilabiální (retný) – Rty se vysunují dopředu. Zvuk připomíná „F“ nebo „Š“.
- Laterální (bočný) – Vzduchový proud nevychází středem dutiny ústní, ale na jedné, nebo po obou stranách tvrdého patra. Může nastat při výměně chrupu – v tomto období lehce vzniká návyk nevhodného stavění hrotu jazyka. Je možná i souvislost s lateralitou, kdy dítě těsněji přikládá jazyk k dominantní straně, vzduch tak uniká druhou stranou.
- Labiodentální (retozubní) – K tvorbě sykavek dochází v úžině mezi dolním rtem a horními řezáky. Slyšíme zvuk podobný hlásce „F“.
- Nazální (nosní) – Expirační proud vychází nosní dutinou a ne ústní. Vzniká tak nelibý nosní šelest. Jazyk plně uzavírá ústní dutinu, oproti tomu měkké patro umožňuje vzduchu vstup do nosní dutiny.
- Sigmatismus stridens – Je typický ostrou sykavostí.
- Sigmatismus laryngalis – Slyšíme ostrý, sykavý šelest, který vzniká v hrtanu. Dochází k němu u dětí s palatolalií.

- Sigmatismus aspirační – Tupé i ostré sykavky dítě tvoří retozubním šelestem při krátkém trhavém vdechu (Hála, Sovák 1962).

Při mezizubní výslovnosti „C“, „S“ a „Z“ se doporučuje zkontrolovat nosní mandli. Když dítě nemůže dýchat, pomáhá si tak, že má otevřená ústa. Sykavky se dítě naučí, ale nezvládá je užívat v běžné řeči, protože nebyla odstraněna příčina špatné výslovnosti.

Po odstranění adenoidní vegetace nebo při zjištění, že jde o návyk (dítě dýchá ústy v důsledku rým) je vhodné trénovat správné dýchání a posilovat obličejové svaly (drží dolní čelist přitaženou a tím i zavřené ústa) (Kutálková, 2011).

17.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Sedí, seno, sype, silný, sama, sova, Standa, sedm, kos, nos, pes, les, husa, kosa, vosa, nese, v lese, pase, hasí, mísa, maso.*
- *Sova sedí v lese. Standa je silný. Na stole je mísa. Na míse je maso. Husy sedí na návsi. Máme maso na míse, kdo si sedne, nají se (Kábele, 1996, s. 9).*
- *S- sfoukl, schody, schytl, schválně, sjel, sjednal, skála, skákal, sklo, sklínka, skutek, skok, sláma, sláva, slabý, sladký, sleva, slepý, sleduje, slíbí, slimák, sloup, sluch, slupka, smeták, smetí, smetana, smích, smlouva, sníh, snídaně, spolu, sponka, stát, stejný, stůl, stín, svítí, světlo, syn, síň, síť, síla, sen, sebe, sele, seká, sedí, sedmý, semeno, sekaná, sám, saň, sádlo, sáně, sandály, salát, salám, sako, sob, sokol, socha, sobota, sopka, sucho, sud, sůl, sudy, sukně, sojka, soud, soudek.*
- *-S- miska, líska, listí, místo, písmo, jistý, pasta, páska, láska, píská, maska, veslo, postava, postel, host, kost, most, dost, zlost, stál, uspal, usnul, kostky, kousky, housky, housle, nosí, vosí, visí, musí, lesy, vosy, vousy, vlasy, písek, pásek, pase, housek, pusa, kousá, nese.*
- *S-S sasanka, soused, sysel, stiskl, stesk, snese, sladkost, sestavil, svislý, skleslý, směs, sníst.*
- *-S dopis, nápis, úpis, vlas, hlas, klas, jas, nás, vás, kompas, los, kus, vous.*
- *Slunce svítí. Standa chodí do sedmé A. Po silnici jede autobus. Venku je spousta sněhu. Sova houká v lese. V koutě stojí smeták. V létě spíme ve stanu. Pes má kost. Soused má moc masa. Kos sedí vysoko. Stýská se mi dost. Kos smutně píská. Slávek spěchá k lesu. U silnice stojí vysoké sloupy. U lesa se pasou husy. Jedna husa se nepase (Štěpán, 2014, s. 34).*

18 Z

18.1 Klasifikace a fyziologie

- Úžinová (konstruktivní), dásňová přední (prealveolární), párová, znělá, ústní, ostrá.

Rty – Koutky úst jsou lehce zaostřené.

Měkké patro – Hláska „Z“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Spodní čelist – Čelist je mírně spuštěna dopředu a dolů. Hrany dolních zubů jsou velmi přiblíženy k hranám horních zubů.

Hlasivky – Hláska je znělá. Hlas je zapojen.

Jazyk – Okraje střední části jazyka se zvedají a mírně se dotýkají místa na hranici horních stoliček a dásní. Úžina se vytvoří mezi přední částí dásňového výstupku a přední částí jazyka. Špička jazyka se slabě dotýká dolních řezáků. Výdechový proud vzduchu proniká štěrbinou mezi jazykem a patrem. Proud naráží na ostří řezáků, které jsou k sobě výrazně přiblíženy a z úst vychází v podobě sykotu. Hláska „Z“ má menší svalové napětí, než „S“. (Pokorná, Vránová, 2007).

18.2 Charakteristika hlásky

Vyvozování hlásky „Z“ často následuje po hlásce „S“. Rozdíl je pouze ve znělosti. Hrtan, místo pod bradou, dolní ret a temeno hlavy patří mezi opěrné body pro hmatovou percepci. Dále je vhodné, aby si dítě odhmatávalo studený, dlouhý výdechový proud (Krahulcová, 2013).

18.3 Vyvozování hlásky

Zasmát se, zuby lehce k sobě (lehce). Dotýkat se jazykem lehce dolních zubů a bzučet jako moucha: zzz. Rukou položenou na hrtan odhamávat vibraci (Kábele, 1996, s. 9).

18.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Jsou doporučena v následujícím pořadí:

- Roztahování rtů tak, aby došlo k zaostření koutků.
- Utvoření vhodné vzdálenosti mezi horními a dolními zuby, aby výdechový proud mohl unikat ven z úst. Ideální vzdálenosti mezi horními a dolními zuby je asi 1 mm.
- Konec jazyka se opře o zadní plochu spodních zubů.

- Pokud dítěti činí tato cvičení obtíže, bývá doporučováno se vrátit k průpravným cvičením pro hlásku „S“ (Krahulcová, 2013).

18.3.2 Vyvozování z onomatopoi:

- Bzučení jako včela (moucha)
- Hra na basu
- Postupem času můžeme střídát neznělý sykot hada a znělý bzukot včely. Rozdíl ve znělosti je nutné zvýraznit (Krahulcová, 2013).

18.3.3 Vyvozování hlásky přímou metodou

Je nutné, aby dítě vnímalo rozdíl mezi hláskami „S“ a „Z“. Logoped je střídavě vyslovuje a dítě je pozoruje a odhmatává. Je doporučováno, aby dítě přiložilo ukazovák na hrtan či dolní ret, na kterém dítě může cítit výdechový proud a zároveň rezonanci – jemné chvění.

Hlásky „Z“ se cvičí nejprve izolovaně, prodlouženě, jelikož při dosahování znělosti je nutné vyvinout velkou sílu. Poté dítě procvičuje spojení „Z“ se samohláskami: „zi, ze, za, izi, eze, aza“. Využíváme jen vokály „I“, „E“, „A“ z důvodu stejného nastavení mluvidel (Krahulcová, 2013).

18.3.4 Vyvozování hlásky substituční metodou

Souhlásku „Z“ lehce vyvodíme z hlásky „S“ přidáním hlasu. Dítě umístí svou ruku pod bradu logopeda a druhou ruku přiloží pod svou bradu. Při vyslovování „S“ hlas nezní, ale při vyslovení hlásky „Z“ hlas slyšíme (Vyštej, 1991).

18.4 Odchytky v artikulaci hlásky

- Hlásky není náležitě znělá, nebo znělost zcela chybí. Při úpravě vycházíme z odhmatávání vibrace hlasivek a posílení výdechového artikulačního proudu.
- Pokud místo „Z“ slyšíme „I“, dítě zvedá hřbet jazyka velmi vysoko k patru. Korekce je založena na dosažení správného postavení jazyka a jeho spojení s dostatečným výdechovým proudem. Logoped jazyk může polohovat pomocí sondy, dítě vydechuje do papírové kuličky, proužku aj.
- „Z“ se podobá „O“, když dítě nedostatečně roztahuje rty. Manuálně upravujeme postavení rtů.

- Další chybou může být, že hláska „Z“ v běžné řeči úplně chybí. Při úpravě se vracíme ke spojování hlásky se základními vokály.
- Někdy děti mezi „Z“ a následující samohlásku vsouvají „I“. Při korekci je důležité vytvořit kinestezi vhodné polohy jazyka.
- Vyskytují se také všechny typy vadného tvoření hlásky „Z“ obdobné jako u hlásky „S“ (Krahulcová, 2013).

18.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Zima, zebe, zelí, zajíc, záda, zámek, zvoní, vozí, kazí, koza, váza, leze, veze, zaleze, zaveze, vozí, navozí, jezevec.*
- *Zajíc leze do zelí. Koza leze na záhon. V zimě to zebe. Jezevec zaleze pod mez. Zvonek zvoní (Kábele, 1996, s. 9).*
- *Z- zbavil, zbude, zbytek, zbohatnul, zbledl, zde, zdaleka, zdobí, Zdena, Zdeněk, zdokonalit, zhudebnit, zlý, zlato, zlámal, zloděj, zmatek, znak, znamení, známka, znásobit, znova, zvon, zvuk, zvonek, zvyk, zívá, zídka, zed', země, zelený, zedník, zelenina, zebe, zatím, závidí, zámek, závoj, zábava, zadní, záhon, závodník, zápalka, zametá, záplava, závin, zobák, zoubek, zoufalý, zouval se, zub, zuby, zuje, zůstal.*
- *-Z- jizva, neznal, neznámý, kůzle, hnízdo, dovezl, pozvání, hází, mezi, kozy, peníze, na noze, váza, lízá, Líza, lezu, vezu, vozit, házet, klouzat, uzel, muzika, jazyk, mezitím, vyzutý.*
- *Z-Z zmizik, zavázal, zakázal, zvítězil, zalezu, zazvonil, Zuzana, Zuzanka, Zuzi, zaházel.*
- *Je to zima. To je zebe. Zuzana veze vozík. Moucha bzučí bz bzbz. Na zahradě máme záhon zelí. Zajíc zaleze. Bolí mě zuby. Pan Zima má zahrádku (Štěpán, 2014, s. 37).*

19 C

19.1 Klasifikace a fyziologie

- Polozávěrová (semiokluzivní), dásňová přední (prealveolární), neznělá, ústní, polosykavá.

Rty – 1. Fáze: Koutky úst jsou lehce zaostřené. Rty jsou od sebe nepatrně oddáleny. 2. fáze: Dochází k uvolnění rtů

Měkké patro – Hláska „C“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Spodní čelist – 1. Fáze: Čelisti jsou k sobě velmi sblíženy. Dolní čelist je lehce předsunutá. Hrany horních řezáků jsou těsně u hran dolních řezáků. 2. Fáze: Dolní čelist se mírně, ale prudce spustí dolů. Výdechový proud vzduchu narazí na řezáky. I nejmenší pohyb čelistí spěje k dotvoření zvuky konsonantu.

Hlasivky – Hláska je neznělá. Hlas není zapojen.

Jazyk – 1. Fáze: Okraje střední části jazyka jsou zvednuty a mírně se dotýkají místa na hranici horních stoliček a dásní. Na dásních těsně za horními řezáky se vytvoří překážka dvěma způsoby:

- A) Přední část jazyka se dotkne dásní. Špička jazyka míří dolů a dotýká se dolních řezáků.
- B) Špička jazyka se dotkne dásní.

2. fáze: Dochází ke zrušení překážky. Přední část jazyka, nebo špička jazyky se odsune od dásní. Okraje jazyka ale stále zůstanou mírně přitisknuty k horním stoličkám. Vzniká úžinový prostor, kde se hláska „C“ zvukově utváří a uslyšíme charakteristický šum (Pokorná, Vránová, 2007).

19.2 Charakteristika hlásky

„C“ patří mezi hlásky, které bývají nejčastěji narušeny u dětí i dospělých. Může se vyskytovat u dětí se senzorio-motorickou formou dyslalie, také se může jednat o skrytou vadu sluchu (Salomonová, 2007).

19.3 Vyvozování hlásky

Zasmát se, zuby lehce k sobě (lehce), zadržet dech, dotknout se lehce jazykem dolních zubů, pak napodobovat cvrčka: c cc (při každém C oddálit zuby od sebe). Nejde-li to, napodobovat

šeptem malý traktor: t tt. Dlaní těsně před ústy odhmatávat výdechový proud vzduchu (Kábele, 1996, s. 9).

19.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Lze využít průpravná cvičení pro hlásku „S“. Zaměřujeme se především na orofaciální stimulaci, zdůraznění artikulační mimiky, vhodné postavení rtů, jazyka a zubů (Krahulcová, 2013).

19.3.2 Vyvozování hlásky metodou přímou a substituční

Vyštejn (1991) uvádí následující postup:

- 1) Dítě přiblíží řezáky k sobě asi na vzdálenost 1-2 mm.
- 2) Koutky úst jsou oddáleny do stran. Dítě si široce směje.
- 3) Hrot jazyka usměrníme za dolní řezáky pomocí logopedické sondy, která může být položena podélně, tj. souhlasně s osou jazyka, příčně nebo svisle.
- 4) Dítě lehce artikuluje šeptané „T“, až zazní „C“.

Nejprve při intervenci volíme slova, kdy je hlásky „C“ na konci. Hlávka děti mají vyslovovat odděleně „ví – c, ni – c, ...“. Poté, co dítě souhlávku „C“ takto zvládá, ji můžeme začít trénovat na začátku slov. Začínáme slovy, kde „C“ tvoří slabiku se samohlávkami „I“ a „E“ (cink, cín, cep, atd.).

19.4 Odchyly v artikulaci hlásky

- Nejvíce dětem činí obtíže odlišení ostrých sykavek (Krahulcová, 2013).
- Zvýšenou pozornost věnujeme dětem, které se v předškolním věku učí mluvit anglicky. Učitelé anglického jazyka požadují anglickou výslovnost, kterou některé děti dále používají i v českém jazyce. U anglických sykavek se přední okraj jazyka zdvihá do polohy mezizubní až přízubní, což je v češtině nesprávná poloha. U českých sykavek se přední okraj jazyka dotýká vnitřních stěn dolních řezáků a výdechový proud směřuje k hrotu jazyka a probíhá jemnou úžinou ve středu jazyka (Synek, 1999).

Vyvozování izolovaných „S“, „C“, „Z“ by nemělo činit obtíže dětem, které udrží jazyk za řezáky a hlídají si široký úsměv. Některé děti nezvládají zapojení hlásek do slov a řeči. Často se vrací k navyklé chybné artikulaci. Můžeme tomu předejít tak, že dětem nabídneme u

prvních slov hiát (tiché „H“): „sss-hojka“ – „sss(h)ojka“ – „sssojka“ - sojka; „zzz-hobák“ – „zzz(h)obák“ – „zzzobák“ – zobák. Dítě brzy pochopí a rychle dojde k výměně správné hlásky za nevhodnou. Ve slovech, kde se nově osvojená hláska objevuje samostatně na konci slov (pec), uprostřed (pecka) nebo na začátku (stůl, cvik), nevyužíváme hiátu. Ale dítě by si mělo uvědomit, že slova se dají rozčlenit: „pe-sss“ – „pesss“ – pes; „ko-sss-tel“ – „kossstel“ – kostel; „zzz-von“ – „zzzvon“ – zvon (Synek, 1999).

19.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Bác, pac, tác, otec, palec, micka, pícka*
- *Cinká, celý, cibule, copak, couvá, nic, pec, věc, noc, moc, konec, límec, vůbec, více, věci, v peci, lavice, opice, ulice.*
- *Co to cinká na ulici? Micka sedí na lavici. Co to cupe pod lavicí? Opice je v kleci. Nemám nic, dej mi víc. Svíce svítí celou noc* (Kábele, 1996, s. 9).
- *C- cpe, cvik, cvaká, cvrkot, cíl, cink, cihla, cítí, citlivý, cedník, cement, cáká, cavyky, co, copak, cop, couvá, cupuje, cupitá, cumlá.*
- *-C- ptáci, v noci, vojáci, letci, lovci, kluci, chlapci, domácí, ocet, ovoce, ovce, Vánoce, policie, Alice, kope, udice, vejce, dvacet, nocovat, plácá, něco, Micka, klícka, pecka, packa, placka, Lucka, nemocný, vycpaný, ústa, nocleh, celníci, Cecilka, pomocnice.*
- *-C víc, líc, pec, pac, tác, palec, klec, palác, nemoc, pomoc, lovec, chlapec, lívanec.*
- *Cilka má cop. Malá pec je pícka. Malá klec je klícka. Micka má bílou barvu. Kluci capou po ulici, Mamá dvacet vajec. Koníci cválají do kopce. Alice cinká na poklice. Celý dům je cihlový. Volám moc o pomoc. Volám víc, nikde nic. U pece je police. Kup pecen chleba, cibule a vejce. Svíce svítí celou noc* (Štěpán, 2014, s. 32).

20 Š

20.1 Klasifikace a fyziologie

- Úžinová (konstruktivní), dásňová zadní (postalveolární), párová, neznělá, ústní, tupá.

Rty – Koutky úst jsou k sobě přiblíženy. Rty jsou zaokrouhleny, díky čemuž dochází ke zvětšení rezonančního prostoru v ústech a snížení charakteristické výšky šumu.

Měkké patro – Hlása „š“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Dolní čelist – Čelist je mírně spuštěna dopředu a dolů. Hrany dolních zubů jsou velmi přiblíženy k hranám horních zubů. Výdechový proud vzduchu naráží na řezáky menší silou, než u hlásek „s“, „z“ a „c“, protože je rozptylován v přední části úst.

Hlasivky – Hlása je neznělá. Hlas není zapojen.

Jazyk – Okraje střední části jazyka jsou přitisknuty v místě na hranici horních stoliček a dásní. Celý jazyk se posune lehce dozadu. Úžina se vytvoří v zadní části dásňového výstupku dvěma způsoby:

- A) Špička jazyka se přisune k dásňovému výstupku.
- B) Přední část jazyka se přisune k hornímu dásňovému výstupku. Špička jazyka míří dolů a nedotýká se plochy dolních řezáků.

Hlása „š“ má větší svalové napětí než „ž“ (Pokorná, Vránová, 2007).

20.2 Charakteristika hlásky

„š“ je základní hláska tupých sykavek. Její kvalita má vliv na vyvozování dalších tupých sykavek (Krauhulcová, 2013).

20.3 Vyvozování hlásky

Našpulit ústa (foukat, pískat), dotknout se jazykem lehce za horní dásní a syčet jako lokomotiva: ššššš. Nedokáže-li to, syčet jako husa: ssssss a zvedat koneček jazyka za horní zuby (Kábele, 1996, s. 9).

20.3.1 Vyvozování z onomatopií

- Napodobování šumění šuměnky rozpouštějící se ve vodě.
- Napodobování šumění moře.
- Napodobování listí, do kterého fouká vítr.

- Napodobování zvuku lokomotivy (Vyšejn, 1991)

20.3.2 Vyvozování hlásky substituční metodou

„Š“ je možné vyvodit z „Č“. Dítě prodlouženě vyslovuje hlásku „Č“ „ččššš“. Postavení mluvidel je při obou hláskách podobné (Vyšejn, 1991).

Pokud vyvozujeme hlásku „Š“ z pomocného „S“, musí si dítě nejprve odhmatáváním uvědomit rozdíl v artikulaci „S“ a „Š“. Při artikulaci „S“ je výdechový proud dlouhý a studený, při artikulaci „Š“ je proud teplý a slabý. Dítě by se také mělo povšimnout rozdílného tvaru úst (Krahulcová, 2013). Dítě vyslovuje „S“ se zaokrouhlenými rty a se samohláskou „U“. Jazyk můžeme lehce zatlačit dozadu špátlí, nebo kroužkovou sondou, až uslyšíme „Š“ (Neubauer, 2007)

Hlásku „Š“ spojujeme se samohláskami „A“, „O“, „U“, jelikož mají shodné artikulační postavení (Krahulcová, 2013).

20.4 Odchytky v artikulaci hlásky

- Hlásky „Š“ zní jakou „S“, což je způsobeno nevýraznou artikulační mimikou.
- Souhláska „Š“ se podobá „Z“, pokud dítě přidává hlas. Úprava je založena na uvolnění mluvidel a odhmatávání nečinnosti hlasivek při samostatné artikulaci hlásky „Š“.
- Konsonant „Š“ zní jako „Ch“, je-li posunuta artikulační báze příliš dozadu. Korekce spočívá v polohování jazyka a odhmatávání výdechového proudu vzduchu.
- Vyskytuje se také vadná výslovnost ve smyslu sigmatismu interdentalního, addentalního, labiodentalního, bilabiálního, palatálního, laterálního, velárního, nazálního, vdechového, laryngálního i stidens (Krahulcová, 2013).

20.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Šije, šedý, šaty, šátek, šála, škola, myš, piš, dáš, máš, náš, váš, naše, vaše, piše, kaše, kouše, Dáša, Vašek, taška.*
- *Dáša šije šaty. Vašek je ve škole. Váša má novou tašku. Myška má šedivý kožíšek. Kaše se nekouše* (Kábele, 1996, s. 9).
- Š – *škoda, škeble, škopek, škytá, šlape, šnek, špatný, špenát, špendlík, špína, štáva, štěká, štěně, štika, štípe, šťovík, šum, šunka, šupiny, šumí, šup, šachy, šatník, šalvěj, šel, šedý šepot, šelma, šeptá, šéf, šíp, šil, šípek, šije, šikmý, šikovný, šikulka.*

- Š-Š *šašek, šiška, šiješ, šiřatý, řuřkář, píšeř.*
- -ř – *liřka, myřka, mařle, nařla, ořklivý, výřka, jřiřka, piřkot, piřřalka, pēřky, kořtě, jeřtě, lepři, ořkubaná, uřpinēný, leřtí, pořtolka, koře, Mářa, Vařík, kořík, kořile, uři, uřiře, pēřina, pleř, plořina, hoři, tiře.*
- -ř koř, dávář, veliř, viř, vidiř, honiř, Jonář, meleř, piřeř, jřiř, táhneř, jedeř, pleř, dívář, mávář.
- *Hoři již chodí do řkoly. Dářa míchá kaři. V koři je myřka, Ty neviř, kam jdeř? Vařík má malé řtěně (řtěpán, 2014, s. 42).*

21 Ž

21.1 Klasifikace a fyziologie

- Úžinová (konstruktivní), dásňová zadní (postalveolární), párová, znělá, ústní, tupá.

Rty – Koutky úst jsou k sobě přiblíženy. Rty jsou zaokrouhleny, díky čemuž dochází ke zvětšení rezonančního prostoru v ústech a snížení charakteristické výšky šumu.

Měkké patro – Hlávka „Ž“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Dolní čelist – Čelist je mírně spuštěna dopředu a dolů. Hrany dolních zubů jsou velmi přiblíženy k hranám horních zubů. Výdechový proud vzduchu naráží na řezáky menší silou, než u hlásek „S“, „Z“ a „C“, protože je rozptylován v přední části úst.

Hlasivky – Hlávka je znělá. Hlas je zapojen.

Jazyk – Okraje střední části jazyka jsou přitisknuty v místě na hranici horních stoliček a dásní. Celý jazyk se posune lehce dozadu. Úžina se vytvoří v zadní části dásňového výstupku dvěma způsoby:

- A) Špička jazyka se přisune k dásňovému výstupku.
- B) Přední část jazyka se přisune k hornímu dásňovému výstupku. Špička jazyka míří dolů a nedotýká se plochy dolních řezáků.

Hlávka „Ž“ má menší svalové napětí než „Š“ (Pokorná, Vránová, 2007).

21.2 Charakteristika hlásky

Hlávka „Ž“ má dobrou optickou oporu. Tvoří se shodným artikulačním mechanismem jako hlávka „Š“, liší se pouze znělostí (Krauhlová, 2013). Pokud dítě v běžné řeči užívá „Č“ a „Š“, bude úprava hlásky „Ž“ snadnější (Salomonová, 2007).

21.3 Vyvozování hlásky

Našpulit ústa (foukat, pískat), zuby lehce k sobě, dotknout se jazykem lehce za horními zuby a bzučet jako čmelák: žžžžžž. Nedokáže-li to, bzučet jakou moucha: zzzzzz, našpulit při tom ústa a zvedat jazyk za horní dásně. Rukou položenou na hrtanu odhmatávat vibraci (Kábele, 1996, s. 9).

21.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Jsou založeny na správném postavení rtů, jazyka a vzdálenosti mezi zuby (Krauhlová, 2013).

21.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou

Dítě si odhmatává znění „Ž“. Jeden ukazovák má přiložený na svůj dolní ret a druhý na logopedův. Na ukazováku cítí výdechový proud a mírnou vibraci znělého „Ž“ (Krahulcová, 2013).

21.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou

Sovák doporučuje vyvodit znělé „Ž“ přidáním hlasu k „Š“, např. bžá apod. (Sovák, 1984).

Má-li dítě problém odhmatávat vibrace na hrdle, položíme své hrdlo na temeno hlavy dítěte a při artikulaci „žžž“ přenášíme vibrace dítěti. Dítě tímto způsobem lépe pochopí tvorbu znělosti o stěny hrtanu (Salomonová, 2007).

21.4 Odchytky v artikulaci hlásky

- Jestliže se hlásky „Ž“ podobá souhlásce „Z“, pomocí kroužkové logopedické sondy polohujeme hrot jazyka do patřičné polohy.
- Není-li jazyk dostatečně nadzvednut, místo „Ž“ se ozve samohláska „U“. Mezi jazykem a patrem vniká velká úžina, přes kterou prochází výdechový proud bez vzniku typického šumu. Úprava je založena na polohování jazyka.
- Pokud dítě hlásku „Ž“ v běžné řeči vynechává, je nutné upevnit její kinestezii v izolované poloze a potom ve slabikách a slovech (Krahulcová, 2013).

21.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Žába, žije, želva, žena, žito, leží, běží, váže, ježek, žížala, železo.*
- *Žába leží v kaluži. Ježek běží za žížalou. Želva leží u kaluže. Kožené boty jsou z kůže* (Kábele, 1996, s. 9).
- *Ž – Žofie, župan, žumpa, žabák, žák, žaluje, žabka, žádný, žalud, žaludek, žemle, ženatý, ženich, želé, žehlí, židle, žínka, žihadlo, ždímá, žlutý, žloutek, žvýká.*
- *- Ž- kůže, nože, maže, lyže, líže, louže, klouže, lže, ležela, Božena, bažant, manžel, loupež, můžeme, muži, v louži, v kaluži, kožich, ježek, každý, dlažba, nažloutlý, loupežník.*
- *Žába klouže v blátě. Malá židle je židlička. Žofka žehlí žehličkou. Žvýkám žvýkačku. Čížek je malý ptáček. Blažena má nový kožich* (Štěpán, 2014, s. 44).

22 Ć

22.1 Klasifikace a fyziologie

- o Polozávěrová (semiokluzivní), polosykavá, dásňová zadní (postalveolární), neznělá, ústní).

Rty – 1. Fáze: Koutky úst jsou k sobě přiblíženy. Rty jsou lehce zaokrouhlené. 2. Fáze: Dochází k uvolnění rtů.

Měkké patro – Hláska „Ć“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Spodní čelist – 1. Fáze: Čelisti jsou k sobě velmi sblíženy. Hrany horních řezáků jsou těsně u hran dolních řezáků. 2. Fáze: Dolní čelist se mírně spustí dopředu a dolů. Výdechový proud vzduchu narazí na řezáky. I nejmenší pohyb čelistí spěje k dotvoření zvuky konsonantu.

Hlasivky – Hláska je neznělá. Hlas není zapojen.

Jazyk – 1. Fáze: Okraje střední části jazyka jsou zvednuty a mírně se dotýkají místa na hranici horních stoliček a dásní. Dochází k posunutí celého jazyka lehce dozadu. Na zadní části dásní těsně za horními řezáky se vytvoří překážka dvěma způsoby:

A) Přední část jazyka se dotkne dásní s větším svalovým napětím, než u hlásky „C“. Špička jazyka míří dolů.

B) Špička jazyka se dotkne dásní s větším svalovým napětím než u „C“.

2. fáze: Dochází ke zrušení překážky. Přední část jazyka, nebo špička jazyky se odsune od dásní. Okraje jazyka ale stále zůstanou mírně přitisknuty k horním stoličkám. Vzniká úžinový prostor, kde se hláska „Ć“ zvukově utváří a uslyšíme charakteristický šum (Pokorná, Vránová, 2007).

22.2 Charakteristika hlásky

„Ć“ patří mezi hlásky, které jsou nejčastěji vadně tvořeny. Většinou činí problémy dětem se senzorio-motorickou dyslalií. Může se jednat i o lehkou poruchu sluchu. Se špatnou artikulací sykavek se setkáváme často nejen u dětí, ale i u dospělých.

Pro vhodné postavení zubů je nejlepší klešťovitý skus. Tento skus ale nelze vždy dodržet. U osob s hlubokým skusem dochází k nápadnému posunu horní čelist nahoru a tím i nelibému pocitu (Salomonová, 2007).

22.3 Vyvozování hlásky

Našpulit ústa (foukat, pískat), dotknout se jazykem za horní dásně (nedokáže-li to dítě samo, zvednout lžičkou nebo sondičkou) a volat šeptem na kočku: či čiči. Dlaní těsně před ústy odhmatávat výdechový proud vzduchu (Kábele, 1996, s. 9).

22.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

V rámci průpravných cvičení se logoped zaměřuje na nastavení rtů do kroužku, postavení jazyka a vzdálenost mezi zuby (Krahulcová, 2013).

22.3.2 Vyvozování hlásky metodou přímou

Logoped několikrát za sebou vyslovuje hlásku do dlaně dítěte. Dítě napodobuje artikulaci logopeda a samo sebe kontroluje i hmatem. Je možné dítěti pomoci polohováním mluvidel (Krahulcová, 2013). Salomonová (2007) doplňuje, že úprava nápodobou není dosti efektivní, protože nedochází k vytvoření nového artikulačního a zvukového stereotypu. U dospělých se doporučuje používat kroužkovou sondu.

22.3.3 Vyvozování hlásky metodou substituční

Hlásku „Č“ je možné vyvodit z „C“. Dítě špulí rty. Jazyk pomocí sondy zatlačíme vzad nahoru a mírně se zvětší čelistní úhel. Poté se ozve „Č“ (Sovák, 1984).

Kutálková (2011) doporučuje následující postup:

- 1) Dítě má vyslovovat ti-ti-ti nebo t'-t'-t' (udělej hodiny).
- 2) Totéž šeptem (malé hodinky).
- 3) Totéž šeptem. Dítě dá zuby na sebe (malé hodiny zavřené v šuplíku).
- 4) Totéž šeptem. Dále dítě našpulí rtů (kulaté hodiny) a ozve se či-či-či nebo č-č-č.

Fixace hlásky je rychlejší a efektivnější při procvičování na začátku a na konci slov (Krahulcová, 2013). Pokud „Č“ cvičíme na začátku slov, doporučuje se cvičit ho ve spojení se samohláskou „U“ a „O“ (Vyštejn, 1991).

22.4 Odchyly v artikulaci hlásky

- Nejčastěji se vyskytuje nesprávná poloha mluvidel. Při úpravě se vracíme k předartikulačním cvičením.

- Velké obtíže dětem činí nepřesná diferenciacie sykavek (Krauhulcová, 2013).
- Hlásku „Č“ dítě může nahrazovat souhláskami „C“, „S“, „Ch“ a „Š“ (Pávková, 2013).

22.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Čelo, čeká, čenich, Čína, čokoláda, míč, klíč, míče, klíče, pláče, koláče, pláč, tyče, tyčka, míček.*
- *Číhá kočka na myšku. Babička peče koláče. Kolotoč se točí. Kočka má šedivé oči. Čeněk kope do míče (Kábele, 1996, s. 9).*
- Č – člověk, člun, čmelák, čte, čtení, čvachtá, čumák, čolek, čouhá, čaj, čáp, čapka, čelenka, Čech, Čechy, Čeněk, četba, čichá, číhá, činka, činely, čitelný.
- Č – Č- čočka, čajíček, kočička, čmeláček, čumáček, čepička.
- - Č – kočka, počká, tečka, líčka, lavička, lahvička, očka, omáčka, vidlička, lodička, víčka, mačká, vajíčka, jablíčka, míčky, fličky, nudličky, kolečko, ovečka, babička, Evička, Anička, točí, léčí, mečí, bečí, klečí, hlídači, oči, kočí, peče, teče, meče, pečeně, klučina, bůček, počítá, počítadlo, tlačí.
- - Č kolotoč, meč, bič, klíč, topič, upeč, napeč, opeč, hlídač, koláč, pláč, boháč, pekáč, vypravěč, mlč.
- *Mám míč a bič. Topič topí uhlím. Nač je ten klíč? Emička je malá holčička. Babička peče koláče. Máme čtení a počítání. V čajníku je čaj. Lečí mi oči. Evička pije mlíčko. Čí je ten míč? Děvčata ráda tančí (Štěpán, 2014, s. 40).*

I sykavky „Š“, „Ž“, „Č“ by děti měly vyslovovat s jemným úsměvem (rozhodně ne s širokým). Stěžejní je správná poloha jazyka (dozadu a nahoru). Je nevhodné, aby děti příliš špulily ústa nebo aby si stahovaly tváře a vytahovaly koutky úst dopředu. Může poté docházet k navykání si na nepřirozené grimasy při promluvě a dále dochází k deformaci polohy jazyka (nízká poloha hrotu jazyka).

Má-li dítě problém zapojení sykavek do slov, je vhodné si vypomoci využitím hiátu a rozčleněním slov na části jako u ostrých sykavek.

Některým dětem činí obtíže slova, ve kterých se vyskytují tupé i ostré sykavky (sušenka, sešit, švestka, cvičí, železo, aj.) Také zde se doporučuje rozdělit slova na části a jejich vyslovení oddělit, aby dítě získalo čas na přemístění jazyka. („se-šit“, „sede-sát“, „žele-zo“, „cvi-čka“, „ště-stí apod.) (Synek, 1999).

23 Ď, Ť, Ň

23.1 Klasifikace a fyziologie

„**Ť**“: závěrová (okluzivní), tvrdopatrová – předopatrová, párová, neznělá, ústní.

„**Ď**“: závěrová (okluzivní), tvrdopatrová – předopatrová, párová, znělá, ústní.

„**Ň**“: závěrová (okluzivní), tvrdopatrová – předopatrová, jedinečná, znělá, nosová.

23.1.1 Ť

Rty – Rty jsou od sebe mírně oddáleny. Koutky úst jsou lehce zaostřeny.

Měkké patro – Hláska „**Ť**“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zbarvení konsonantu.

Dolní čelist – Při vyslovování hlásky (=uvolnění závěru) dochází k oddálení jazyka od patra. Spodní čelist se lehce spustí dolů, nepředsouvá se. Horní zuby se nedotýkají dolních zubů během tvorby hlásky.

Hlasivky – Hláska je neznělá. Hlas není zapojen.

Jazyk – Překážka výdechovému proudu vzduchu vzniká přitisknutím hřbetu jazyka na přední část klenby tvrdého patra. Špička jazyka směřuje k dolním řezákům. Střední část jazyka se svými okraji dotýká horních stoliček. „**Ť**“ uslyšíme při oddálení jazyka od tvrdého patra. „**Ť**“ má větší svalové napětí než „**Ď**“ a „**Ň**“ (Pokorná, Vránová, 2007).

23.1.2 Ď

Rty – Rty jsou od sebe mírně oddáleny. Koutky úst jsou lehce zaostřeny.

Měkké patro – Hláska „**Ď**“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zbarvení konsonantu.

Dolní čelist – Při vyslovování hlásky (=uvolnění závěru) dochází k oddálení jazyka od patra. Spodní čelist se lehce spustí dolů, nepředsouvá se. Horní zuby se nedotýkají dolních zubů během tvorby hlásky.

Hlasivky – Hláska je znělá. Hlas je zapojen.

Jazyk – Překážka výdechovému proudu vzduchu vzniká přitisknutím hřbetu jazyka na přední část klenby tvrdého patra. Špička jazyka směřuje k dolním řezákům. Střední část jazyka se svými okraji dotýká horních stoliček. „**Ď**“ uslyšíme při oddálení jazyka od tvrdého patra. „**Ď**“ má menší svalové napětí než „**Ť**“ (Pokorná, Vránová, 2007).

23.1.3 Ň

Rty – Rty jsou od sebe mírně oddáleny. Koutky úst jsou lehce zaostřeny.

Měkké patro – Hláska „Ň“ je nosová. Výdechový proud vzduchu může vstoupit do nosní dutiny díky spuštěnému měkkému patru.

Dolní čelist – Spodní čelist se lehce spustí dolů, nepředsouvá se. Horní zuby se nedotýkají dolních zubů během tvorby hlásky.

Hlasivky – Hláska je znělá. Hlas je zapojen.

Jazyk – Překážka výdechovému proudu vzduchu vzniká přitisknutím hřbetu jazyka na přední část klenby tvrdého patra. Špička jazyka směřuje k dolním řezákům. Střední část jazyka se svými okraji dotýká horních stoliček. „Ň“ uslyšíme při oddálení jazyka od tvrdého patra. „Ň“ má menší svalové napětí než „Ť“ (Pokorná, Vránová, 2007).

23.2 Charakteristika hlásek

Hlásky „Ť“, „Ď“ a „Ň“ dělají velké problémy cizincům, kteří se učí český jazyk. Hlavně těm, v jejichž mateřském jazyce se tyto hlásky nevyskytují. Zafixování „Ť“, „Ď“ a „Ň“ je základ pro nácvik tupých sykavek – „Č“, „Š“, „Ž“ (Salomonová, 2007).

23.3 Vyvozování hlásek

Přitisknout celý jazyk k patru, případně zvednout lžičkou nebo prstem vzhůru a vyslovovat n (Kábele, 1996, s. 8).

Přitisknout celý jazyk k patru, případně zvednout lžičkou nebo prstem vzhůru a vyslovovat t (Kábele, 1996, s. 8).

Přitisknout celý jazyk k patru, případně zvednout lžičkou nebo prstem vzhůru a vyslovovat d (Kábele, 1996, s. 8).

23.3.1 Vyvozování hlásek metodou přímou a mechanickou

Při vyvozování vycházíme z artikulačního postavení hlásek „T“, „D“ a „N“ postupným stlačováním hrotu jazyka za dolní řezáky. Zazní-li „K“ nebo „G“, je to způsobeno tím, že je masa jazyka příliš posunutá vzad. Hrot jazyky by měl směřovat lehce dolů a hřbet jazyka vzhůru k tvrdému patru (Krahulcová, 2013).

23.3.2 Vyvozování hlásek substituční metodou v kombinaci s mechanickým polohováním jazyka

Tyto hlásky lze vyvodit tak, že dítě vyslovuje „ty, ty, ty“ („dy, dy, dy“ nebo „ny, ny, ny“) a současně tlačí pomoci špátle nebo prstem hrot jazyka za dolní řezáky (Sovák, 1984).

Dítě si do úst vloží ukazovák a prostředník zhruba po první kloub. Špičku jazyka opře o prsty a vyslovuje „tytyty“. Díky zmenšenému prostoru se jazyk vyklene a ozve se „tititi“. Je možné to vyzkoušet také v poloze skoro vleže, protože jazyk vlastní váhou zapadne a ulehčí tak artikulaci (Kutálková, 2012).

Při intervenci většinou začínáme trénovat „Ť“. Dítě vyslovuje „ty, te, ta, to tu“ a přitom mu špátlí nebo prsty zatlačíme hrot jazyka za dolní řezáky, až zazní „ti, tě, ťa, ťo, ťu“. Obdobně postupujeme i při nácviku souhlásek „Ď“ a „Ň“. (Vyštejn, 1991).

Pro některé děti je problematické měkčení. „Di, ti, ni, dě, tě, ně“ vyslovují jako „dy, ty, ny, de, te, ne“. Pokud děti umí zamňoukat, poměrně rychle se jim povede „zamňoukat“ i uvedené hlásky izolovaně ve slovech. Nedaří-li se zamňoukat, zkusíme „měkkost“ navodit nejdříve u slabik „ni“ („ninini“), „dí“ („didi“) a „tí“ („tiktiktik“) a přenášíme je nejprve do dvouslabičného „mazlení“ které poté zkracujeme: „di-je“ – „dije“ – „d’je“ – dě – dě-da...; „ni-ja“ – „nija“ – „ňja“ – ňa – Má-ňa...Pokud ani tento postup nevede k úspěchu, můžeme si zpočátku vypomoci zamlaskáním (jazyk se celým povrchem přitiskne k patru). Dítě si tak lépe pocitově uvědomí polohu jazyka (Synek, 1999).

Tipy z praxe

Je možné využít i jednu starší metodu, kdy do slov vsouváme souhlásku „J“. Např. ŤJELO, ĎJELO, ŇJELO,...(Pávková, 2013).

Diferenciace měkčení

Problematická mohou být slova, kde se vyskytuje měkká i tvrdá slabika (děda, hodiny). Napomoci nám může názor – dě=měkká kostka, da=tvrdá kostka. Nejprve je umístíme dále od sebe, aby dítě nabylo dojmu, že říká dvě samostatné slabiky, které již zvládá. Postupem času je k sobě přiblížíme, až je spojíme do slova. V delším slově, mohou obyčejné slabiky zastoupit malé kostky: hodiny = malá kostička (ho) – měkká kostka (di) – tvrdá kostka (ny) (Kutálková, 2011).

23.4 Odchytky v artikulaci hlásek

- Nejčastěji se objevuje absence měkčení v běžné řeči. Tyto hlásky děti dlouho vyslovují jako „T“, „D“ a „N“. Úprava tkví v polohování mluvidel a sluchové identifikaci.
- Slyšíme-li „K“ a „G“ je to způsobeno posunutím jazyka příliš dozadu a vytvořením závěru. Korekce je opět založena na polohování jazyka.
- Dále může být oslaben patrohltanový závěr, což vede k oslabení exploze. Při úpravě „Ň“ je nutné posílit nosní rezonanci. Při úpravě „Ť“ a „Ď“ si dítě odhmatává explozi na hřbetu ruky (Krahulcová, 2013).

23.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Ť: ticho, tiká, tělo, tíha, nitě. Kotě chytí nitě. Kdo chytí kotě? Hodiny tikají. To je ticho (Kábele, 1996, s. 8).*
- *Tichý, tikot, tisíc, tílko, tiše, tisknout, letí, poletí, smetí, cítí, platí, děti, kosti, nosit, kohouti, utíká, tatínek, hostina, hostinec, stíny, štika, nutit, kvítí, ťukne, koťátko, chytí, nití, smetí, paměť, labuť, pouť, síť, těší, těžší, těsto, těsný, těžký, těším se, tělocvik, kotě, těžko, tetě, síť, v létě, v botě, v koutě, na kabátě, do deště, v blátě, v buchtě, na cestě, na poště, Matěj, Vojtěch, letěl, stěna, štěká, potěšil*
- *Hodiny tikají tik, tik, tik. Otík je tichý hoch. Budík dotikal. Kotě sedí na plotě. Malé kotě spalo v bodě. Tatínek nese těžké kladivo. Děti se těší na tělocvik. Vlastík se divá na svůj stín. Martina si hraje s koťátkem (Štěpán, 2014, s. 22).*
- *Ď: děda, dělá, děti, dívá, díky, vidí, chodí, loď, hadi, hladí. Děda dělá loď. Děti chodí k vodě. Ve vodě jsou hadi. Díky, dědo (Kábele, 1996, s. 8).*
- *diví, divák, divný, divizna, divoký, dívka, divadlo, dílna, hodí, chodí, sedí, vodí, hadi, hadice, hlediště, kladivo, budík, hodiny, podívá se, d'ábel, Nad'a, Mad'ar, Kanad'an*
- *Dědeček chodí s Vlád'ou do divadla. Vláďa se dívá na hodinky. Po neděli je pondělí. Láďa si udělal lodičku. Děti, poděkujte. Dívka má módní oděv. Tatínek má pěkný výdělek. To je nadělení. Laděnka viděla malé medvíďe. Děláme úklid na půdě (Štěpán, 2014, s. 23).*
- *Ň: někdo, nikdo, něco, nějak, někde, není, honí, koně, káně, jemně. Toník honí koně. Jeník má káně. Nikdo není doma (Kábele, 1996, s. 8).*
- *Nit, nic, nikam, nikde, nízko, nitka, paní, páni, voní, loni, nyní, zvoní, psaní, spaní, vedení, čtení, peníze, snídá, kniha, deník, na koni, zimní, Hanička, Mánička, Janička,*

Anička, laň, kůň, oheň, píseň, plíseň, báseň, kuchyň, sáňky, laňka, baňka, loňský, koňský, někam, několik, němý, Němec, pevně, levně, jehně, hodně, pilně, sáně, vůně, špatně, u ohně, v seně, chladně, voněla, hněvá, sněží, sněhulák, Zdeněk, levněji, sněženka (Štěpán, 2014, s. 24).

- *Jeník se pilně učí. Kůň táhne sáně. Sněženky nevoní. Jabloňový květ voní. Ládk časně snídá. Stáňa má peníze na knihu. Máňa stůně. Květiny chtějí hodně vody. V obchodě to pěkně vonělo* (Štěpán, 2014, s. 24).

24 J

24.1 Klasifikace a fyziologie

- Úžinová (konstrikivní), tvrdopatrová (palatální), jedinečná, znělá, ústní.

Rty – Jsou od sebe lehce vzdáleny. Koutky úst jsou mírně zaostřené.

Měkké patro – Hláska „J“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Dolní čelist – Spodní čelist je lehce spuštěná dolů. Nepředsouvá se.

Hlasivky – Hláska je znělá. Hlas je zapojen.

Jazyk – Okraje hřbetu jazyky jsou přitlačeny po stranách k patru, v místě na hranici horních stoliček a dásní. Úžina se vytváří mezi hřbetem jazyka a klenbou tvrdého patra. Třecí šum není tak velký. Jazyk se svou špičkou dotýká plochy dolních řezáků (Pokorná, Vránová 2007).

24.2 Charakteristika hlásky

Souhláska „J“ má mnoho společného se samohláskou „I“. Liší se tím, že při „I“ je čelistní úhel stejný a mění se jen při přechodu k výslovnosti další hlásky. Při artikulaci hlásky „J“ dochází ke změně čelistního úhlu bez ohledu na koartikulační vlivy (Krahulcová, 2013).

24.3 Vyvozování hlásky

Zasmát se, říkat i a spojovat se samohláskami: ia (ja), ie (je), iu (ju), io (jo). Děti se diví: jé, jé, jé (Kábele, 1996, s. 8).

24.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Cvičení jsou shodná jako při samohlásce „I“. Jsou založena na nápodobě před zrcadlem, kdy dítě vytváří vhodné postavení rtů, polohu jazyka a usměrňuje výdechový proud ústy ven.

Přípravná cvičení se prolínají a vyúsťují do vyvozování hlásky přímou metodou a mnohdy se srovnávají se substituční metodou (Krahulcová, 2013).

24.3.2 Vyvozování hlásky substituční metodou

„J“ vytvoříme pomocí pomocné hlásky „I“, kterou dítě dlouze vyslovuje a spojuje ji se samohláskami („ía, íe, ío, íu, íí“, a vznikne „ja, je, jo, ju, jí“. Dále cvičíme „aí, eí, oí, uí, íí“ a ozve se „aj, ej, oj, uj, ij“ (Vyštejn, 1991).

24.4 Odchytky v artikulaci hlásky

- Jotacismus se samostatně objevuje ojediněle. Většinou je součástí otevřené huhňavosti, palatolalie a dysartrie.
- Děti občas vyslovují „J“ s nosovým zabarvením – s uvolněným patrohltanovým závěrem. Při úpravě je nutno využít cvičení posilující ústní rezonanci.
- Pokud děti příliš přitlačí jazyk k tvrdému patru, místo „J“ slyšíme „K“. Při nápravě se snažíme upravit polohu jazyku pomocí logopedické sondy.
- Souhláska „J“ zní chrčivě, je-li zdvižena zadní část jazyka nebo jeho hřbet k vysokému patru. Při úpravě opět věnujeme pozornost polohování jazyka. Další možný způsob polohování jazyka je ten, že dítěti v lehkém předklonu zatlačíme dolní čelist lehce dolů, čímž se zadní část jazyka (hřbet) oddálí od patra (Krauhlová, 2013).

24.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Jana, jáma, jede, Jenda, jíme, jíte, jiný, jahody.*
- *Jana jí jahody, Jenda jede domů. Tady je jáma, tady je jiná* (Kábele, 1996, s. 8).
- *J – Jakub, jazyk, jelen, jeden, jedl, jedle, jelito, ježek, jetel, jindy.*
- *-J – voják, najednou, na jazyku, v máji, vejce, vajíčko, pojedou, zajíc, šije, moje, hledej, stojí, bojí, taje, fialka, koleje.*
- *-J hej, dej, máj, pokoj, hokej.*
- *To jsem se najedl. U jetele stojí tele, Jana vije věneček. Jitka maluje vajíčka. Pojedeme do Jilemnice. Fialky jemně volní* (Štěpán, 2014, s. 17).

25 K

25.1 Klasifikace a fyziologie

- Závěrová (okluzivní), měkkopatrová (velární), párová, neznělá, ústní.

Rty – Rty se na výslovnosti hlásky „K“ aktivně nepodílí. Jsou od sebe oddáleny více, než při artikulaci hlásky „N“.

Měkké patro – Hlásky „K“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Dolní čelist – Při odsunutí jazyka od měkkého patra (=zrušení závěru) dochází ke spuštění dolní čelisti mírně dolů, což přispívá k dotvoření hlásky. Pohyb je nepatrný, ale prudký.

Hlasivky – Hlásky je neznělá. Hlas není zapojen.

Jazyk – Závěr se vytváří pevným přitisknutím zadní části hřbetu jazyka na měkké patro (v podobě širokého pruhu). Konsonant uslyšíme při odsunutí jazyka od měkkého patra (=zrušení závěru). „K“ (a „G“) je ze všech závěrových hlásek utvářeno nejvíce vzadu v ústní dutině – na měkkém patru. Špička jazyka může být ve dvou pozicích:

- A) Špička jazyka je volně v ústní dutině.
- B) Špička jazyka se dotýká dolních dásní nebo dolních řezáků.

Hlásky „K“ má větší svalové napětí než hlásky „G“ (Pokorná, Vránová 2007).

25.2 Charakteristika hlásky

Hlásky „K“ nemá dobrou optickou oporu. Při jejím vyvozování může logoped využít jen odhmatávání, nebo kinestetické vnímání. Při odhmatávání dítě cítí na ruce náraz výdechového proudu, který se tvoří po zrušení závěru. Při vyvozování pomocí kinestetického pocíťování jde o vnímání činnosti zadní části jazyka při vytvoření závěru na měkkém patře (Krahulcová, 2013).

25.3 Vyvozování hlásky

Otevři ústa, zatlačit koneček jazyka lžičkou nebo prstem dolů a vzad a vyslovovat výrazně t (táva). Jestliže to dítě nedovede, nacvičit nejprve výrazné t. Napodobit slepici: kokoko. Napodobit kukačku: kuku kuku (Kábele, 1996, s. 8).

25.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Cvičení by měla být zaměřená na zvedání zadní části jazyka k měkkému patru (Krahulcová, 2013).

25.3.2 Kombinace substituční a mechanické metody

Dítě artikuluje „tata, toto, tutu“ a současně mu tlačíme hrot jazyka prstem nebo špátli dolů a lehce vzad. Díky tomu se hřbet jazyka vyklene a vznikne závěr na měkkém patře. Dítě si tímto způsobem může stlačovat jazyk samo (Vyštejn, 1991).

„K“ lze vyvodit z pomocné hlásky „Ch“. Dítě šeptem vyslovuje v krátkých nárazech „Ch“ a přitom mu logoped vytlačuje zevně spodinu ústní nahoru, až zazní „K“ (Krahulcová, 2013).

Kutálková (2012) uvádí následující postup:

- 1) Kontrola správné výslovnosti hlásky „T“ („T̃“), kdy je jazyk za dolními zuby.
- 2) Dítě si do úst vloží ukazovák a prostředník po první kloub. Špičku jazyka opře o prsty a artikuluje „tytyty“ („tititi“). Jestliže prsty jemně posuneme do úst, ozve se „kykyky“. Je důležité si dávat pozor na dávivý reflex.
- 3) Stejný postup je vhodné vyzkoušet v poloze skoro v leže večer, před spaním. Jazyk svou vlastní váhou nepatrně zapadne a usnadní tak výslovnost.
- 4) Pokud se setkáme s neúspěchem, lze využít špátli a posunout jazyk dozadu. Dítě může špátli držet samo a dospělý pouze vede jeho ruku. Špičku jazyka zachytíme shora a posuneme jazyk dozadu.
- 5) Zapojení do slov, kde se vyskytuje jedna hlásky „K“.
- 6) Trénujeme slova, kde se vyskytuje „K“ a „T“. Využíváme rozkladu slova na slabiky nebo obrázky.
- 7) Zapojení hlásky „K“ do vět, básniček a běžné komunikace.

Tipy z praxe

Prvně se snažíme vyvodit „K“ nápodobou. Dítě kuká jako kukačka, kvoká jako slepice, nebo kokrhá jako kohoutek. Pokud se nápodoba nedaří, doporučuje se substituční metoda pomoci „T“.

Občas dítě neumí odlišit „K“ a „T“ a řadí „K“ i tam, kde nemá být. Tento problém je pouze dočasný (Pávková, 2013).

Způsob nácviiku „*Ť*“, „*Ď*“, „*Ň*“, „*K*“ a „*G*“ je dosti obdobný, neměl by u dítěte probíhat po sobě v časovém sledu. Dítě by hlásky zaměňovalo a pletlo si je (Sovák, 1984).

Salomonová (2007) uvádí, že pokud dítě ve 3 letech nahrazuje „*K*“ hláskou „*T*“, doporučuje se začít s úpravou okamžitě. V tomto věku není úprava náročná, protože dosud nebyl vytvořen žádný stereotyp. V pozdějším věku je úprava obtížnější. U dospělých a adolescentu se odchylky ve výslovnosti souhlásky „*K*“ objevují sporadicky.

25.4 Odchylky v artikulaci hlásky

- Kappacismus může být součástí palatolalie, otevřené huhňavosti i některých forem dysartrie. Nejčastěji se vyskytuje nahrazování „*K*“ hláskami „*T*“ nebo „*L*“.
- Při vynechávání hlásky „*K*“ v běžné řeči je nutné se vrátit ke spojování vyvozené hlásky do slabik a zaměřit se také na posílení kinestezie souhlásky (např. ve čteném textu jsou všechna „*K*“ barevně zvýrazněna) (Krahulcová, 2013).
- Reedukace je náročná, pokud dítě vyslovuje místo „*K*“ hlásku „*Ch*“. Je nutné prvně nacvičit posunutí jazyka a závěr na měkkém patře jako přípravný artikulační cvik. Substituční metoda je možná, až dítě zvládá pevný závěr. Ve správnou dobu můžeme přejít od substituční metody k nápodobě hlásky, aby si dítě osvojilo sluchovou podobu souhlásky (Salomonová, 2007).

25.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Káva, kámen, kape, kamna, ková, kope, kupa, kouká, mouka, víko, koník, kominík, kukačka, koule.*
- *Kája kouká na koníka. Na kamnech je káva. Na lukách jsou kupy. Kominík je v komíně. Vykukuje z komína. Kája pije kávu. Kája pije kakao* (Kábele, 1996, s. 8).
- *K-kup, kus, kusy, kůň, kuna, kůže, kůzle, kulatý, kuchyně, kuželky, kutálí, kop, kos, koš, kov, kopa, kosa, koza, kola, koše, koláč, kolej, komín, konev, konec, kotě, kotel, kočka, kobyly, kohout, koleda, koleno, kopyta, koupím, kopá, koupá, kousá, koulí, koupel, koule, koupelna, kačena, Kačenka, kabát, kabel, kabelka, kanál, kape, kapka, kapitán, kelímeček, kedluben, kyselý, kyslík, kytice, kytky, klape, klepá, kbelík, kmen, kmín, klec, klečat, klepeta, klidný, klouby, kniha, kroupy, křoví, kvasnice, květen, kvete.*
- *-K- láká, banka, čeká, leká, měkká, výška, vlajka, tenká, tleská, páska, hádanka, holínky, jamky, houska, lžička, maminka, muška, páka, ovečka, palička, pálka,*

babička, dvojka, dýmka, levačka, fouká, hlídka, buky, letáky, obleky, míčky, vysoký, balkón, děkuje, Mikuláš, nakoupí, nakonec, nákladní, nasáklý, pekáč, peklo, sklady, venkov, úkol, vlhký, zvyklý.

- *K-K kuku, kuká, kváká, kakao, kaktus, kamínka, kavka, kabelka, kamzík, klacek, klobouk, koníček, knedlík.*
- *-K bok, rok, žák, mák, býk, fík, šek, cvak, psík, vánek, bílek, svátek, vozík, nožik, chudák, obojek, písek, patník, pátek, pavouk, pilník, šálek, slavík, škopek, voják (Štěpán, 2014).*
- *To je kupa. Tady je kuň. Jdi do kuchyně. Koza mečí. Už je konec. To je pěkná bajka. Máma čeká. Mám housky. Ovečka bečí. Podej mi dva míčky. Na poli je vlčí mák. Psík hafá. Dnes mám svátek. Pepík je hodný žák (Štěpán, 2014, s. 27).*

26 G

26.1 Klasifikace a fyziologie

- Závěrová (okluzivní), měkkopatrová (velární), párová, znělá, ústní.

Rty – Rty se na výslovnosti hlásky „G“ aktivně nepodílí. Jsou od sebe oddáleny více, než při artikulaci hlásky „N“.

Měkké patro – Hlávka „G“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Dolní čelist – Při odsunutí jazyka od měkkého patra (=zrušení závěru) dochází ke spuštění dolní čelisti mírně dolů, což přispívá k dotvoření hlásky. Pohyb je nepatrný, ale prudký.

Hlasivky – Hlávka je znělá. Hlas je zapojen.

Jazyk – Závěr se vytváří pevným přitisknutím zadní části hřbetu jazyka na měkké patro (v podobě širokého pruhu). Konsonant uslyšíme při odsunutí jazyka od měkkého patra (=zrušení závěru). „G“ (a „K“) je ze všech závěrových hlásek utvářeno nejvíce vzadu v ústní dutině – na měkkém patru. Špička jazyka může být ve dvou pozicích:

- A) Špička jazyka je volně v ústní dutině.
- B) Špička jazyka se dotýká dolních dásní nebo dolních řezáků.

Hlávka „G“ má menší svalové napětí než hlávka „K“ (Pokorná, Vránová, 2007).

26.2 Charakteristika hlásky

Při vyvozování „G“ se většinou vychází z její párové hlásky „K“. Artikulační mechanismus je totožný. Liší se ve znělosti. Právě dosažení znělosti může některým dětem činit obtíže. Jako opěrné body pro hmatové pocíťování hlásky „G“ je možné využít hrtan, temeno hlavy a ruku (Krahulcová, 2013).

26.3 Vyvozování hlásky

Otevři ústa, zatlačit koneček jazyka lžičkou nebo prstem dolů a vzad, a vyslovovat výrazně D (duma). Jestliže to dítě nedovede, nacvičovat nejdříve výrazně D (Kábele, 1996, s. 9).

26.3.1 Průpravná artikulační cvičení

Průpravná cvičení jsou totožná jako u hlásky „K“. Jejich cílem je vytvoření dostatečně pevného zadopatrového závěru (Krahulcová, 2013).

26.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou

Nejprve je nutné, aby dítě pomocí hmatového vnímání pochopilo rozdíl mezi neznělým „K“ a znělým „G“. Vhodným opěrným bodem pro odlišení znělosti je místo pod bradou, které se ve chvíli prodloužené artikulace nadouvá (=holubí hlas). Při vyvozování není vhodné „G“ vyslovovat samostatně, ale pokaždé ve spojení s vokály. Nejdříve ve spojení „ga“, poté „ge“, „gi“, „go“, „gu“ (Krahulcová, 2013).

26.3.3 Kombinace substituční a mechanické metody

Dítě vyslovuje „da“, „da“, „da“ a současně logoped špátlí tlačí hrot jazyka dolů a mírně dozadu až uslyšíme „gagagagaga“ (Sovák, 1984).

Dítě vyslovuje „enke, enke, enke“ („inki“, „onko“, „unku“). Při artikulaci „K“ zmáčkne nosní chrípí a místo „K“ uslyšíme „G“ (Krahulcová, 2013).

26.4 Odchytky v artikulaci hlásky

- Gammacismus se nejčastěji tvoří jako důsledek dysfagie, palatolalie a dysartrie. Nejčastěji se setkáváme s nahrazováním hlásky za neurčitý zvuk připomínající „D“.
- Pokud zní „G“ jako „n“, „ng“, není vytvořen pevný závěr. Při korekci dítě vyslovuje „ga“. Logoped mu zmáčkne nosní chrípí při „G“ a uvolní při „A“. Je nutné, aby dítě výrazně vyslovovalo, v opačném případě nedosáhneme požadovaného efektu.
- Často se setkáváme se záměnou znělé a neznělé varianty těchto dvou hlásek. První příčinou je menší mluvní zkušenost a narušení nebo absence sluchové zpětné vazby. Jako druhá příčina bývá uváděna běžná asimilace v mluvním projevu. Při korekci se snažíme o posilování diferenciací. Využívá se zejména odhmatávání (Krahulcová, 2013).

26.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Gusta, guma, gól, Olga, vagón. Gusta má gumový balón. Vlak má mnoho vagónů.* (Kábele, 1996, s. 8).
- *G- guláš, Gustav, gumový, gorila, Gábinka.*
- *-G- kilogram, fotograf, Olga, liga.*
- *Olga vaří guláš. Gusta šla do kina. Gábina poslala babičce dopis. Gustav hraje ligu.* (Štěpán, 2014, s. 29).

27 Ch

27.1 Klasifikace a fyziologie

- Úžinová (konstriktivní), měkkopatrová (velární), párová, neznělá, ústní.

Rty – Rty se na výslovnosti hlásky „Ch“ aktivně nepodílí. Jsou od sebe oddáleny více, než při artikulaci hlásky „N“.

Měkké patro – Hlásky „Ch“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Dolní čelist – Čelist je lehce spuštěná dolů. Nepředsouvá se.

Hlasivky – Hlásky je neznělá. Hlas není zapojen.

Jazyk – Zádň část hřbetu jazyka se vyklene společně s přední částí měkkého patra a dochází k vytvoření úžiny, kudy proniká výdechový proud vzduchu a kde zní třecí šum, charakteristický pro konsonant „Ch“. Špička jazyka může být ve dvou pozicích:

A) Špička jazyka je volně v dutině ústní.

B) Špička jazyka se dotýká plochy dolních řezáků (Pokorná, Vránová, 2007).

27.2 Charakteristika hlásky

Hlásky „Ch“ je velice náročná na vyvozování a fixování u sluchově postižených, protože není odezíratelná. Také je velmi náročná na hmatovou kontrolu (Krauhulcová, 2013).

27.3 Vyvozování hlásky

Dýchat na ruce, jako když je zima, a šeptat: ch, cha, cho, chu, che, chi, ach, och, uch, achich (Kábele, 1996, s. 9).

27.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Hlavním cílem je naučit dítě dostatečně zvedat zadní část jazyka k měkkému patru. Zvednutí nesmí být velké, aby se vytvořil závěr, ale jen úžina, kterou se tře výdechový proud. Vhodnou polohu jazyka dítě provádí na základě nápodoby, nebo je možné mu pomoci zvednutím masy jazyka zespodu pod bradou. S jazykem vždy manipulujeme velice citlivě.

V následující fázi, která je zároveň **přímou metodou** vytváření hlásky, se zaměřujeme na silný výdechový proud, který je pro souhlásku typický („cha, cho, chu“ ...). Výdech trénujeme tak, že dítě má ruce před svými a logopedovými ústy. Zachytává na nich výdechový proud a určuje, jestli byla artikulovaná hlásky správná, nebo nesprávná.

Doporučuje se také upozornit dítě na nečinnost hlasivek pomocí odhmatávání. Vedle zachytávání výdechu na ruku je možné využít i nejrůznější pomůcky, které reagují na výdech pohybem.

Hlásku „Ch“ dále fixujeme se samohláskami v různých spojeních („ách, cha, cho, ech“ apod.) (Krahulcová, 2013).

27.3.2 Vyvozování hlásky substituční metodou

„Ch“ je možné vyvodit pomocí tzv. aspirovaného prodlouženého „K“. Dítě artikuluje „kchchch“ (Krahulcová, 2013). Salomonová (2007) nedoporučuje nacvičovat prodlužování „kchchch“. Dítě poté neumí oddělit hlásku „K“ od „Ch“ z důvodu jejich těsného artikulačního postavení.

Kutálková (2011) uvádí, že je vhodné si ověřit, zda dítě vnímá rozdíl mezi „K“ (ťuknutí) a „Ch“ (hláska trvá – pohlazení).

Hlásku „Ch“ lze vyvodit i z „Š“. Dítě artikuluje dlouhé „ššššš“ přičemž mu logoped sondou posouvá dozadu celou masu jazyka a hrot jazyka zůstává za spodními řezáky. Hřbet jazyka je vyklenut k měkkému patru a tam se vytvoří úžina, kudy proniká výdechový proud (Synek, 1999).

27.4 Odchytky v artikulaci hlásky

- Při vytvoření zadního závěru zní „Ch“ jako „K“. Při posunu závěru dopředu zní jako „T“. Dojde-li k vytvoření příliš široké úžiny vpředu, zazní „Š“. Pokud je výdechový proud oslabený, hláska „Ch“ zcela chybí, nebo je akusticky nejasná. V takových případech je nutné se vrátit k průpravným artikulačním cvičením (Krahulcová, 2013).
- Děti polsky nebo ukrajinsky hovořících rodičů, ale také děti s převodní nedoslýchavostí často zaměňují „Ch“ za hlásku „H“ (Salomonová, 2007).

27.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Chata, chytá, chová, chudý, chodí, Michal, míchá, ucho, moucha.*
- *Michal chytá mouchy. Chata má dva východy. Michal se chechtá* (Kábele, 1996, s. 9).
- Ch – *chůva, chválí, chleba.*
- -ch – *dýchá, kýchá, ticho, schody, buchta, kachna, kuchtík.*
- -ch *mech, duch.*

- *Moucha lítá. Tady je naše chata. Ten hoch je malý. Podej plech. Máma kýchá. Kachna létá. Lehni si do mechu. Doma je ticho (Štěpán, 2014, s. 30).*

28 H

28.1 Klasifikace a fyziologie

- Úžinová (konstriktivní), hrtanová (laryngeální), hlasivková (glotální), párová, znělá, ústní.

Rty – Rty se na výslovnosti hlásky „H“ aktivně nepodílí. Jsou od sebe oddáleny více, než při artikulaci hlásky „N“.

Měkké patro – Hláska „H“ je ústní. Vstup do nosní dutiny je uzavřen měkkým patrem. Nevzniká tedy nosové zabarvení konsonantu.

Dolní čelist – Čelist je lehce spuštěná dolů, aby se v dostačujícím prostoru v ústech mohla souhláska „H“ zvukově doladit. Dolní čelist se nepředsouvá.

Hlasivky– „H“ se utváří přímo v hlasivkách při charakteristickém postavení hlasivek a současné činnosti:

- Delší část hlasivek kmitá – dochází ke vzniku tónu.
- Kratší část hlasivek tvoří úžinu, kde se vytváří šum vyvolaný třením výdechového proudu o stěny štěrbiny.

Hláska je znělá. Hlas je zapojen. Spotřeba vzduchu je při utváření hlásky „H“ v porovnání s ostatními konsonanty mnohem vyšší.

Jazyk – Aktivně se neúčastní výslovnosti hlásky. Nachází se v klidovém postavení. Jazyk se svou špičkou mírně dotýká zadní plochy dolních řezáků nebo dásní za dolními řezáky (Pokorná, Vránová, 2007).

28.2 Charakteristika hlásky

Při vyvozování je vhodné využít vnímání chvění hlasivek na hrtanu pomocí hmatu. Doba vyvozování musí být velmi krátká, jelikož dítě při vyvozování stále a velmi hluboce vydechuje (Krauhlová, 2013). Hláska „H“ je velmi významná. Působí jako přirozený hiát při napojování samostatných hlásek do slov. Můžeme tedy říci, že má spojovací charakter. Při své artikulační jednoduchosti (klidová poloha) je dosti dechově náročná (Synek, 1999).

Tipy z praxe

Souhláska „H“ je nevýrazná. Děti ji občas v běžné řeči nepostřehnou a hlásku neužívají. Vyvození hlásky je bezproblémové. Tvoří se nápodobou. Dítě má vydechovat z plných plic. Logoped mu může položit ruku na hrudník a ukázat, že odtud vydechne, na konci výdechu vysloví „H“.

Dítě lze motivovat hrou na sovu: Sova houká „húhú“ (Pávková, 2013).

28.3 Vyvozování hlásky

Dýchat na ruce (jako při ch) a přidat hlas. Rukou položenou na hrtan odhmatávat vibraci hrtanu. Houkat jako sova: húhú (Kábele, 1996, s. 9).

28.3.1 Průpravná předartikulační cvičení

Je možné použít plyšové modely mluvidel pro ukázkou a odhmatávání artikulační polohy a pohybu.

Doporučená cvičení:

- Otevírání a zavírání úst před zrcadlem. Jazyk musí zůstat v základní, neutrální poloze.
- Vyplazování a vtahování jazyka. Zadní část jazyka při vtažení vždy zůstává v základním postavení, nezvedá se.
- Výdechový proud bez zapojení hlasu děti nacvičují na dlani, na které cítí teplý výdechový proud. Je nutné současně kontrolovat neutrální postavení jazyka, protože při dýchání dochází k jeho nadzvedání. (Krahulcová, 2013)

28.3.2 Vyvozování hlásky přímou metodou

Vždy probíhá ve spojení s hláskou „A“ – „ha“. Přejít mezi hláskami musí být plynulý. Některé děti začnou při této slabice s výdechem správně, ale „A“ je tvrdé, bez plynulého přechodu. Logoped plynulým pohybem ruky dítěti ukáže, kdy je výdech a kdy se nasadí „A“. Nasazení vokálu „A“ lze vyjádřit i velice plynulým vytvořením hlasu a jeho přerušením. Dítě si také kontroluje vibrace na hrudníku.

Hlásku „H“ lze vyvodit i opačně z „ah“. Mnohdy se dětem zvedá zadní část jazyka nahoru, k tvrdému patru. Souhláska bývá postupně spojována se všemi vokály, z konsonantů se jedná především o hlásky „L“ a „R“ (Krahulcová, 2013).

Dítě přiloží jednu ruku na naši hrud' nebo hrdlo a druhou ruku přiloží na svůj hrudník. Snaží se napodobit vibrace, které taktilně vnímá (Vyštejrn,1991).

Dítě zavře ústa a nadechne se nosem. Při výdechu imituje houkání: „hú, hú, hú, hú“ (Dolejší, 2004). Lze využít i přírodních zvuků – „hů, houpy hou“ apod (Kutálková, 2011).

28.3.3 Vyvozování hlásky substituční metodou

Souhlásku „H“ můžeme vyvodit z pomocné hlásky „Ch“ (Krahulcová, 2013).

K nácviku většinou postačí, aby dítě poznalo rozdíl mezi „H“ a „Ch“ (obr se směje „hahaha“, trpaslík „chachacha“) (Kutálková, 2011).

28.4 Odchytky v artikulaci hlásek

- Dochází-li ke zvýšenému nadzvedávání zadní části jazyka, slyšíme „Ch“ místo „H“. Úprava probíhá nápodobou, nebo polohováním jazyka logopedickou sondou. Často je nutné vrátit se k průpravným artikulačním cvičením s jazykem a dýcháním.
- Ve slovech začínajících hláskou „H“, dítě vyrazí souhlásku tak, že „H“ zní jako „K“. Při korekci se zaměřujeme na uvolňování mluvidel a odhmatávání nárazu vzduchu při slabikách („ha“, „ho“, „hu“).
- Časté je i vynechávání hlásky „H“ v běžné řeči. Při korekci se vracíme k průpravným artikulačním cvičením. Dále je úprava založena na identifikaci hlásky pomocí psané podoby samostatně i ve slovech a ve znacích (Krahulcová, 2013).

28.5 Příklady cvičných slov a vět

- *Hana, houpá, hýbá, houby, hádá, hajá, hodiny, noha, tahá, váhy, houpy, hop.*
- *Hana hajá. Hana se houpá. Honzík má houby* (Kábele, 1996, s.9).
- *H – hubený, houká, houba, had, Hanka.*
- *-H – váhá, jahody, hledá, hluk, hluboko, hloupý, tahá.*
- *Haf tahá Hanu za nohu. Hanka hýbe nohou. Honza hledá jahody.* (Štěpán, 2014, s. 31).

Použité zdroje:

- DOLEJŠÍ, Pavel. *Jak se naučit správně vyslovovat: populárně naučná příručka pro rodiče dětí s vadami výslovnosti: metodický návod, jak postupovat při výuce výslovnosti a při odstraňování vad výslovnosti*. 3. vyd. Humpolec: Pavel Dolejší, 2004, 104 s. ISBN 80-86480-35-6.
- DVOŘÁK, Josef. *Nácvik R a Ř*. Ilustroval Libuše MINAŘÍKOVÁ. Žďár nad Sázavou: Logopedické centrum, 2000, 97 s. ISBN 809025361X.
- HÁLA, Bohuslav a Miloš SOVÁK. *Hlas, řeč, sluch: základy fonetiky a logopedie*. 4. přeprac. a dopl. vyd., v SPN vyd. 2. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, 327 s.
- KÁBELE, František a Bohdana PÁVKOVÁ. *Obrázková škola řeči*. 2. Vyd. Ilustroval Irena VELKOVÁ. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1996, 101 s.
- KRAHULCOVÁ, Beáta. *Dyslalie - patlavost: vady a poruchy výslovnosti*. 2., rozš. a přeprac. vyd. Praha: Beakra, 2013, 295 s. ISBN 978-80-903863-1-0.
- KUTÁLKOVÁ, Dana. *Budu správně mluvit: chodíme na logopedii*. Praha: Grada, 2011, 224 s. ISBN 978-80-247-3687-7.
- KUTÁLKOVÁ, Dana. *Rozvoj výslovnosti dětí v předškolním věku*. Praha: Septima, 2012. ISBN 978-80-7216-301-4. 56 s.
- NEUBAUER, Karel. *Logopedie: učební text pro bakalářské studium speciální pedagogiky*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007, 107 s. ISBN 978-80-7041-093-6.
- PÁVKOVÁ, Bohdana. *Hrajeme si s řečí - aby moje dítě správně mluvilo: logopedie pro děti od 4 do 7 let*. Ilustroval Richard ŠMARDA. Brno: Edika, 2013. ISBN 978-80-266-0236-1.
- POKORNÁ, Jaroslava a Milena VRÁNOVÁ. *Přehled české výslovnosti: logopedická a ortoepická cvičení pro dospělé*. Praha: Portál, 2007, 925 s. ISBN 9788073671693.
- SOVÁK, Miloš. *Logopedie předškolního věku*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, 223 s.
- SYNEK, František. *Hlasy a hlásky: rozvíjení a výchova řeči z praxe výchovného logopéda*. 3. upr. a rozš. vyd. Ilustroval Jolanta LYSKOVÁ. Praha: ArchArt, 1999, 100 s. ISBN 8090228186.

- SALOMONOVÁ, Anna. Dyslalie. In ŠKODOVÁ, Eva a Ivan JEDLIČKA. *Klinická logopedie*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2007, 616 s., viii s. barev. obr. příl. ISBN 978-80-7367-340-6
- ŠTĚPÁN, Josef. *Logopedie: listy pro nácvik výslovnosti*. Olomouc: Rubico, 2014. Hrátky. 63 s. ISBN 978-80-7346-172-0.
- VYŠTEJN, Jan. *Vady výslovnosti: diagnostika, ošetření a prevence patlavosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, 174 s. ISBN 8004245048.

Anotace

Jméno a příjmení:	Eva Halfarová
Katedra:	Ústav speciálně pedagogických studií
Vedoucí práce:	PhDr. Renata Mlčáková, Ph. D.
Rok obhajoby:	2018

Název práce:	Vytvoření výukového materiálu „Kniha hlásek“ pro studenty se specializací logopedie
Název v angličtině:	The creation of educating material The Book of sounds for student with specialization Speech – language pathology
Anotace práce:	<p>Diplomová práce se věnuje problematice poruch artikulace a je členěna na dvě části: teoretickou a praktickou část. Kapitoly teoretické části pojednávají o českých hláskách z fonetického hlediska, odchylkách ve výslovnosti, diagnostice a terapii artikulační poruchy.</p> <p>Praktická část má kvantitativní design. Jako hlavní výzkumná metoda byl zvolen dotazník. Cílem dotazníkového šetření bylo zmapovat, jak studenti se specializací logopedie hodnotí logopedické publikace zabývající se úpravou artikulace. Výzkumného šetření se zúčastnilo 129 studentů z různých vysokých škol v České republice. Dalším cílem diplomové práce bylo také vytvoření výukového materiálu Kniha hlásek pro studenty se specializací logopedie.</p>
Klíčová slova:	Artikulační porucha, Narušení zvukové roviny řeči, hlásky, výukový materiál, logopedická intervence
Anotace v angličtině:	The thesis deals with the issue of articulation disorders. The thesis is divided into two main parts, which are the theoretical part and the practical part. The theoretical part describes the czech sounds from the point of view of phonetisc, speech and sound disorders, diagnostics and treatment of articulation disorders. The practical part of thesis had quantitative design of the research. Questionnaire survey is the main research

	<p>method. The aim of the thesis was to describe how students with specialization Speech-language pathology evaluate books dealing with articulation disorders. Research took part 129 students from various universities in the Czech republic. The next aim of the thesis was creation of educating material The Book of sounds for students with specialization Speech-language pathology.</p>
Klíčová slova v angličtině:	<p>Articulation disorders, Speech Sound disorders, sounds , educating material, Speech Language Therapy Intervention,</p>
Přílohy vázané v práci:	<p>Příloha č. 1: Dotazník Příloha č. 2: Kniha hlásek</p>
Rozsah práce:	<p>83 s.</p>
Jazyk práce:	<p>Český jazyk</p>